

ԻՒՒՒՅ

ԱՐԱՐԱՏԻ

Թիվ 3 (14), հոկտեմբեր - նոյեմբեր, 2007 թ.

Ի նշո՞ւ Նորագույն
գինյալ ազատագրական
պայքար

ԼՂՈՂ ԶՈՐՁ ԴԵՎԻՉ, Մեծ Բրիտանիայի պրեմիեր մինիստր՝ 1916-1922թթ.:

«Հայաստանը ողջակիզվեց մեր կառուցած հաղթանակի զոհասեղանին: Բրիտանական կառավարության քաղաքականությունը անխուսափելիորեն հանգեցրեց (հայերի) 1895-97թթ., 1909թ. սարսափելի ջարդերին և 1915թ. ամենասարսափելի կոտորածին: Հայերը պետք է վերագտնեն իրենց անկախությունը»:

Լոուրենս Էդուարդ Արաբացի, բրիտանական հետախույզ: Մեջբերումները՝ 1919թ. Լինկոլն Սթեֆընսի հարցազրույցից:

«Հայերը պետք է ամբողջությամբ ոչնչացվեն», «...Ռա է Հայկական հարցի միակ լուծումը», «Հայերը, չպետք է ունենան Հայաստանը, բուն երկիրը»: «...Հայաստանը պետք է բաժանման ենթարկվի»: «...ինչպես հայերն են, ինչպես բոլոր այս հին ազգերն էլ, որոնց պետք է ոչնչացնել»:

Ռալֆ Պիտերս, ԱՄՆ զինված ուժերի սպա: «Իսկ մի սարսափելի չարագործություն, ինչպիսին է հայերի... ցեղասպանությունը, երբեք չի կարող փոխհատուցվել տարածքային նվիրատվությամբ», «Էթնիկ զտումներն իրենց գործն անում են»:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Առաջաբան	էջ 1
Հայության մաքառումների փուլերը Սփյուռքում և Հայրենիքում	էջ 2-3
Ինչո՞ւ Լորագույն զինյալ ազատագրական պայքար	էջ 4-7
Լոուրենս Արաբացու հարցազրույցը	էջ 8-15
Չերչիլ, Սիոնիզմն ընդդեմ բուլշևիզմի	էջ 16-17
Պաուլ Ռորբախ	էջ 18
Լ. Բ. Տրոցկու 1921թ. հոդվածը	էջ 18-22
Պայմանագիր Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև	էջ 23-25
Լոզանի կոնֆերանս, 1923թ.	էջ 25
Սևրի հաշտության պայմանագիրը, 1920թ.	էջ 26
ԱՄՆ անկախության հռչակագիրը	էջ 27
Ալան Դալեսի ծրագիրը	էջ 28-29
Ռալֆ Պիտերս, «Նոր Մերձավոր Արևելքի քարտեզը», 2006թ.	էջ 29-33
ՄԱԿ-ի հռչակագրեր, բանաձևեր	էջ 34-37
ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի ազգային և միջազգային իրավական կարգավիճակի փուլերը 1917-ից ցայսօր	էջ 38-40
ՀՀ և ԼՂՀ հռչակագրեր, որոշումներ	էջ 40-47
Մահաթմա Գանդի	էջ 48
Ֆրիտյոֆ Նանսեն	էջ 49-51
Գուրգեն Յանիկյան	էջ 51-54
Վերջաբան	էջ 55-56

Լրատվական գործունեություն իրականացնող «Ուխտ Արարատի» ՍՊԸ, հասցեն Կասյան 6/19, վկայական N-03A 069706, տրված 12.10.2005թ.

Տպաքանակը՝ 1000
Ծավալը՝ 4.5 տպ. մամուլ

Համարի թողարկման պատասխանատու՝ Տիգրան Փաշաբեզյան

Տպագրված է «ՍԱՄԱՐԿ» տպարանում, ստորագրվել է տպագրության՝ 07.11. 2007

Խմբագրության հասցեն՝ 375010, Երևան, Ագաթանգեղոսի 7բ Հեռ. (37410) 52-51-90

Official periodical of "Oukht Ararati" LTD

EDITORIAL BOARD
Responsible of the issue:
Tigran Pashabezyan

Address: 375010, Yerevan, Agatangeghos 7b
Tel. (37410) 52-51-90
E-mail: oukhtaradi@yahoo.com

Գինը՝ 300 դրամ

«Ուխտ Արարատի» ամսագրից նյութեր արտատպելիս՝ խնդրում ենք հղում կատարել:

Հարգելով հեղինակային իրավունքը՝ ստացված հոդվածները չենք խմբագրում:

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Մարդկությանն ու Հայությանը, աշխարհին ու Հայաստանին սղառնացող, անցյալից եկող ներկայիս մարտահրավերները

Չկա մի ասպարեզ. քաղաքական, դիվանագիտական, տնտեսական, պատմական, հոգևոր, մշակութային..., անզամ մարզական, որտեղ ամեն օր և ամեն ժամ չտոնահարվեն հայի և հայության իրավունքները: Եվ չկա դրանց մեջ մի դեպք, որ ենթակա չլինի պատասխանատվության ու պատժի: Պետք է փաստել, սակայն, որ մենք վատ ենք տիրապետում օրենքին, իրավունքի մեխանիզմին, այդ թվում՝ միջազգային..., ավելի ճիշտ կլինի ասել, ընդհանրապես չենք օգտվում դրանից:

Հայ մարդու գիտակցության մեջ չի տեղավորվում այն փաստը, որ պետական, քաղաքական կամ հասարակական հայտանի այս կամ այն գործիչը կարող է թույլ տալ իրեն... հանցանք գործել, այն էլ ամբողջ մի ազգի, կամ մարդկության դեմ ուղղված: Սա առաջին կարծրատիպն է: Երկրորդը՝ ձևավորել է այն մտայնությունը, թե պետական, քաղաքական կամ հասարակական այս կամ այն գործիչի հանցանք պարունակող արարքը թելադրված է պետական շահերով, հետևաբար «հասկանալի» է, պատասխանատվության ոչ ենթակա, անզամ «ներելի»:

Երբ Մեծ Բրիտանիայի պրեմիեր մինիստրը կամ Ֆրանսիայի նախագահը, Գերմանիայի կանցլերը կամ Ռուսաստանի առաջնորդը, ԱՄՆ-ի պետքարտուղարը կամ Եվրոկոմիսարը իրենց քաղաքական կեցվածքներում, բանակցություններում կամ կնքած պայմանագրերում ոտնահարել են հայության վաղընջական իրավունքները՝ «ներելի են», քանզի նրանք պետական, քաղաքական գործիչներ են, այդպես է պահանջել նրանց պետական շահը, ասել է թե՛ դա այդ երկրների ներքին գործն է, որն էլ, իբր, չի տալիս միջամտելու, անզամ բողոքելու իրավունք: Այս դեպքում էլ աշխատում է չինացության գործոնը: Հայտնի է՝ միջազգային իրավունքներն ու պարտավորությունները պաշտպանված են, խախտողներն էլ ենթակա են պատասխանատվության:

Չիմացության պատրվակով, օրինակ, չես սաի՝ ինչպես վերաբերվել թուրք պետական, քաղաքական գործիչներին, երիտթուրքերին, որոնք իրենց հանցագործ գործունեությունն իրականացնելիս ղեկավարվել են իրենց իմացած «պետական շահով»: Իսկ բոլոր այն պետական գործիչներին, որոնք տեսականորեն ձևակերպեցին, ծրագրեցին ու տասնամյակների քարոզչությամբ նախապատրաստեցին 1915 թվականը, աջակցեցին ու հովանավորեցին թալեաթներին, քողարկեցին հանցագործությունը, զանազան անօրինական պայմանագրերով ամրագրեցին հանցագործության հետևանքում ստեղծված իրավիճակը: Ինչպե՞ս վերաբերվել բոլոր այդ երկրների անունից հանդես եկող անցյալի ու ներկայի գործիչներին: Այս դեպքում էլ հայտնի չեն միջազգային օրենսդրական նորմերը:

Մի տեսք, թե ի՞նչ անուններից է սկսվում մեղադրյալների շարքը. Ռորբախ, Արաբացի, Տրոցկի, Պիտերս... Ռորբախը գերմանահպատակ հայտնի գործիչ է: Արաբացին՝ բրիտանացի հայտնի հետախույզ: Տրոցկին՝ հայտնի հեղափոխական, բոլշևիկյան Ռուսաստանի ռազմական նախարար: Պիտերսը՝ ԱՄՆ զինված ուժերի, հավանաբար, հարգարժան սպա: Նրանց բոլորին միավորում են հայերի բռնի տարագրումը, ցեղասպանությունը ծրագրելու, նախապատրաստելու, քարոզելու, խրախուսելու, արդեն կատարված հանցագործությունը թաքցնելու, հանցագործության հետևանքներն «օրինականացնելու», հանցագործությանը ցայսօր մասնակից ու հանցակից լինելու մեղադրանքները:

Ի՞նչ է անելու հայ մարդը: Շարունակելու է «ըմբռնունով» վերաբերվել իր կամ մարդկության դեմ ուղղված բոլոր հանցագործություններին: Թե՛, ազատագրական պայքարի ջանքերն ու ճիգերը, ի վերջո, ուղղորդելու է նաև իրավա-

կան ոլորտ՝ հաստատելու համար հայրենիքում ապրելու և հազարամյակներով ստեղծած ազգային և համամարդկային քաղաքակրթական ժառանգությունը պահպանելու իրավունքը:

Ցեղասպանություն, լոկալ և գլոբալ պատերազմ քարոզելը, ազգային կամ կրոնական ատելություն, թշնամանք ու բռնություն սերմանելը, նաև դրանցով զբաղվող անձանց հովանավորելը, աջակցելն ու պաշտպանելը, ինչպես և պատասխանատու անձանց՝ պաշտոնյաների հանցագործությունը կոծկելու փորձերը աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում՝ սահմանադրական - օրենսդրական դաշտով, նաև ՄԱԿ-ի կանոնադրական հիմնական գործառույթով, Մարդու Իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագրով (10-ը դեկտեմբերի 1948թ.), Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին (9-ը դեկտեմբերի 1948թ.), Միջոցներ, որոնք պետք է ընդունվեն ընդդեմ նոր պատերազմի քարոզչության և հրահրողների (3-ը նոյեմբերի 1947թ.), Պատերազմի հանցագործությունների և մարդկության դեմ հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին (26-ը նոյեմբերի 1948թ.) Կոնվենցիաներով՝ ենթակա են պատասխանատվության և խստագույն պատժի:

Երկիր մոլորակի վրա չեն դադարի մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները, ցեղասպանությունները, լոկալ և գլոբալ պատերազմները, ազգային ու կրոնական թշնամանքը, ատելությունն ու բռնությունները, քանի դեռ յուրաքանչյուր պետություն ինքնուրույն, նաև մարդկային հանրությունը ամբողջությամբ պատասխանատվության չեն կանչել անցյալի, ներկայի ու առաջիկայի լոկալ, թե գլոբալ աղետներ հրահրող բոլոր քարոզիչներին ու նրանց հովանավորներին:

«Ո՞ւժն է ծնունդ իրավունք»։ Իրավունքը բնական, անօտարելի իրողություն է։ Ուժը երաշխավորում, պաշտպանում է իրավունքը, նաև վերականգնում այն։ Մարդկային աշխարհի բարուն, բնականոնությանն ու բանականությանը հենված ազգային և միջազգային օրինականությանը առաջնորդվող ուժն է երաշխավորում ու պաշտպանում յուրաքանչյուր անհատի, ազգի, ժողովուրդի ու համայն մարդկության կյանքի, խաղաղ ու ստեղծագործ ապրելու անօտարելի իրավունքը։

Հենց այս խնդիրների քննարկումով է պայմանավորված «Ուխտ Արարատի» պարբերականի այս համարի բովանդակությունը, որտեղ առաջին փաթեթում ներկայացնում ենք վերջին հարյուրամյակում հայության մաքառումների, ազատագրական պայքարի փուլերն ու հարցադրումները՝ Սփյուռքում և Հայրենիքում։ Երկրորդում՝ պատերազմի, ցեղասպանության քարոզչության, ազգային թշնամանք ու կրոնական ատելություն սերմանողների Պաուլ Ռորբախի, Լուրենս Արաբացու, Լև Տրոցկու, Ռալֆ Պիտերսի, ինչպես նաև Ալան Դալեսի մարդատյաց, հայատյաց մտքերը, տրամաբանությունը, ծրագրերը։ Այս ցանկը, անշուշտ, կարելի էր շարունակել։ Երրորդում՝ ուշադրության արժանի ազգային և միջազգային հռչակագրերը, կոնվենցիաները, օրենքները։ Եզրափակիչ փաթեթում՝ մարդկության խղճի ու բարոյականության մեծերի՝ Վուդրո Վիլսոնի, Մահաթմա Գանդիի, Ֆրիտյոֆ Նանսենի, Գուրգեն Յանիկյանի, սթափեցնող ու դրամապարտող մտքերը, խոսքը, կոչերը, եզրակացությունները։

ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱԿՈՒՄ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԱՔԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ՓՈՒԼԵՐԸ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԻՔՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկատվությունը Հայկական Սփյուռքի մասին հատվածաբար՝ ըստ «Հայկական Հարց», հանրագիտարանի:

ՍՓՅՈՒՐՔ հայկական. հայ ժողովրդի այն հատվածը, որը գտնվում է Հայրենիքից կամ բնօրրանից դուրս: «Սփյուռքահայություն» տերմինն սկսել է օգտագործվել 1920-ական թվականների սկզբից, 1915-23-ին թուրքական իշխանությունների իրագործած հայերի ցեղասպանության (տես՝ Մեծ եղեռն) և Արևմտյան Հայաստանից ու Թուրքիայի հայաբնակ վայրերից բռնագաղթի ու ցեղասպանության հետևանքով աշխարհով մեկ ցրված հայերի (շուրջ 1,5 մլն) նկատմամբ:

1920-ական թթ. վերջին, 1930-ական թթ. սկզբին Սփյուռքի տարածական կառուցվածքը հիմնականում կայունացել է:

1950-ական թթ.-ից սկսվել և ցայսօր (որոշ ընդմիջումներով) շարունակվում է սփյուռքահայերի տեղաշարժի մի նոր շրջան: Արևելքի երկրներից արտագաղթը պայմանավորված է տվյալ երկրներում տնտեսական անկայուն և ներքին անբարենպաստ քաղաքական կացությամբ, ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականությամբ և այլն (1920-ի հեղափոխությունը Եգիպտոսում, քաղաքացիական կռիվները Լիբանանում, Կիպրոսի մի մասի զավթումը թուրքերի կողմից, իսլամական հեղափոխությունը Իրանում, 1980-88-ի Իրաք-Իրանյան պատերազմը):

Սփյուռքահայ յուրաքանչյուր համայնքի վիճակը պայմանավորված է տվյալ երկրի սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային կյանքի դրությամբ ու ընդհանուր մակարդակով:

Սփյուռքի կենսագործունեությունը պայմանավորված է որոշակի սոցիալական հիմնարկությունների առկայությամբ, որոնց հիմնական խնդիրն է միասնականության ապահովումը, նրա անդամների համախմբումը որոշակի ազգային-մշակութային արժեքների շուրջ: Սփյուռքահայության ազգային ինքնությունը պահպանելու գործում վճռական դեր ունեն Հայ առաքելական եկեղեցին, դպրոցը և մամուլը, նաև հայրենակցական, բարեգործական, քաղաքական, մշակութային, գիտական, երիտասարդական, ուսանողական, կանանց, մարզական միություններն ու կազմակերպությունները: Կարևոր է նաև սոցիալական-մշակութային շրջապատի ազդեցությունը, հայերի տարաբնակեցումը (համախումբ, թե ցրիվ), կապը Հայաստանի հետ:

...Սփյուռքի շուրջ 80-ամյա պատմությունը հանուն Հայկական հարցի արդար լուծման հարատև պայքարի պատմություն է, որը բաժանվում է չորս փուլի:

ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՒԼ (1915-23)

...Բազմահազար հայեր, որոնք ապաստանել էին աշխարհի տարբեր երկրներում, հավատացած էին, որ շատ շուտով պետք է վերադառնան Հայրենիք, և հնարավոր է ազգային ինքնավարության վերականգնումը Արևմտյան Հայաստանի տարածքում: Այս սպասումները կապված էին Առաջին համաշխարհային պատերազմում Թուրքիայի պարտությամբ, Արևելյան Հայաստանի մի մասում հայկական պետականության վերականգնմամբ, 1920-ի Սևրի

Հաշտության պայմանագրի արդարացի պայմանների իրականացման հույսի հետ: Սակայն իրադրությունների ընթացքը, հատկապես 1922-23-ի Լոզանի կոնֆերանսի որոշումները, հանգեցրին բոլորովին այլ, անբարենպաստ քաղաքական իրադրության, որը բացառում էր մոտակա ապագայում հայ ժողովրդի իրավունքների իրականացումը...

ԵՐԿՐՈՐԴ ՓՈՒԼ (1923-65)

...Սփյուռքի հայ քաղաքական կուսակցությունները (Հնչակյան, Դաշնակցություն, Ռամկավար Ազատական) ակտիվ գործունեություն ծավալեցին՝ բազում դիմումներ հղելով ՄԱԿ-ին, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Մեծ Բրիտանիայի, ԽՍՀՄ-ի կառավարություններին կոչ անելով վերականգնել պատմական արդարությունը և նպաստել հայ ժողովրդի վերադարձին իր բուն հայրենիքը...

Սակայն հայ ժողովրդի շահերը նորից հակասության մեջ մտան մեծ տերությունների ռազմաքաղաքական շահերի հետ: Սկսված «սառը պատերազմի» և Թուրքիայի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամագրվելու պայմաններում, ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան հրաժարվեցին քննարկել Թուրքիայի և ԽՍՀՄ-ի միջև սահմանների վերանայման հարցը, իսկ խորհրդային կառավարությունը 1953-ին, կրկին անտեսելով հայ ժողովրդի օրինական իրավունքներն ու ձգտումները, հայտարարեց, որ տարածքային ոչ մի պահանջ չունի Թուրքիայից:

ԵՐՐՈՐԴ ՓՈՒԼ (1965-88)

Այս ընթացքում հայ համայնքներում կատարվեց սերնդափոխություն. նոր սերունդը ձգտում էր մշակել Հայկական հարցի քաղաքական լուծման ամբողջական, երկարաժամկետ ծրագիր: Անցյալ տարիների փորձից ելնելով՝ Սփյուռքում հանգեցին այդ գործունեության մեջ իրենց հատուկ դերի կարևորության գաղափարին, քանի որ խորհրդային Սիիության ներքին և արտաքին քաղաքականության հիմնական գերակայությունները բացառում էին որևէ նախաձեռնություն ԽՍՀՄ-ի և խորհրդային Հայաստանի կողմից:

1965-ին Սփյուռքի բոլոր համայնքներում լայնորեն նշվեց Մեծ եղեռնի 50-րդ տարելիցը:

Չնայած որոշակի տեղաշարժերին¹ 1915-ի ցեղասպանությունը ճանաչելու և դատապարտելու ուղղությամբ, Սփյուռքում աճում էր անբավարարությունը նման քաղաքական գործունեության արդյունքներից: Սփյուռքահայ երիտասարդության մի մասը սկսեց հակվել այն կարծիքին, որ միայն դիվանագիտության միջոցներով անհնար է ճեղքել Հայկական հարցի շուրջ ստեղծված լռության պատնեշը, և որ անհրաժեշտ են ավելի գործուն միջոցներ՝ ազդելու համաշխարհային հասարակական կարծիքի վրա: Դրա համար ընտրվեց տարբեր երկրներում Թուրքիայի դիվանագիտական ներկայացուցիչներին ահաբեկելու միջոցը (տես՝ Հայաստանի ազատագրության հայ զաղտնի բանակ): Հայկական խմբերի գինված ելույթները, որոնք ընթանում էին ազգային-ազատագրական պայքարի դրոշի ներքո, հետապնդում էին հետևյալ հիմնական նպատակները՝ դատապարտել առաջատար տերություններին, որոնց անտարբերությունը Հայկական հարցի նկատմամբ հարկադրում է հայերին դիմելու նման ծայրահեղ միջոցների՝ արդարության համար

պայքարում. ցույց տալ թուրքիային, որ նրա իրագործած հայերի ցեղասպանությունը չի հասել իր նպատակին, և որ հայ ժողովուրդը երբեք չի հրաժարվի իր հայրենիքը վերադարձնելու և հարազատ հողում ապրելու իրավունքից. ամրապնդել հայ ժողովրդի հավատը առ այն, որ նրա երիտասարդները, որոնք ծնվել ու մեծացել են իրենց պապերի երկրից շատ հեռու, ժառանգել են իրենց հայրերի ու պապերի պատգամը և հանուն դրանց իրականացման պատրաստ են զոհել իրենց կյանքը: Ձեռնարկած ահաբեկչությունները խթանեցին Հայկական հարցի քննարկումը ամենատարբեր մակարդակներով՝ սկսած զանգվածային տեղեկատվության միջոցներից, վերջացած մի շարք երկրների խորհրդարաններով ու կառավարություններով: Այդ նույն ժամանակ աշխուժացրին իրենց գործունեությունը Սփյուռքի այն շրջանները, որոնք Հայկական հարցի լուծումը կապում էին նախ և առաջ քաղաքական պայքարի նոր ձևերի հետ: Սկսվեց հայ համայնքների լոբբիական գործունեությունը մի շարք երկրների, առաջին հերթին՝ ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և այլոց խորհրդարաններում ու կառավարություններում, հատկապես այդ նպատակի համար ստեղծված կազմակերպությունների միջոցով (տես՝ Հայկական համագումար, Հայ դատ): Զինվելով Արևմուտքում ընդունված քաղաքական պայքարի մեթոդներով՝ սփյուռքահայ նոր սերունդը որակապես այլ բնույթ հաղորդեց իր պատմական իրավունքները ճանաչելու համար հայ ժողովրդի պայքարին, որի ընթացքում ձեռք բերվեցին որոշակի արդյունքներ: 1983-ի օգոստոսին Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը իր ասամբլեայում (Վանկուվր, Կանադա) ճանաչեց թուրքիայի կողմից 1915-ի կատարած հայերի ցեղասպանության փաստը և դիմեց ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին՝ այդ փաստը ճանաչելու կոչով: 1984-ի ապրիլին Փարիզում ժողովուրդների մշտական ատյանի հեղինակավոր միջազգային կազմակերպությունը նույնպես ճանաչեց թուրքիայի մեղավորությունը հայերի ցեղասպանության մեջ և ընդունեց ՄԱԿ-ին ուղղված համապատասխան կոչ: 1975-ից սկսած ԱՄՆ Կոնգրեսում քանիցս քննարկվել են բանաձևեր, որոնք կոչ են անում ճանաչել հայերի ցեղասպանության փաստը, սակայն ԱՄՆ-ի վարչակազմի ճնշման տակ այդ բանաձևերը մերժում է Սենատը: Այդուհանդերձ, 1990-ին Կալիֆոռնիա նահանգում ապրիլի 24-ը հայտարարվեց «Հայերի ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր»: 1987-ի հունիսին Եվրոխորհրդարանը դատապարտեց 1915-ի հայերի ցեղասպանությունը, կոչ արեց թուրքիային ճանաչել ցեղասպանության փաստը և երկխոսություն սկսել հայ ժողովրդի ներկայացուցիչների հետ (տես՝ Եվրոխորհրդարանի բանաձևը...):

ՉՈՐՐՈՐԴ ՓՈՒԼ (1988-ից սկսած)

1988-ից Հայկական հարցի արդարացի լուծման պայքարը թևակոխեց նոր փուլ. այն կապված է Լեռնային Ղարաբաղի հայության՝ Մայր հայրենիքին վերամիավորվելու պահանջի հետ: 2 ...

Է. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

«Հայկական Հարց», հանրագիտարան, Հայկական Հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրություն, Երևան, 1996թ., էջ 425:

Ծանոթագրություն

1. 1965-ի հոկտեմբերին ՄԱԿ-ում հնչեց Կիպրոսի արտգործնախարար Կիպրիանուի ելույթը, որը կոչ արեց քննարկել Հայկական հարցը: 1967-ի ապրիլին Մոնտեվիդեոյում (Ուրուգվայ) կայացած Լատինական Ամերիկայի երկրների միջխորհրդարանային համագումարը ընդունեց

որոշում՝ աջակցել Հայկական հարցի քննարկմանը ՄԱԿ-ում: 1970-ին Ուրուգվայի խորհրդարանը համձնարարեց երկրի կառավարությանը և արտգործնախարարին՝ Հայկական հարցը ներկայացնել ՄԱԿ-ի քննարկմանը:

2. **Չորրորդ փուլ**-ում զետեղված վերջին պարբերությունը, հրատարակված 1996-ին, չի համապատասխանում 1991-ին հրատարակված ռուսալեզու մայր օրինակին: Ստորև ներկայացնում ենք բաց թողնված ռուսերեն պարբերությունն ամբողջությամբ (տեքստում՝ մուգ), ապա՝ դրա հայերեն թարգմանությունը (տեքստում՝ մուգ).

С 1988г. борьба за справедливое решение Армянского Вopосa вступила в новый этап, связанный с требованием армянского населения Нагорного Карабаха о воссоединении территории области с Сов. Арменией...

...от которой она была насильственно отторгнута и включена в состав Азерб. ССР в 1921г.. Это движение нашло широкую поддержку со стороны диаспоры, т. к. воссоединение НКАО с Арменией является составной частью Армянского Вopосa. Начавшиеся в Армении процессы демократизации, выработка новой политики в отношении диаспоры и, наконец вовлечение основной части армянского народа в борьбу за справедливое решение Армянского Вopосa придало новый импульс диаспоры, возродило надежды, что совместными усилиями станет возможным осуществление исконных и неотъемлемых прав всего армянского народа.

...որից նա բռնի անջատվել և կցվել է Ադրբեջանական ՍՍՀ-ին 1921թ.: Արցախյան ազատագրական պայքարը մեծ աջակցություն ստացավ Սփյուռքի կողմից, քանզի Արցախի վերամիավորումը Հայաստանին Հայկական հարցի բաղկացուցիչ մասն է: Հայաստանում սկիզբ առած ժողովրդավարական գործընթացները, Սփյուռքի նկատմամբ նոր քաղաքականության մշակումը, և վերջապես, հայության հիմնական մասի ներգրավումը Հայկական հարցի արդարացի լուծման պայքարին՝ նոր ազդակ եղան Սփյուռքի համար, վերածնեցին հույսեր առ այն, որ միացյալ ուժերով հնարավոր է իրականացնել համայն հայության վաղընջական և անօտարելի իրավունքները:

Э. Мелконян

«Армянский Вopос», энциклопедия, ГЛ. редакция Армянской Энциклопедии, Ереван, 1991г., стр. 166-167.

ԻՆՉՈՒՒՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ԶԻՆՅԱԼ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐ 1

Հարց ու պատասխան

Ո՞րն է Հայոց նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը: Ո՞րն է նրա գաղափարախոսությունը: Որո՞նք են ազատագրական պայքարի մարտավարական խնդիրները: Ո՞վ է ազատագրական պայքարի զինվորը, ինչպիսի՞ն են նրա վարքն ու բարոյական կերպարը: Ո՞րն է Հայոց հաղթանակի գրավականը:

Ներածական խոսք

Հայոց նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը սկիզբ առավ դեռևս 1970-ականներին՝ աշխարհի մեծ խառնակության, երկրներ, ժողովուրդներ ու ազգեր ոչնչացնող միջազգային մութ ուժերի ծրագրած մեծ դավաճության՝ 1985թ. ԽՍՀՄ-ի ինքնափլուզման ծրագրով պերեստրոյկայով, նախատեսված առաջիկայում սպասվող մեծ աղետի մեկնարկից 10 տարի առաջ, պաշտպանելու համար հայությունը, Հայոց երկիրն ու պետականությունը:

Հայոց ցեղասպանության վրա միջազգային դիվանագիտության ուշադրությունը հրավիրելու խնդիրը չէր միայն Գուրգեն Յանիկյանի, Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակի, այլ կազմակերպությունների գործունեության նպատակը: Այդ կերպ այն կլինեի Հայոց նվիրյալ ուժի՝ հերոսացունի ու անձնուրաց գոհողության ինքնանպատակ վատնում: Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարի հիմնական խնդիրը խափանելն էր 1970-ականներին հայտնի դարձած հայությանը սպառնացող վտանգը, ավելի ճիշտ՝ 1915-23թթ. ցեղասպանությունը ռազմաքաղաքական նոր մեթոդներով ու տեխնոլոգիաներով՝ Նախիջևանում, Արցախում, Ջավախքում ու ՀՀ-ում շարունակելու արևմտյան նկրտումները:

Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը ձևավորվեց՝ իրագործելու երկու հիմնական խնդիր.

Առաջին՝ հնարավորինս կանխարգելելու, խոչընդոտելու հայությանը և Հայոց պետությանը առաջիկա երկու - երեք տասնամյակներում սպառնացող միջազգային վտանգի ծրագրային քայլերն ու գործողությունները: Այդ խնդիրը, վստահաբար, հաղթական փառքով ի կատար ածվեց:

Երկրորդ՝ շարունակական կատարման խնդիր է. հույս ու հավատ ներշնչելու հայությանը՝ միայնակ իսկ մարտնչելու, սեփական ուժին վստահելու, պաշտպանվելու: Նաև տիրապետելու՝ հաղթելու ռազմավարությանն ու գործնական մարտավարությանը, անվարան հավատալով վերջնական հաղթանակին:

Այն ժամանակներում արևմտյան տեղեկատվության արտահոսքը շատ գաղտնիքներ էր բացել Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը ծնող մեր Մեծերին, աշխարհի նոր գլոբալ ցնցումների և դրանց մեջ հայությանը սպառնացող վտանգների վերաբերյալ, որոնց ականատեսն ենք այսօր՝ շուրջ երկու տասնամյակ: Գուրգեն Յանիկյանը, Գևորգ Աճեմյանը և այլք ավելին գիտեին, քան շատերը կարծում են: Ազատագրական պայքարի զինվորը 1975-85թթ. ավելին է արել, քան գիտեն, կամ կարծում են, թե գիտեն:

- Ինչո՞ւ Նորագույն ազգային ազատագրական պայքար, ինչո՞վ է նա տարբերվում դասականից:

- Դասական ազգային ազատագրական պայքարը հազարամյակներով հայտնի իրողություն է: Օտար զավթիչից երկիրը ազատագրելը, դասական ձեռագրով պետության անկախությունը վերականգնելը ժողովուրդն իրականացնում է հենց իր երկրում՝ հայրենիքում, զինյալ պայքարի միջոցով: 20-րդ դարի երկրորդ կեսից՝ երկրորդ աշխարհամարտից հետո, յուրաքանչյուր երկրի ազգային ազատագրական պայքար արդեն հովանավորում էր ոչ միայն որոշակի շահի հետապնդող որևէ երկիր, այլև հենց համաշխարհային հանրությունը՝ միջազգային իրավական դաշտում, որպես միակ և հիմնական կառույց, ունենալով ՄԱԿ-ը՝ իր կանոնադրությունով, հռչակագրերով և միջազգային դատարանով, համաձայն միջազգային իրավական սկզբունքների, նորմերի ու կոնվենցիաների: Այն, ի դեպ, լրացնում և ամբողջացնում է Առաջին աշխարհամարտից հետո ձևավորված, Ազգերի Լիգայի հովանավորած, ազգերի ինքնորոշման իրավունքով ազատագրվելու սկզբունքը՝ որպես անցումային դրույթ ազգային ազատագրական պայքարով ազատության ու անկախության ձեռքբերման և միջազգայնորեն ճանաչման ու երաշխավորման արդի իրողություն:

Մարդկության դեմ իրագործված ծանրագույն հանցագործությունը՝ Հայոց ցեղասպանությունը, իրագործվեց 1915-23թթ.: Աննախադեպ այս հանցագործության շարունակությունը միջազգային իրավական դաշտ ներմուծված 1921թ. մարտի 16-ի Ռուս-թուրքական և 1923թ. հուլիսի 24-ին Լոզանի պայմանագրերն են: Արդյունքում՝ հայության ամբողջական հայրենիքի 9/10-րդ մասը հայազրկվեց, ցեղասպանությունից փրկվածներն ու նրանց սերունդներն էլ առ այսօր դեգերում են աշխարհով մեկ՝ Հայրենիք վերադառնալու, Հայրենիքում և Հայրենիքով ազատ, անկախ և ինքնիշխան ապրելու բնական, անօտարելի վճռականությամբ:

Ակնհայտ է, որ նման իրողության պայմաններում հայրենիքն ազատագրելու դասական պայքարը հնարավոր չէ իրականացնել հենց միայն հայրենի տարածքում հայության չլինելու պատճառով: Իրողություն, որը թելադրում է ազատագրական պայքարի սկզբունքային նոր մոտեցում, որպես զինյալ ազատագրական և միջազգային իրավական մեկ ամբողջական լուծում: Առավել ևս, երբ 1948-ին համաշխարհային հանրությունը, որպես միջազգային իրավական նորմ, ընդունեց Ցեղասպանության կանխարգելման և դատապարտման կոնվենցիան: Ասել է թե՛ Հայոց հայրենիքի ազատագրումը ոչ միայն լուծումն է տեղական հայկական հիմնախնդրի, այլև կանխարգելող է ցեղասպանությունը այլ ազգերի նկատմամբ տարածելու հարցում: Այ, սա է այն հիմնական պատճառը, որն ի տարբերություն Հայոց և այլոց հազարամյակներով հայտնի ազգային ազատագրական պայքարների, առաջին անգամ, հենց Հայոց կողմից սկիզբ դրվեց և իր ձևով, և բովանդակությամբ եղավ Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքար:

- Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը կո՞ղմ է բռնության:

- Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը մերժում է «բռնության դեմ՝ բռնություն» սկզբունքը. ընդունում է բռնության դեմ սեփական իրավունքի ազգային և միջազգային իրավական պաշտպանվածությունը ու այն երաշխավորող ուժային պաշտպանությունը:

- Այդ դեպքում ինչո՞ւ զինյալ..., բավարար չեն արդյո՞ք միջազգային իրավական նորմերը, դրույթները, կոնվենցիաները և Միավորված Ազգերի Կազմակերպությունը:

- Մարդու, հավաքականության, ժողովուրդների ու ազգերի բնական իրավունքները, ինչպես և միջազգային նորմերը ընդամենը դատարկ խոսքեր են, երբ ամրագրված չեն ուժային՝ զինյալ պաշտպանությամբ: Չունեն իրավունք, երբ այն չեն պաշտպանում:

ՄԱԿ-ի Հռչակագրով ամրագրված Մարդու իրավունքները, այն է՝ մարդու և մարդկային աշխարհի կենսաբանական, ազգային, մշակութային, բարոյահոգևոր և քաղաքակրթական, բնական կենսաանհրաժեշտությունները գործուն իրողություններ են, երբ ունեն ուժային պաշտպանվածություն: Չկա պաշտպանություն - չկա իրավունք. առկա է բռնություն, հանցագործություն:

- Նույնակա՞ն են, թե՞ տարբեր «Նեմեսիսը» և Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը:

- Ո՛չ, նույնական չեն: «Նեմեսիսը» ցեղասպանությունն իրագործող հանցագործների մահապատիժն է կատարածող Հայոց նվիրյալ՝ վճռական անհատների, հերոսական գործողությունն էր: Փառք ու պատիվ նրանց:

Դա կարևոր էր, որպես Հայոց մահատակների պատգամը կատարող գործողություն: Արդարացի էր, ոչ միայն բարոյական, այլև իրավական առումով: Բոլոր հանցագործներն էլ մահվան էին դատապարտված ինչպես համայն հայության ու առաջադեմ մարդկության, այնպես էլ ցեղասպանությունն իրականացնող երկրի ռազմական դատարանի կողմից, սակայն մահապատիժի փոխարեն ազատ էին արձակված: «Նեմեսիսը» կանխարգելող կլիներ, եթե իրականացվեր մինչև 1915թ., երբ տարիներ առաջ հայտնի էին Հայոց ցեղասպանության «տեսաբանները», ծրագրողները, քարոզիչները:

Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը նախ և առաջ կանխարգելող էր:

- «Նեմեսիսի» գործողությունների իրավական հենքը, ներպետական և միջազգային առումներով, այնքան օրինական էր, որ Սողոմոն Թեհլիրյանը արդար ճանաչվեց գերմանական դատարանի կողմից: Իսկ ո՞րն է Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարի իրականացրած գործողությունների իրավական հենքը:

- Ինչպես Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարի ընդհանուր, այնպես էլ ԱՄԱԼԱ-ի յուրաքանչյուր առանձին գործողության օրինականության իրավական հենքը ավելի քան բավարար է, թե՛ միջազգային - իրավական առումով և թե՛ առանձին երկրի ներպետական ու նրա միջպետական հանրագումար - ընդհանրական իրավական դաշտում:

Այսպես, օրինականությունը հաստատող իրավական հիմքերից են.

1. ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունն ու, ըստ այդմ, միջազգա-

յին հանրության (ՄԱԿ-ի անդամ) բոլոր երկրների որդեգրած համամարդկային նշանակության նպատակներն ու դրանց իրագործման տանող խնդիրները:

2. 1948-ին միջազգային հանրության որդեգրած՝ Ցեղասպանության կանխարգելման և դատապարտման ՄԱԿ-ի Կոնվենցիան:

3. Ցեղասպանության քարոզչությունը զսպելու, այդ թվում՝ ցեղասպանությունը արդարացնելու, կատարված ցեղասպանության իրողությունը կասկածի տակ առնելու կամ մերժելու փորձերը արգելակող ՄԱԿ-ի ընդունած փաստաթղթերը և առանձին երկրների օրենքները:

4. Մարդու բնական՝ կենսաբանական, ազգային, հոգևոր, մշակութային, քաղաքացիական և քաղաքակրթական իրավունքների միջազգային - իրավական հենք հանդիսացող ՄԱԿ-ի 1948-ի Մարդու Իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագիրը:

Ինչպես և՝

5. Բռնությամբ տարագրված աշխարհասփյուռ հայության, տանտիրոջ իրավունքով, Հայրենիք՝ Արևմտյան Հայաստան, վերադառնալու և իր տունն ու տեղը, անձնական ու հանրային ունեցվածքը՝ սեփականությունը, հողն ու ջուրը, ազգային հարստությունը վերադարձնելու իրավունքը, ինչպես և իր Մեծ տանը ազատ, անկախ և ինքնիշխան ապրելու բնական և միջազգայնորեն հարգված ու պաշտպանված իրավունքը վերականգնելու օրինականությունը:

6. Մարդկության դեմ կատարված հանցագործություն - ոճրագործության՝ ցեղասպանության, ճանապարհով թալանվածը վերադարձնելու, քանդվածն ու ավերվածը վերականգնելու, նաև բարոյական անհաշվելի վնասների հատուցումը ստանալու միջազգային - իրավական նորմերը:

7. Բռնագավթված երկիրն ազատագրելու, անկախությունն ու ինքնիշխանությունը վերականգնելու նպատակով և արդարադատությունը իրականացնող բնական ու միջազգային - իրավական դաշտի բոլոր ամրագրված ու նախադեպային իրավական հայտնի նորմերը:

Թուրքական կայսրությունից անկախանալու արևմտահայության 19-20-րդ դարերի բնական ձգտման նախադեպի օրինական, իրավունքի կիրառության սկզբունք կարող է հանդիսանալ ԱՄՆ-ի Անկախության Հռչակագիրը:

- Իրավական հենքից զուրկ են.

1. Եվ երիցս անօրինական են ներկայիս չհայտարարվող, սակայն բացահայտ իրականացվող պատերազմները, պատերազմի ժամանակակից՝ դիվային տեխնոլոգիաներն ու դրանցում կիրառվող զանգվածային ոչնչացման՝ քիմիական, կենսաբանական, միջուկային, նեյտրոնային ու ճառագայթային, օդերևութաբանական ու երկրաբանական, հոգեկան և գենետիկական խանգարումներ առաջացնող զենքերն ու զինատեսակները:

2. Ինչպես նաև սահմանադրական - օրենսդրական ներխուժումները, մշակութային՝ գիտության, կրթության և արվեստի, բարու և բարոյականության, հոգևորի ու հավատի, մարդկային ազատության և զարգացումի կեղծ արժեքային շարունակական խափանարարություններ, իբրև թե աննկատ, սակայն, մարդկության որոշակի տեսակներ բնաջնջելու, ցեղասպանություններ իրականացնելու լոկալ և գլոբալ պատերազմները:

3. Հենց միայն խաղաղ բնակչության՝ անպաշտպան կանանց, երեխաների ու ծերերի, ստեղծող և ստեղծագործող մարդու դեմ ժամանակակից ու գերժամանակակից զենքերով հազեցած, բարոյահողեր առուձով լրիվ վայրենացած կանոնավոր բանակներով, կամ էլ նրանց փոխարինող, այսպես կոչված՝ միջազգային ահաբեկչության ռազմական գործողությունները:

- Ի՞նչ է քարոզում Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը:

- Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարը չի քարոզում, սովորեցնում է. անհատապես իսկ տեր լինել Հայոց ազգային հարստությանը՝ հայրենիքին, նրա տարածքային ամբողջությանը, ազգային լեզվին, հավատքին, մշակույթին, նախնյաց պատգամներին ու նոր սերունդներին:

Նա սովորեցնում է խումբ առ խումբ, անգամ Վճռական մենակի զգացումով և ինքնակազմակերպումով պատասխանատու լինել ազգի, հայրենիքի և յուրաքանչյուր հայ անհատի համար անձնապես:

- Ինչո՞ւ գաղտնի:

- Գաղտնի, քանի միջազգային իրավական, ռազմաքաղաքական, անգամ քաղաքակրթական՝ հասարակական, մշակութային, լրատվական համակարգը, մեղմ ասած, անկատար է տակավին:

- Ի՞նչ ասել է գաղտնի:

- Գաղտնի ասել է թե՛ ոչ ոք երբեք չպետք է իմանա.

ա) ովքե՞ր են,

բ) որտե՞ղ են,

գ) որքա՞ն են,

դ) ի՞նչ ուժի տեր են,

ե) ե՞րբ, որտե՞ղ և ինչպե՞ս պետք է հարվածեն:

Գաղտնի չեն հարվածն իրականացնելու պահից և պատասխանատու են կատարած արդարադատության իրականացման համար: Հարվածը հայտնի է, դեմ առ դեմ է, երբեք թիկունքից չի լինում, ազնվորեն և ոչ երբեք նվաստացնող, ստոր ու նենգ:

- Ի՞նչ կապ ունենի Ֆրանսիան և բոլոր այն երկրները, որտեղ թուրքական պետական հաստատությունների դեմ իրականացվում էին զինյալ գործողություններ:

- Յուրաքանչյուր երկիր պետք է իմանա, թե հանձին թուրքիայի ինչպիսի երկրի հետ է բարիդրացիական կամ դիվանագիտական հարաբերություններ կառուցում: Առավել ևս, որ այդ բոլոր երկրները մասնակից են 1948 թվականի Ցեղասպանության կանխարգելման և դատապարտման ՄԱԿ-ի Կոնվենցիային: Հայտնի է՝ չդատապարտված, պատասխանատվության չենթարկված հանցագործությունը ճանապարհ է հարթում նորի համար:

- Ըստ էության, ի՞նչ էր պահանջում Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարն այդ երկրներից:

- Պահանջում էր մի բան. դատապարտել 1915-23թթ. թուրքիայի՝ մարդկության դեմ կատարած հանցագործությունը, ոչ միայն հայության, այլև աշխարհի բոլոր երկրների և ժողովուրդների համար, դեռ ծրագրման փուլում կանխարգելելու ցեղասպանության տարածման սպառնալիքը:

- Ի՞նչ տարբերություն՝ միջազգային ահաբեկչության ու Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարի ձևերի միջև:

- Միջազգային ահաբեկչությունը տերությունների հատուկ ծառայությունների միջոցով ստեղծված, ֆինանսավորված ու նրանց աշխարհաքաղաքական ագրեսիվ նկրտումները այլ երկրներում իրականացնող հանցագործ կառույցների գործողություններ են: Ահաբեկիչները նենգորեն, դաժանորեն սպանում են խաղաղ, անպաշտպան բնակչությանը, որպես կանոն առանց դրդապատճառների ու պահանջների: Ահաբեկչության պատասխանատվությունը ստանձնում են ինտերնետ կայքերի միջոցով (իրականում հարց է, թե ովքե՞ր են ստանձնում), պահանջները սովորաբար լինում են անհեթեթ:

Անցել են ժամանակները, փոխվել են պատերազմներ վարելու տեխնոլոգիաները: Ժողովուրդները չեն ցանկանում ագրեսիվ զավթողական պատերազմ, սակայն պատրաստ են պաշտպանել սեփական երկիրը օտար նվաճողներից: Ուստի և վերջին տասը տարիներին ահագնացող միջազգային ահաբեկչություն կոչված այս երևույթի բուն դրդապատճառը աշխարհաքաղաքական ագրեսիվ ծրագրեր հետապնդող գերտերություններից ոմանց ու իրենց, ինչպես և զոհ հանդիսացող ժողովուրդների հակադրությունն է: Գործողության ձեռագիրը մարդատյաց է և ավելի քան վտանգավոր՝ մարդկության ապագայի հեռանկարում:

- Ո՞րն է պայքարի վերջակետը՝ ավարտը:

- Ոչ միայն Հայաստանի ամբողջական ազատագրումը, այլև աշխարհի բնականոն համակեցության հաղթանակն ու դրա նվաճումը: Քանզի հայը, ինչպես և յուրաքանչյուր պետություն, չի կարող, թեկուզ ազատ, անկախ, սակայն մեկուսացած ապրել աշխարհում: Դա հակառակ է մարդկային հասարակության բնական օրենքներին, և միմիայն աշխարհի բոլոր երկրների ու ազգերի բնականոն փոխհարաբերությունների կարգավորվածության ու խաղաղ համակեցությամբ է, որ յուրաքանչյուր՝ ամենափոքրաքանակ ժողովուրդ ունեցող պետությունն անգամ ի զորու կլինի իր երկրում բոլորի հետ համաքայլ ապրել ազատ, անկախ ու ինքնիշխան:

Ի դեպ, սա է մեր էպոսի հիմնական գաղափարախոսությունը՝ որպես միջազգային քաղաքական հայեցակարգ:

- Իսկ մինչ ավա՞րտը...

- Իսկ մինչ այդ Հայոց պետությունը և պետականությունը պետք է պաշտպանվեն թե՛ ներսից, թե՛ դրսից:

- Ո՞ւմ կողմից և ի՞նչ իրավական հենքով է կազմակերպվում պաշտպանությունը:

ա) ներսից՝ Հայաստանի զինված ուժերի կողմից՝ ազգային ավանդույթի, Հայաստանի Մայր Օրենքի՝ Հայաստանի Անկախության Հռչակագրի և սահմանադրական - օրենսդրական - իրավական հիմքով,

բ) ներսից՝ արտաքին ներխուժման վտանգի և ներքին ահաբեկչության սպառնալիքի դեպքում, նաև աշխարհագրի և համայն բնակչության կողմից՝ ազգային ավանդույթի և Հայաստանի Անկախության Հռչակագրի իրավական հենքով,

գ) դրսից՝ Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարի կազմակերպությունների, համանման խմբերի, անգամ

անհատների կողմից՝ հայ անհատի ազգային ծագման իրավունքից ու պարտավորությունից, ազգային ավանդույթի, Հայաստանի Անկախության Հռչակագրի և ՄԱԿ-ի 1948-ի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի և միջազգային իրավական դաշտի հենքով:

- Արդյո՞ք միայն պատերազմով է հնարավոր Հայոց հայրենիքի ամբողջական ազատագրումը:

- Փորձված ուղին դասականն է, սակայն չեն բացառվում ազգային ազատագրական պայքարի նորագույն լուծումները միջազգային իրավական դաշտում:

- Ասել է թե՛ միջազգային հանրությունը պետք է պարտադրի Թուրքիային, որ նա վերադարձնի բռնազավթած մեր հայրենիքը:

- Նախ՝ բռնազավթածը ազատագրվում է ազգային ազատագրական պայքարի միջոցով: Երկրորդ՝ բռնազավթածը դեռ ոչ մեկին չի հաջողվել անվերջ պահել: Աշխարհի և մարդկության բնական զարգացման օրենքների դեմ անգոր են բռնորդ: Բացառված չէ, որ պայքարի ընթացքն ու տրամաբանությունը բերեն Թուրքիային այն համոզման, որ հենց իր համար վերադարձնելը շատ ավելի շահեկան է, քան ամեն գնով պահելը:

- Պատասխանատու է արդյո՞ք այժմյան թուրքը իր նախորդ սերունդների կատարած հանցագործությունների համար:

- Այո՛, պատասխանատու է.

1. այնքան ժամանակ, քանի դեռ անհատապես և համահավաք, ամբողջությամբ, նաև պետականորեն չի գիտակցել ու չի զղջացել կատարած հանցագործությունը,

2. քանի դեռ գտնվում է մեր հայրենիքում, շարունակում է օգտվել մեր ազգային հարստությունից՝ հողից, բնական պաշարներից, ազգային պատմամշակութային արժեքներից,

3. քանի դեռ ոչնչացնում է մեր մշակույթը,

4. քանի դեռ կեղծում է թե՛ իր և թե՛ մեր պատմությունը:

- Ի՞նչ ասել է զինյալ պայքար: Ժամանակ առ ժամանակ իրականացվող զինյալ գործողություն, թե՞ պատերազմ:

- Նորագույն զինյալ ազգային ազատագրական պայքարը, ըստ էության, մի շարք զինյալ և ոչ զինյալ՝ ռազմաքաղաքական, քաղաքական, իրավական, քաղաքակրթական միջոցառումների ու գործողությունների ամբողջությունն է: Հենց դրանով է տարբերվում դասականից:

- Ասում են՝ պատերազմով է միայն հող հայրենին ազատագրվում, ոչ մի զավթիչ կամավոր չի վերադարձնում այն:

- Հիշենք հայտնի մի ճշմարտություն. ինչպես յուրաքանչյուր զավթիչ, այնպես էլ թուրքը ապրում է մշտական վախի իրողությունում: Սերունդ առ սերունդ ապրում է զավթածը լքելու, հեռանալու ներքին մշտական լարվածության մեջ: Այսօր էլ պատրաստ է հանձնել, երբ տեսնի, որ հայը տեր է իր մեծ տանը՝ հայրենիքին ու լի վճռակամությամբ վերադառնում է տուն: Այդպես էր, օրինակ, 1945-ի ամռանը, երբ խորհրդային բանակի հայկական դիվիզիաները, իրենց ողջ գրոհային հզորությամբ և մարտի պատրաստ, կանգնած էին Արաքսի ամբողջ երկայն-

քով, հարյուրավոր կիլոմետրեր դատարկվել էին... Ասել է թե՛ այն ժամանակ արդեն վերադարձնում էին զավթածը:

Յուրաքանչյուր հանցագործ, լինի դա անհատ, հանցախումբ, ցեղ թե ժողովուրդ, հստակ գիտե, որ վաղ թե ուշ պատասխան է տալու. թեև կարողանում է մեղսագործության զգացումը ինքնախաբեությամբ կասեցնելով ապրել այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի տեսնում կամ լսում պատասխանատվության կանչողին, հատուցում պահանջողին:

- Այն ժամանակ, սակայն՝ 1945-ին, ԽՍՀՄ-ի հայկական դիվիզիաներն էին կանգնած Արաքսի ափին:

- Այն ժամանակ էլ, հիմա էլ՝ պահանջատերը հայն է: 1970-ականներից Նորագույն զինյալ ազատագրական պայքարի ամեն մի գործողության արդյունքում թուրքը վերստին ու լրջորեն անհանգստանում էր, երբ կրկին տեսնում էր իրեն պատասխանատվության կանչող, հատուցում պահանջող հային:

- Ո՞րն է հաղթանակի գրավականը:

- Ազգային ազատագրական պայքարը պատերազմ չէ: Շարունակական, հավատով ու վստահությամբ ընթացող վճռական գործողությունների և տեղային ճակատամարտերի ընդհանուր գործընթաց է: Այն հանրագումար արդյունքն է հաղթական ճակատամարտերի:

Ծանոթագրություն

1. Տե՛ս, «Հայկական Հարց», հանրագիտարան, Երևան, 1996թ.:

- Սփյուռք, էջ 422-425:

- Յանիկյան Գուրգեն, էջ 347:

- Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակ (ՀԱՀԲԲ, Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia), էջ 209:

- «Հայաստան», պաշտոնաթերթ ՀԱՀԲԲ-ի, էջ 209:

- Հայկական ժողովրդային շարժում (ՀԺՇ), էջ 226:

- Հայկական ցեղասպանության արդարության մարտիկներ (ԳՅԱՄ, Justice Commandoes of the Armenian Genocide), էջ 277-278:

- Հայ նոր դիմադրություն (ՀՆԴ, New Armenian Resistance), էջ 208:

Թոմաս Էդուարդ Լուրենս (15.08.1888 – 19.05.1935): Անգլիական հետախույզ: Կրթությամբ՝ հնեաբան, արևելագետ: 1914-1919թթ. և 1922-1935թթ. ծառայել է բրիտանական բանակում: 1916-1919թթ.՝ Կահիրեում անգլիական այսպես կոչված, Արաբական գործերի բյուրոյի աշխատակից: Հետախուզական աշխատանք է կատարել Սիրիայում, Պաղեստինում, Արաբիայում և Եգիպտոսում: 1921-1922թթ. եղել է Գաղութների մինիստրությունում արաբական գործերի խորհրդական: 1925-1929թթ. գտնվել է Կարաչիում, Փեշավարում, աֆղանական սահմանում, որտեղ Աֆղանստանի և ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ զբաղվել է քայքայիչ գործունեությամբ: Մշակել է Միջին Արևելքի նվաճման ծրագիրը ու գաղափարը, ինչպես և բրիտանական կայսրության կազմում «Առաջին գունավոր դոմինյոնի»¹ ստեղծումը: Կյանքի վերջին տարիներին հարել է անգլիական ֆաշիզմին: Մահացել է ավտովթարից ստացած վերքերից: ²

ԼՈՒՐԵՆՍ ԱՐԱՔԱՑՈՒ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Արաբացու հարցազրույցի մասին

Առաջին աշխարհամարտից առաջ և հետո Մեծ Բրիտանիայի կայսրության արտաքին քաղաքականության տրամաբանությունը, հեռահար նպատակները, դրանք իրագործելու մեթոդներն ու տեխնոլոգիաները ձևավորելու խնդրում մեծ ներդրում ունեցող Լուրենս Արաբացի կեղծանունով գործող, բրիտանական արտաքին հետախուզության ազդեցիկ պաշտոնյայի սույն հարցազրույց ասվածը, որպես ծրագրային փաստաթուղթ, հետապնդում է երեք հիմնական նպատակ.

1. Անմիջական ազդեցությամբ խոչընդոտել Սևրի Հաշտության կոնֆերանսում արդեն իսկ ընթացքի մեջ դրված Հայկական հարցի մասնակի լուծմանը,

2. Առաջիկա և հետագա հեռահար քայլերով գործողության մեջ դնել միջազգային քաղաքական գործընթացում հայերին լրիվ բնաջնջելու, ընթացքի մեջ գտնվող ցեղասպանությունը ավարտին հասցնելու, Հայկական հարցը՝ որպես այդպիսին, իսպառ վերացնելու խնդիրը: Ինչպես նաև քաղաքական կուրսից չչեղվելու համար՝ հիշեցնելու Արևմուտքի գերտերությունների ղեկավարներին ու բոլշևիկյան Ռուսաստանին, որ՝

3. Այս ամենը, այդ թվում և Համաշխարհային պատերազմը (և պատերազմները), արվել և արվելու են մարդկությունը նորովի ստրկացնելու՝ Համաշխարհային Կառավարություն ստեղծելու համար, որի նախատիպը, ինչպես որոշված է, Մեծ Բրիտանիայի կայսրությունն է: Այլ խնդիր է, որ տասնամյակներ հետո, ինչպես Մեծ Բրիտանիան, նույնպես և բոլոր եվրոպական, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի ու Աֆրիկայի երկրները՝ որպես նահանգներ, ենթակա կդառնան:

ման Համաշխարհային Կառավարություն ասված այդ վերագրային՝ միակենտրոն կառույցին:

Նկատի առնելով դիվային քաղաքականության լուծելիք խնդրի հրատապությունը, որը հնարավորություն չէր տալիս, ավելի շուտ բացառում էր 2-3 ամիս ձգվող «կուլուարային» լոբբինգի (ստվերային՝ ոչ բացահայտ) ձեռագրի օգտագործումը, Արաբացին դիմել է զանգվածային լրատվության միջոցով այն գործի դնելու արևմտյան քաղաքականության մեջ իրագործվող (իբրև թե, ընդամենը, ինչ որ հարցազրույց ներկայացնող) հայտնի մեթոդին: Այս դեպքում շարքային ընթերցողի համար բուն ասելիքը վարպետորեն համակցվում է առաջին պլանում դրված՝ ընթերցողի ուշադրությունը իր վրա գանող նյութի հետ: Ճարպկորեն սարքված այսպիսի խաղի միջոցով ոչ միայն շեղվում է ուշադրությունը, այլև աննկատ կերպով, շատերի հիշողության մեջ ամրագրվող արդյունարար իրողությունում ի չիք է դառնում հիմնական ասելիքը: Գերտերությունների քաղաքականությունը իրագործող գործիչները, սակայն, բավականին վարժ են այսօրինակ քաղաքական ուղերձները՝ ասելիքի ամբողջ խորությունն ու բուն անելիքը հստակ, անթերի ընկալելու հարցում: Դրանց էլ հիմնականում ուղղված է Արաբացու սույն «հարցազրույցը»: Տեղական լրատվամիջոցների համար էլ այսօրինակ հրապարակումները ուղեցույց են երկրի որդեգրած հանցագործ պետական կուրսը հանդուրժելի տեսքով ներկայացնելու ջանքերին:

Հաշվի առնելով այս ամենը՝ սույն «հարցազրույցը», ներկայացնում ենք կրճատ, հանելով բուն ասելիքի հետ առնչություն չունեցող բոլոր ավելորդությունները, նյութի գրեթե մեկ երրորդը:

ԱՅՂ ԱՆՏԱՆԵԼԻ ՀԱՅԵՐԸ

(Լինկոլն Սթեֆընսի 1919թ. հարցազրույցը Լուրենս Արաբացու հետ: Վերահրատարակվել է 1931թ.: ³)

Դա իմ հարցազրույցն էր: Թեև հյուրանոցի իր ապրած սենյակում էր, բայց ինքս էի խնդրել տեսակցությունը, և իմ նպատակն էր այդ կայսերական հետախույզից մի բան իմանալ Փոքր Ասիային և Մերձավոր Արևելքին վերաբերող գործնական քաղաքականության մասին: Սկզբում կարծում էի, թե ինքս էի վարում խոսակցության ընթացքը: Հետո միայն, մի տեսակ ցնցվելով կռահեցի, որ նա էլ մի նպատակ էր ունեցել, և որ այդ նպատակն էր՝ իմ ուղեղը լցնել հայերի վրա ամերիկյան մանդատ հաստատելու վերաբերյալ բրիտանական պրոպագանդով: Ահա այդ էր, որ կռահեցի: Ուրիշ բաներ էլ: Ես՝ սկզբունքներով անկախ անհատս, շշմել էի և բավական նվաստացած էի զգում ինձ՝ ինչո՞ւ մենք՝ ամերիկացիներս, պետք է աշխարհի մյուս կեսը գնանք հայերին հոգալու, և ոչ միայն նրանց փրկելու թուրքերից, հույներից, ֆրանսիացիներից, իտալացիներից, բրիտանացիներից և հենց իրենցից էլ, այլև, մի տեսակ, ինքներս էլ մեզ մից և նրանցից փրկելու:

Արաբացի - ...հայերը «մարդկային անտանելիության վերջնական խոսքն են»: Որպես ցեղ՝ ակադեմիական բանավեճում նրանք համանման են «վերջին մարդուն»⁴:

Սթեֆընս - Ես այնպես եզրակացրի, որ **նա մի անասելի հակակրանք ունի հայերի հանդեպ**⁵, կամ էլ, ավելի ճիշտ այսպես ասեմ՝ **նրանց վերաբերյալ ունի մի այնպիսի իմացություն**⁶ կամ փորձառություն, որ նրան թույլ է տալիս **մարդկայնորեն հասկանալ թուրքերին և հայերի բոլոր մերձավոր հարևաններին, որոնք երբևէ ջանացել են ոչնչացնել այդ որք ցեղը**: ...նրա մտքին այն էր, որ դա հայերի հանդեպ անելիք միակ բանն է: ...հայերը պետք է ամբողջությամբ ոչնչացվեն⁷: ...դա է հայկական հարցի միակ լուծումը⁸, և թե այդ պատճառով էր ցանկանում, որ ամերիկացիներս մեզ վրա վերցնենք **այդ գործը**⁹:

Արաբացի - ...թուրքերը չպետք է ամեն **այդ գործը**¹⁰. նրանք չափազանց պրիմիտիվ են և քրիստոնյա չեն: Ոչ էլ

հույները¹¹. սրանք էլ շատ են հաճույք զգում դրանից և արդյունավետ չեն. երբեք որևէ բան մինչև վերջ չեն հասցնում...:

Աթեֆընս - Նա ինձ վրա ոտից գլուխ տարածեց իր մալթուսական հուսահատությունը և մի այնպիսի սարսափ հայերից, որ քիչ մնաց կուլ տայի իր ամբողջ որոգայթը ամերիկա-հայկական մանդատի¹² վերաբերյալ...:

Աթեֆընս - Բայց ինչո՞ւ հենց բրիտանացիներն էլ չանեն այդ գործը¹³, ...

Արաբացի - Հայերի լիակատար կոտորածը, կարող է սկանդալ դառնալ, եթե դա բրիտանացիներն անեն, ...թեպետ Բրիտանական կայսրությունը դիմացավ որոշ այդպիսի ցնցումների և պետք է, անշուշտ, դիմանա ուրիշ ցնցումների ևս, բայց չափից ավելին, հենց այս ժամանակ, կարող է սասանել կայսրությունը: Իսկ կայսրությունը, հենց այս օրերին, չպետք է սասանվի անհարկիորեն¹⁴: **Բրիտանական կայսրությունը համաշխարհային կառավարման նախատիպն է:** Մեր բոլոր մեծ տագնապները՝ պատերազմներ, հեղափոխություններ, գործադուլեր, համաճարակներ և այլն, հետևանք են այն իրողության, որ **երկրագունդը թեև ամբողջությամբ է, բայց չի կառավարվում որպես ամբողջություն**¹⁵: Բրիտանացիները մի օր պիտի վերջ տան այս անիշխանականությանը: Բայց կայսրությունը երիտասարդ է տակավին և հարաբերաբար փոքր, թույլ և գերծանրաբեռնված: Հաշվի առեք մայր կղզիները, գաղութային ռազմավարական կետերը, ծովերը և առևտրական ճանապարհները, բոլոր այն նոր ծանրություններն ու պատասխանատվությունները, որ Բրիտանական կայսրության ուսերին ընկան գերմանական իմպերիալիզմի պարտությամբ: Ոչ: Բրիտանական կայսրությանը պետք է խնայել առայժմ: Հետագայում, երբ, այսպես ասած, ծովերի ազատությունը ցամաք հանվի, և երբ բրիտանական իշխանությունն ավիթներից տարածվի ցամաքի վրա, բոլոր ցամաքների, ապա Մեծն Բրիտանիան կկարողանա, և պետք է կարողանա ուրախությամբ ընդառաջ գնալ հաղթահարելու մի այնպիսի ցնցում, որ ես (նա հենց այդպես էլ ասաց՝ «ես») առաջարկում էի Հայաստանում¹⁶: Բայց ո՞չ դեռ, ո՞չ այժմ: Ոչ կայսրության դեռ մանուկ հասակին:

Արաբացի - Բացի այդ, բրիտանական իմպերիալիզմն այս փուլում շահագրգռված է ավելի բնական հարստություններով, քան ժողովուրդներով¹⁷: որպես այդպիսիք: Անգլիացիները գործնական մարդիկ են, ո՞չ իդեալիստներ, հասկանո՞ւմ եք: Նրանք գիտակցում են, որ **համաշխարհային մի կառավարություն պետք է հիմնվի, բայց ոչ թե «ծեր» Ազգերի լիգայի**¹⁸ նման՝ գաղափարների և իդեալների, սկզբունքների և ժողովուրդների վրա, այլ շոշափելի բաների՝ նավթի, հանքանյութի, օդային տարածության, ծովերի:

Աթեֆընս - Բայց, հարուստ հողեր և շահավետ հանքավայրեր կան Հայաստանում:

Արաբացի - ...Հայաստանը¹⁹ պետք է բաժանման ենթարկվի²⁰: **Բուն երկիրը, ուր բնական հարստություններն են, պետք է անջատվի առաջամասից, ուր ոչինչ չկա բացի հայերից**²¹: Ամերիկյան մանդատը պետք է լուկ հայերի վրա լինի²²: Մի ուրիշ դաշնակից, ոչ թե բրիտանացիք, այլ մի ուրիշ՝ հավասարաչափ գործնական տերություն պետք է ստանա Հայաստանը:

Աթեֆընս - Բայց ի՞նչ օգուտ մի երկրի բնական հարստություններից առանց այն ժողովուրդի, որ պետք է մշակի դրանք: Հանքերը, նավթի պաշարները, բերրի հողերը, մի խոսքով՝ բնական հարստությունները, ոչ մի օգուտ չեն տա կապիտալին՝ առանց այն աշխատուժի, որ պետք է փորի ու զարգացնի դրանք: Եվ մի երկրի բնիկներն ամենաբնական աշխատուժն են դրա համար, ամենաէժեկտիվ, ամենահա-

զանդը, ամենաքիչ կազմակերպվածը, լավագույնը:

Աթեֆընս - Լսում էր ինձ, ուստի իրար ետևից օրինակներ էի բերում ամերիկյան, ինչպես նաև բրիտանական գաղութներից՝ նրան ցույց տալու համար, որ սխալ է անջատել մի երկրի ժողովուրդին այդ երկրի բնական հարստություններից: Պետք է միասին օգտագործվեն դրանք, միասին զարգացվեն, և այդպես էլ արվում է սովորաբար: Չկա ուրիշ ճանապարհ: Նկարագրեցի թուրքերի կամ ֆրանսիացի դրամատերերի կամ որևէ չաշխատող ժողովուրդի անօգնակալությունը, երբ կջանան օգտագործել Հայաստանի հարստությունները: Այսպես պերճախոսում էի, ու մի պահ թվաց՝ բավականին հաջող: Ես կոչ եմ անում ոչ թե գաղափարապաշտորեն, ոչ թե **«Հայաստանը հայերի համար»**, այլ գործնականորեն՝ **«Հայերը Հայաստանի համար»**:

Արաբացի - Որևէ գիտակից անգլիացի կարող է հասկանալ որևէ անգիտակից ամերիկացու²³:

Աթեֆընս - Եթե ամերիկացիներս հանձն առնենք հայերին, նրանց իսկ օգտի համար կանենք այդ բանը: Նրանց կկառավարենք միշտ էլ այն գաղափարով, որ նրանց ընդունակ դարձնենք իրենք իրենց կառավարելու:

Արաբացի - Այո, այո, մենք հասկանում ենք այդ բոլորը:

Աթեֆընս - Լավ, ուրեմն պետք է դրանում տեսնեք նաև հենց այդ նպատակը. որպեսզի հայերին ընդունակ դարձնենք իրենք իրենց կառավարելու, պետք է աշխատեցնենք նրանց: Ու քանի որ չես կարող մի ժողովուրդ աշխատեցնել առանց մի այնպիսի բանի, որի վրա աշխատեցնես, մենք կարիքը կունենանք Հայաստանի հողերի և հանքերի: Ոչ թե հարստությունները կորզելու համար նրանցից, այլ օգտագործելու որպես ուսումնադաշտ, ուր ժողովուրդին վարժեցնենք աշխատասիրության, խնայասիրության և... բոլոր այն քրիստոնեական առաքինություններին, որոնց միջոցով նրանց դարձնենք լավ մարդիկ և լավ քաղաքացիներ²⁴:

Արաբացի - Խնայասիրությունը չի պակասում հայերին, և անշուշտ գիտեք, որ քրիստոնյաներ են նրանք, **երովյալ քրիստոնյաներ:**

Աթեֆընս - Իհարկե գիտեի: Պարզապես, ոգևորության մեջ, մի պահ մոռացել էի այդ բանը: ...Բայց, հայերը պետք է աշխատեն: Դա՛ է հաջողության գաղտնիքը, լինի անհատի, լինի ազգի համար՝ աշխատանք, համառ, եռանդուն աշխատանք: Եվ հայերը պետք է ունենան Հայաստանը՝ դրա վրա աշխատելու համար:

Արաբացի - Հայերը չեն աշխատելու, Դա՛ է ցավոտ կետը ձեր ծրագրում, դա՛ է հայերի էլ ցավոտ կետը: Ճիշտն ասած, դա է ցավոտ կետը բոլոր այս հին ցեղերի, որոնք եղել են քաղաքակիրթ, սովորել են խաղը և, մի ժամանակ տիրած լինելով աշխարհին և աշխատեցրած, կորցրել են իշխանությունը և այլասերել, ինչպես դուք եք ասում: Կամ էլ, ինչպես ես եմ ասում, շարունակել են, առաջ են գնացել՝ տրամաբանականորեն, հոգեբանորեն, բնախոսականորեն: Նրանք չեն սիրում համառ, եռանդուն աշխատել: Դա է, որ նրանց տարբերում է այն երեխայանման իսկապես հետամնաց ժողովուրդներից որոնց հետ գործ եք ունեցել ամերիկացիները: Նախնական ժողովուրդները պարզապես ծուլ են²⁵: Նրանց կարելի է ստիպել աշխատելու, զարգանալու, նրանց հնարավոր է շահագործել, եթե ուզում եք: Մի որոշ հույս կա նրանց համար, մի որոշ օգուտ նրանցից: Իսկ այս առաջադեմ ժողովուրդները, երբեմնի քաղաքակիրթ ազգերը ծուլ չեն: Նրանք չափից ավելի խելացի են ուրիշների օգտին աշխատելու համար: Իրենք իսկ շահագործողներ են՝ բնազդական, բնածին, անուղղելի, անհուսալի շահագործողներ: **Բոլոր ազգերը բաղկացած են զարգացող մարդկանցից, նրանք մարդ են աճեցնում: Նրանք խոսում**

են իրենց երկրները զարգացնելու մասին, բայց հակառակն է. նրանց երկրներն են զարգացնում իրենց: Իսկ հին ազգերը ցույց են տալիս մարդկանց այն տեսակը, որ այժմ նոր ազգերը կազմավորում են իրենց մոտ: Այս հին ժողովուրդները բնաշոջության արդյունք են: Դուք կարող եք Միջերկրականի ավերիկն տեսնել այն տիպը, որ ինքներդ այժմ ընտրասերում, աճեցնում, բնաշոջում եք ձեր հայրենիքում: **Հին ցեղերից նրանք, որ այստեղ ապրում են դեռ, վերապրածներն են մի քաղաքակրթության, որ բնույթով առևտրական էր, ինչպես ձերը:**

Աթեֆընս - Մերը, - ուղղեցի ես, անգլիացիներին էլ մտցնելու համար խնդրի մեջ: Նա ուղղակի վրա տվեց:

Արաբացի - Դուք՝ նոր ազգերդ պետք է սովորեք հին ժողովուրդների օրինակի վրա, - կրկնեց նա, - որ **նախկին մեծ ու նախկին հռչակավոր ազգերի արդի ներկայացուցիչները բնական և անխուսափելի արդյունքն են արհեստական այն ընտրասերման, որը կատարվել է մի այնպիսի հասարակության մեջ, որը բանտարկում է քաջերին, արտաքսում ինքնատիպներին, ճնշում զանգվածին, խեղդում է ցեղի միջին մակարդակից ցանկացած տարբերություն և պաշտամունքացնում հեզին, միջակին, խորամանկին, նրբամիտին ու խնայասերին, որովհետև սրանք առևտրական առումով պիտանի են:** Արդի հույներն ուղղակի ժառանգներն են հելլենների, և իրենց տիպի հատկանիշներն այն տևական գծերն են, որ ծագում են հին հունական մշակույթից, ինչպես իրականում կենսագործում էին հին հույները: Ո՛չ այնպես, ինչպես մեծ, բացառիկ հույները խոսում, երգում ու կերտում էին այդ մշակույթը, այլ հենց այնպես, ինչպես միջին հույները կենսագործում էին գործարարությամբ, ուզում են ասել՝ այն հույները, որոնք Սոկրատեսին մահվան դատապարտեցին: Արդի եգիպտացիները, ինչպիսիք ժառանգել ենք բրիտանացիներս, եգիպտական մշակույթի ամենահեռու - հեռավոր փոքր ծոռներն են, իրենց ապուպայերի երեխայանման աշխատանքով այնքան զեղեցկորեն կերտված Սֆինքսի համելուկին ուշացած պատասխանը: **Այսօրվա արաբը** հին, փառավոր Արաբիայի արվեստներից, բարքերից, գործարարությունից զուրկ է. նա **անապատի փոշին է...**²⁶

Արաբացի - Հնադարյան հույները, նաև եգիպտացիները, սիրիացիները, վերջապես թուրքերը և մյուսները՝ նրանք էլ իրենց համարներն ունեին²⁷, իրենց բանաստեղծներն ու արվեստագետները, իրենց զորավարները, որոնք հետանմաց ժողովուրդներ էին նվաճում, ունեին իրենց արդյունաբերական ղեկավարները, որոնք աշխատանքով էին ապահովում, իրենց սեփական աշխատուժն էլ ունեին: Բայց ընտրասերյալները, ազնվապետությունները, հարստապետությունները չհարատևեցին: Նրանց հետնորդները ժառանգորդներ չեղան, չվերապրեցին նույնիսկ: Հաջողակների, հարուստների, հզորների, առանձնաշնորհյալների զավակները գրողի ծոցը գնացին, և նույնը լինելու է ձեզ մոտ: Եվ աշխատուժի էլ հաջորդական սերունդները, աշխատանքով գերծանրաբեռնված, թերսնված, վիատված և խիստ կարգ-կանոնի ենթարկված, բուք ստրուկների վերածված, մեռան կամ ոչնչացվեցին: Պարզվեց ու պարզվում է, որ **միջին դասակարգն է ունակ վերապրելու** այդ կերպ կազմակերպված հասարակության մեջ, այդ **ստոր միջին դասակարգը**²⁸: Ուստի ամբողջ հին աշխարհն այժմ տեսնում եք, փաստորեն, միայն բիզնեսմեններով բնակված, մարդ բիզնեսմեններով՝ վաճառականներ, առևտրականներ, խանութպաններ, վաշխառուներ, փերեզակներ, ո՛չ արտադրողներ: Նրանք զբաղված են գնել-ծախելով, ու սերված լինելով գնող-ծախողներից, առևտրական մրցակցության բազում սերունդների միջով ընտրասերվելով՝ նրանք լավ գնող-ծախողներ են: Կարող են գնալ աշխար-

հում որևէ տեղ առևտուր անելու, բայց ո՛չ ստեղծելու, ո՛չ կազմակերպելու, կառուցելու, ծրագրելու և աշխատելու: Նրանց այն եղբայրները, որոնք այս բաներն էին անում, անզավակ մեռյալներ են: Ո՛չ, միայն ամենազուտ, ամենախորամանկ առևտրականներն են ապրում, և նրանց ենք գտնում ամեն տեղ, նրանք սողոսկում-թափանցում են ամենուր: Մեր գաղութներում՝ Հարավային Ամերիկայում, ես հանդիպել եմ արաբների, որոնք փերեզակությամբ են անում, առևտուր են անում, հարստանում են: Իսկ ինչ վերաբերում է սիրիացիներին, հույներին, հայերին...

Աթեֆընս - Եվ հրեաներին: Անտեսեց:

Արաբացի - Իմ այս հին ժողովուրդները, կզման ցանկացած տեղ, ուր աշխատավորներ կան աշխատեցնելու, խորամանկորեն կխիզախեն՝ հեզորեն տառապելով, դրամ խնայելով, **գործ անելով:** Այո՛, նրանք **գործ** են անում: **Այնպես են գործ անում, որ աշխատավորն այդպես չի աշխատի:** Այնպես են գործ անում, ինչպես բիզնեսմենը միայն կանի՝ հարատևորեն, համառորեն, մնալով հենց միայն շահի նեղ լուսանցքում: Բայց, - շեշտեց նա, - չեն աշխատի նրանք: Չեն կարող: Չեն կարող հասկանալ «աշխատավորի համար աշխատելու» դրույթը: Դա բնագոյ է նրանց մեջ, մի գիծ, մի ուշիմություն, որ զարգացվել է հաջողված ընտրասերումով, ինչպես որսորդության ուրույն գծեր ենք զարգացնում որսկան շների այս կամ այն ցեղի մեջ: **Նրանք իրենց արյան մեջ իսկ գիտեն, որ աշխատավարձով, նույնիսկ բարձր աշխատավարձով աշխատելն անօգուտ է, եթե ուզում ես հաջողության հասնել ու հարստանալ:** Ոչինչ չկա, ոչինչ չի կարող լինել աշխատավարձի որևէ հնարավոր բարձրության մեջ՝ ո՛չ շահույթ, ո՛չ դրամագլուխ, ո՛չ բաղադրյալ առաջատվություն: Նրանք չեն էլ խոսում դրա մասին, դա շատ ակնհայտ է նրանց համար, դա նրանց կյանքն է: **Նրանք խելոք են, ինչպես հին մի ցեղ կարող է խելոք լինել՝ որսալու խաղին պատրաստ:** Քոթոթի իրենց աչքերը բանալու պահից արդեն տեսնում են արարող աշխատանքի անհեթեթությունը: **Ամենիդը միայն դիտել ու սպասել է մինչև հարստությունն արտադրվի, ու հետո, մի կերպ, արտադրողից այն ձեռք բերելը:** Եվ նրանք գիտեն՝ ինչ կերպ անեն այդ բանը, ինչպես կենդանին գիտե իր կենդանական գործը և բույսն էլ գիտե իր բուսական գործը՝ բնագոյով: **Ուստի կզբաղվեն բժշկությամբ, իրավաբանությամբ, որևէ այլ մասնագիտությամբ էլ, որ բիզնեսի նման ձեռք է բերում այս կամ այն շահաբաժինը հասարակական ընդհանուր հարստության ավարտված, վերջնական, դրոշմված ձևից, երբ հասարակ ժողովուրդն արդեն ստեղծել է այդ հարստությունը:** Իսկ դուրս գալ ու ճակատի քրտինքով արդյունահանել երկրի հումքը և մշակելով վերածել շուկայական ապրանքների՝ ոչ: **Հին ժողովուրդները չեն հանդուրժում անել այդ բանը, իսկ ինչ վերաբերում է ձեր հայերին՝ նրանք պարզապես չեն անի:**

Աթեֆընս - Լռեց մի պահ,

Արաբացի - Հայերը ամենախելացի, ամենակատարյալ ընտրասերված, ամենաբարձր զարգացած ցեղն են աշխարհում՝ քաղաքակրթածության տեսակետից²⁹:

Աթեֆընս - Ես կրկին տվի իմ թեկնածուի անունը:

Արաբացի - Հրեանե՞րը: Առաջ էլ ասացիք նրանց մասին, և ես գոհ զգացի: Դա ցույց տվեց, որ գեթ մի նշույլ ընկալում եք հին ցեղերի մասին իմ ասել ուզածից: Քիչ ճամփաներ անցած մարդու համար հրեաներն ամենածանոթ օրինակն են հին, խորաթափանց, խելացի ժողովրդի, և այո՛, նրանք բնագործն շահագործողներ են: Նրանք հակված են վաշխառության: Բայց նրանք կաշխատեն: Չեն հանդուրժում, բայց կարելի է նրանց աշխատեցնել: Եվ ավելի վատ, որ նրանք ստեղծագործող էլ են, հնարամիտ

ու սենտիմենտալ: Նրանց մեջ դեռ կան արվեստագետներ, փիլիսոփաներ, մարզարեներ: Անկատար են նրանք: Քաղաքակրթության անավարտ մի արդյունքն են, կիսատ մնացած: Ես հասկանում եմ, թե ինչու իրենց հանդեպ վախ ու ատելություն են հարուցում նրանք. ունեն ցեղային տարեցության որոշ իմացական գերազանցություն: Բայց անհեթեթ է նրանց նույն ոգով դասել այն հին ժողովուրդների հետ, որոնց մասին խոսում են: Չէ՞ որ իմ հին ցեղերն իրենց երկրից դուրս են քշել ձեր այդ հրեաներին կամ չեն թողել, որ **գործ անեն** իրենց մոտ: Նրանք չեն կարող ապրել արաբների, սիրիացիների, եգիպտացիների վզին: Իրենց լավ են զգում Անգլիայում, հարստանում են Ֆրանսիայում ու Գերմանիայում և ամշուշտ՝ Միացյալ Նահանգներում. այո՛, այո՛, նրանք: Բայց չինացիները, օրինակ, չինացիները կույ են տալիս հրեաներին, ինչպես կետ ձուկը փոքր ձկներին: Մեր շոտլանդացիները ողջ-ողջ քերթում են նրանց: Այդպես են անում արաբներն էլ, թուրքերը, հույները, իսկ ինչ վերաբերում է հայերին...

Աթեֆընս - Շունչ քաշելով, շարունակեց.

Արաբացի - **Հրեաներն իրենք այնպես են զգում հայերի հանդեպ, ինչպես հակասեմական եվրոպացիները հրեաների հանդեպ են զգում**³⁰. ...Հայերն ունեն հրեաների բոլոր հատկանիշները, առավել՝ բոլոր մյուս ցեղերի էլ բոլոր հատկանիշները, և բացի այդ՝ քրիստոնյաներ են:

Աթեֆընս - Կանգ առավ, ...կարծես խուսափում էր իր եզրակացությունն ասելուց, մախրնտրելով ինձ ստիպել, որ ինքս բռնեմ իր եզրակացությունը, քան թե իր բերանից մեջբերեմ: Ու քանի որ խայծը չէի կլլել, նա շարունակեց՝ ևս մի պատեհություն տալու ինձ:

Արաբացի - **Հայերը, չպետք է ունենան Հայաստանը, բուն երկիրը**³¹: Իրենք չեն աշխատի, որ մշակեն երկիրը, նույնիսկ ոչ իսկ հօգուտ իրենց: **Ուզում են այդ հողերը, այո, բայց միայն սեփականատեր լինելու համար**: Մինչև իսկ զարգացման գործը կազմակերպելու համար չեն աշխատի նրանք: Արտոնագրությամբ վարձու կտան ուրիշներին գործը վարելու: Նրանք ուզում են ապրել ծովեզրին, քաղաքներում՝ ի հաշիվ ստացած վարձի շահույթի, շահաբաժինների, արժեթղթեր առնել-ծախելով ձեռք բերված շահի և դրամազլխով ու աշխատուժի կիրառմամբ վաստակված դրամի:

Աթեֆընս - Շատ մարդիկ կան այդպես: Միայն հայերը չեն:

Արաբացի - Տեսնում եմ, որ դուք դեռ չեք ըմբռնում բուն խնդիրը: Իրոք, ուրիշներ էլ կան, որ կուզենային այդպես անել: Ֆրանսիական բուրժուազիան այդ ուղղությամբ է շարժվում, ու մեր անգլիացիներն էլ գալիս են դրան, մանավանդ մեր այսպես կոչված բարձր դասի այն դժգոհները, որոնք գնում են գաղութներ կառավարելու, բայց ինքնամփոփվում են՝ իրենց համար «Փոքր Անգլիա» ստեղծելով տեղում: Նրանք կուզենային ոչինչ չանել, բայց չեն կարող: Անվճար են նրանք: Կուզենային ոչինչ չանել, բայց ծախսել: Ու ծախսում են իրոք, հասկանո՞ւմ եք: Նույնիսկ ձեր հրեաները ծախսող են, սքանչելի ծախսող: Բայց ձեր այդ հայերը ոչինչ չեն անի ու չեն էլ ծախսի: Ձեռք են բերում ու խնայում: Վաճառում են, բայց միայն կրկին գնելու և ավելի ու ավելի ձեռք բերելու համար: Դարերով բնաշրջություն է պետք՝ իսկական առևտրական ոգու այդպիսի կատարելություն գարգացնելու համար, իսկ բնաշրջությունն աստիճան առ աստիճան գարգացման խնդիր է: Ու **հայերն ամենաբարձր աստիճանին են հասել: Ասում են ձեզ, որ եթե հայերին առիթ տրվի մի կարգին թռիչք առնելու աշխարհում, եթե նրանք ազատ իշխանություն ձեռք բերեն երկրագնդի որևէ անկյունում**³², **ամբողջ մոլորակի տերը կդառնան և կաշխատեցնեն մնացյալ ամբողջ մարդկությանը: Այդ է, որ**

գիտեն թուրքերը և սարսափում են, և հույներն էլ և... մենք բոլորս, որ գիտենք նրանց: Ուրեմն...

Աթեֆընս - Ուրեմն... - ասացի:

Արաբացի - Ուրեմն, պետք է բաժանենք նրանց՝ **Հայաստանի վրա մի մանդատ**³³, **հայերի վրա՝ ուրիշ մանդատ:**

Աթեֆընս - Ուրեմն, դուք ուզում եք, որ Հայաստանը տրվի ձեր մի դաշնակցին, բրիտանական կապիտալի մի գործակցին, իսկ հայերը տրվեն մեզ՝ ամերիկացիներին: Շատ լավ: Երկու հարց է ծագում: Ձեր դաշնակիցը ի՞նչ կարող է անել Հայաստանում առանց աշխատուժի: Ու վերջապես ի՞նչ կարող ենք անել ամերիկացիներս հայերի հետ առանց Հայաստանի:

Արաբացի - Օ՛, ուրիշ ժողովուրդներ կան Բալկաններում, Փոքր Ասիայում, Հնդկաստանում և Աֆրիկայում, հետամնաց ազգեր, իսկապես հետամնաց ազգեր, որոնք աշխատուժ կարող են լինել: Նրանց կարելի է բերել Հայաստան և աշխատանքի լծել: Աշխատուժի պակաս չկա³⁴:

Աթեֆընս - Ուրեմն դա կլուծի բրիտանական, գործնական խնդիրը,- ասացի: - Գանք իդեալիստական՝ ամերիկյան խնդիր: Ի՞նչ պետք է անենք հայերի հետ:

Արաբացի - ...ասիական աշխատուժի ու եվրոպական կապիտալի համար վտանգավոր է հայերի ներկայությունը որևէ այնպիսի վայրի մոտ, ուր հանքեր ու հողեր են մշակվում³⁵:

Աթեֆընս - Մի սովոր անցավ աչքերում, բայց ոչ ձայնի մեջ: Կրկին զվարթորեն խոսեց «ամերիկյան իդեալիզմի» մասին...: Բայց այս անգամ մի քիչ փոխեց երգի բանալին: Երիտասարդ կոչեց ամերիկացիներին, ասաց, որ մենք դեռ անփորձ ենք ուրիշ, ավելի հին ցեղեր ղեկավարելու մեջ: Եվ ուրեմն, անտարակույս, հակված ենք խստորեն դատելու բրիտանացիների և այլ գործնական կառավարիչների գաղութային վարմունքը, որոնց ամենախղճմիտ գործակալն անգամ երբեմն անհրաժեշտ էր գտնում սպանել կամ ուրիշ կերպ Աստուծո վախը ներշնչել ենթակա մի ժողովրդի փոքրամասնությանը՝ մեծամասնության ընդհանուր շահի և ներդրված կապիտալի ապահովության համար:

Արաբացի - Դուք չեք գիտակցում, թե որքան դժվար ու նրբին խնդիր է մի տարօրինակ, մի օտար ժողովուրդ կառավարելը:

Աթեֆընս - Մխավում եք,- ջղազրգռված ասացի ես ու կրկնեցի մեղադրանքս, թե նա չգիտե մեզ: - Դուք նույնքան անտեղյակ եք իմ ժողովրդի մասին,- հայտարարեցի,- որքան ասում եք, որ մենք ենք անտեղյակ եվրոպացիների, թուրքերի, հայերի և մյուսների մասին:

Ի ցույց բերեցի Ֆիլիպինները, Կուբան, Սանդվիչյան կղզիները, բոլոր այն օտար երկրները, որ կառավարում ենք հաջողությամբ: Ու հիշեցրի նրան, որ ամեն տեսակ օտարականներ ունենք հենց մեր մեջ: Առանց պատճառի չէ, որ Միացյալ Նահանգները ձուլարան են կոչել: Ինչ օտարականներ ասես չունենք այնտեղ: Նույնիսկ նրա հայերին ենք աշխատեցրել: Պնդեցի, որ մենք էլ մեր դժվար գործն ենք արել, ինչպես որևէ կառավարություն երկրագնդի երեսին՝ չբացառելով բրիտանացիներին էլ: Եվ համոզելու համար նրան, որ մենք գործնական ենք, պատմեցի, թե տեսել եմ՝ ինչ է արվել օտար աշխատուժի նկատմամբ մեր Նոր Անգլիա նահանգներում, հարավային նահանգներում, մեր արևմուտքում և ամենուրեք: Բայց պատահեց, որ հիշատակեցի նաև մեր սեփական բնիկներին՝ ամերիկյան հնդկացիներին:

Հենց դրա վրա էլ նա ուղղակի վեր թռավ:

Արաբացի - Այդ է ահա,- գոչեց: - Այդ էր իմ մտքում ամ-

բողջ ժամանակ: Ձեր հնդկացիների հանդեպ ձեր քաղաքականությունն այն է, ինչ պետք է հայերի հանդեպ:

Սթեֆընս - Անակնկալի եկա, շշմեցի: Հարցրի, թե իր կարծիքով ի՞նչ է եղել մեր քաղաքականությունը հնդկացիների հանդեպ:

Արաբացի - ...ոչնչացրել եք նրանց բոլորին էլ... բո՛ւր՛րին: Այնպես չէ՞:

Սթեֆընս - Այդպես, ուրեմն, դուք մտածում եք՝ այդ է, որ պետք է հայերին անենք..., պետք է ոչնչացնենք նրանց բոլորին էլ, գլխովին:

Արաբացի - Ոչ, ոչ, ոչ: Ինչպե՞ս եք դուք՝ լրագրողներդ սխալ հասկանում և սխալ մեջբերում:

Սթեֆընս - Բոլորովին էլ չէր ուզում ասել, թե մենք պետք է կոտորածն ընդունենք որպես քաղաքականություն:

Սթեֆընս - Դե լավ, ի՞նչ էր ուզում ասել, ուրեմն: Ի՞նչ պետք է անենք: Չասաց: ...Բայց ի վերջո հասկացա: Պետք է ինքս ասեի իր ասել ուզածը, երևի ա՛յդ էր ճիշտը: Չուղղեց ինձ:

Որոշակիորեն ու հստակորեն չէր ուզում ասել, թե մենք պետք է գիտակցորեն ու մտածված կերպով գնանք բնաջնջելու հայերին: Բոլորովին ոչ: **Պարզապես հույս ունեռ կամ հավատում էր, որ ուրիշ ամեն ինչ փորձելուց հետո՝ մենք պետք է հարցը վերջացնենք այդ բանն անելով: Ու նաև հիմնավոր անելով: Չթողնելով ոչ մի Ադամ ու Եվա, որ չշարունակեն Կայեն աճեցնել...**

Սթեֆընս - Բայց դա սկանդալ չի՞ դառնա:

Արաբացի - Կարծում եմ՝ ոչ: Դուք այնքան գաղափարապաշտ եք և այնպիսի համբավ եք վայելում ձեր մարդասիրության համար, որ թվում է՝ ի գորու եք որևէ բան անելու բանականության սահմաններում առանց կորցնելու ձեր իդեալիզմը կամ ձեր բարի անունը:

Արաբացի - Հնդկացիների հանդեպ ձեր քաղաքականության մեջ խայտառակություն չկար, այնպես չէ՞: Ու երբեք էլ չեք դադարել մտածելուց, թե ձեր արածը ճիշտ էր, այո՞: Նվաճել եք Մեքսիկայի մի մասը, գրավել Հավայան կղզիները, գեներալ ուսուցիչ Իսպանիայից խլել եք Ֆիլիպինները և Պուերտո Ռիկոն, ազատագրել եք Կուբան և գրավ եք դրել դրա վրա, գնել եք Դանիական կղզիները, ձեր ծովային հետևակազորը ավել եք հանել Կենտրոնական Ամերիկայում և գործը մոռացել այնտեղ: Շուտով ստիպված եք լինելու վերականգնել կարգ ու կանոնը միացյալ Մեքսիկայում: Եվ սակայն, դուք դեռ կողմ եք փոքր ազգերի ինքնորոշմանը³⁶: Դուք փոքր կայսրություն եք, իսկ մեզ զգուշացրել եք ձեր Սոնորայի դոկտրինով, որ երբ պատրաստ լինեք՝ մեծ կայսրություն եք դառնալու: Եվ սակայն դուք հակափոփոխություններ եք: Հենց նոր պատերազմ մղեցիք գերմանական իմպերիալիզմի դեմ, և...

Սթեֆընս - Դուք էլ:

Արաբացի - Օ՛հ, դա տարբեր է: Մենք իմպերիալիստներ ենք: Մենք մեզ անկեղծորեն կայսրություն ենք կոչում և պարկեշտորեն կռվեցինք մեր կայսրության համար գերմանացու կայսրության դեմ: Իսկ դուք՝ դուք կռվեցիք կայսրության դեմ **հոգուտ ինքնորոշման**: Ես կարծում եմ, որ դուք՝ ամերիկացիներդ կարող եք որևէ բան անել ու տարակուսամբի չենթարկվել ոչ աշխարհի, ոչ էլ ինքներդ ձեր կողմից: Մի սքանչելի բան կա դրա մեջ, շատ սքանչելի, աշխարհի համար օգտակար մի բան: Դա թույլ է տալիս մտածել, որ ամերիկացիներդ բուն Հայաստանում կարող էիք հիմնավորապես անել ու վստահաբար կանեիք այն, ինչ պետք է արվի այնտեղ³⁷: Կանեիք **աստիճանաբար, բայց կատարելապես**, առանց բաց թողնելու որևէ մի առանձին կամ, ավելի ճիշտ, ամուսնացած հայի, և այդ ամբողջը

առանց խայտառակության, առանց նվազագույնս խախտելու ձեր այն հավատքը, թե դուք ... ինչպե՞ս ասեմ ... դե՛հ, դուք նման չեք մեզ՝ անգլիացիներիս կամ ֆրանսիացիներին, գերմանացիներին, թուրքերին և, վախենամ, դույզնիսկ նման չեք հայերին էլ: Եվ, **պետք է որևէ մեկը լուծի Հայկական հարցը**³⁸: Ինձ թվում է բանաստեղծական արդարություն կլինի, լավ քաղաքականություն և հաստատ գործ, որ աշխարհում ամենաիդեալիստ ժողովուրդն իր վրա վերցնի աշխարհի ամենագործնական ժողովրդին:

Սթեֆընս - Հիշեցի, որ ասաց՝ ժխտելու է հարցազրույցը, եթե ամենաթեթև իսկ առարկություն լինի: Որոշեցի հենց ուղղակի փորձել նրան:

Սթեֆընս - Ինչպես հասկանում եմ, - ասացի, - ամերիկացիներս առևտրական մշակույթ ենք, ինչպես հայերն են, **ինչպես բոլոր այս հին ազգերն էլ, որոնց պետք է ոչնչացնել**³⁹:

Սթեֆընս - Նա գլխով արեց: Ես շարունակեցի. Նրանք մտածում էին, որ զարգացնում են գործարարությունը, երբ իրականում զարգացնում էին մարդկային ցեղի մի որոշ տեսակ՝ մի ուրույն ցեղ գործարար մարդկանց, որ կախյալ են ուրիշների արտադրողական աշխատանքից, ուրիշների, որոնց նրանք չեն կառավարում հիմա, և որոնք ատում են նրանց, որովհետև նրանք կարող են որևէ մեկին մատի վրա խաղացնել առևտրի մեջ և ապրում են առանց աշխատելու, **ստախոսներ են, չարաշահորդներ, մակաբույծներ՝ ամենագործնական ուղեղով և ամենաքրիստոնեական իդեալներով ու վարվելակերպով:**

Արաբացի - Դուք՝ ամերիկացիներդ լավ եք խոսում: Չեք կարող գտնել ոչ մի անգլիացու, որ այդքան հստակորեն բանաձևեր որևէ այդպիսի բան:

Սթեֆընս - Եթե ամերիկացիներս կարողանայինք այժմ, մեր ներկա դրությանը, այս տեսակ մարդու զարգացման նախնական փուլում, եթե կարողանայինք, կառավարելով հայերին, մոտիկից տեսնել մեր մշակույթի կիրառման գործնական ձևերն ու արդյունքները, եթե կարողանայինք հասկանալ, որ այն, ինչ ստուգում ու քննում ենք ներկա հայի մեջ, ապագա ամերիկացուն է...

Արաբացի - Վաղվա:

Սթեֆընս - Ապա ուրեմն, **զուցե հուսախաբ լինեի՞ք հայերից, զուցե, ջղայնացած, ոչնչացնեի՞ք նրանց բոլորին...**

Արաբացի - Ահա, ահա:

Սթեֆընս - **Գուցե ոչնչացնեի՞ք բոլոր հայերին, բայց պիտի տուն գնայինք...**

Արաբացի - Հեռագրեք⁴⁰, - հուշեց նա, - ավելի արագ է դա:

Սթեֆընս - Հեռագրեի՞ք տուն, հեռագրեի՞ք զգույշ լինելու մի ահազանգ. «Զգուշացեք գործնական բիզնեսի հետ քրիստոնեական իդեալիզմի խաչաձևումից»: Չափից շատ բիզնեսը և չափից շատ իդեալիզմը կարող են վնասել այս երկու լավ բաներին ու մեզ էլ՝ որպես ժողովրդի:

Արաբացի - Ահա՛, ահա՛: Դա կարող էր մեծ, հարուստ Ամերիկան վերածել մի Հայաստանի, որը ապագայի բրիտանացիներն ու ռուսները պիտի «անհրաժեշտ» գտնեին վերցնելու որպես մանդատային՝ երկու մասի բաժանված, մեկը՝ բուն իսկ Միացյալ Նահանգները, Անգլիայի համար, մյուսը՝ ամերիկյան ժողովուրդը՝ Ռուսաստանի համար: Չեք այդ գաղափարը...

Սթեֆընս - Ի՞նչ գաղափար՞ը, - պայթեցի ես:

Արաբացի - Այո: Դա մի գաղափար է: Լավ գաղափար է, լավ է տեսականորեն, բայց... էությանը իդեալիստական է:

ես նկատի ունեն գործնականը: Հավատո՞ւմ եք իրոք, որ հայերին կառավարող աներկացիք բավական գիտակից կլինեն տեսնելու համար, որ հայերը նման են աներկացի-ներին:

Սթեֆընս - Դուք՝ անգլիացիներդ, տեսնում եք:

Արաբացի - Ճիշտ է: Մենք տեսնում ենք հայերի նշանա-կությունը աներկացիների համար, մենք՝ իմպերիալիստ անգլիացիներս տեսնում ենք դա: Բայց վստահ չեմ ու **նտա-ծում եմ կարելի՞ է արդյոք մեր, այսպես կոչված, բարձր դասի դժգոհներին բերել այն գիտակցության, որ կանխա-տեսեն իրենց ճակատագիրը այն հին ազգերի ճակատագ-րի մեջ, որոնց կառավարում են**⁴¹:

Արաբացի - Գնաք բարով, ես հավանում եմ ձեր տեսու-թյունը: Գայթակղիչ է: Վախենամ՝ թե գործնականում դա չաշխատի⁴², բայց գրեցեք դրա մասին: Թելադրական է: Զգույշ գրեցեք, ոչ շատ հստակ և, իմիջիայլոց, մի՛ մեջբե-րեք ինձ: Ես ոչինչ չեմ ասել, ոչինչ...

Ծանոթագրություն

¹ Դա, ըստ էության, Ռալֆ Պիտերսի 2006-ին ներկա-յացրած քարտեզն է, որին միացած էր նաև Բրիտանիայի գաղութ Հնդկաստանը՝ իր կազմում ունենալով ներկայիս Պակիստանն ու Բանգլադեշը:

² БЭС, том 15, стр. 35, Москва, 1974г., Лит., Лиддель Гарт, Полковник Лоуренс, пер. с англ., Москва, 1939г.

³ Հողվածի վերահրատարակման անհրաժեշտությունը թելադրված էր գերմանական ֆաշիզմի ոչ արիական ռա-սաներին բնաջնջելու քաղաքականության մեջ հայերին նույնպես գոհ մատուցելու միտումով: Եվ իրոք, Գերմանիա-յում մի քանի տարի շարունակ իրականացվեց հակահայ-կական քարոզչություն, որը, սակայն, կասեցվեց Տժդեհի գործուն միջամտության շնորհիվ:

⁴ Ուշադրություն դարձրեք փաստին. այս արտահայ-տությունը արվել է 1919թ., երբ վայերի ցեղասպանությունը դեռևս ընթացքի մեջ էր, իսկ 1918թ. սկսած այն Արևելյան Հայաստան տեղափոխելու և ամբողջ հայությունը բնաջն-ջելու ծրագիրն էր գործում, ինչը փակուղի մտավ Սարդա-րապատի, Բաշ Ապարանի, Ղարաքիլիսայի հերոսամար-տերի արդյունքում, նաև թուրք-բուլղարական համատեղ ու-ժերի նկատմամբ նորանկախ ՀՀ-ի քառակողմ պատերազմ-ների, ինչպես և Տժդեհի Ձանգեղուրը ինքնուրույն և պաշ-պանված պահելու իրողություններով: Կարծում ենք հաս-կանալի է անգլիացի քաղաքական գործչի բնաջնջվել չջանկացող հայերին «անտանելի» տեսնելու իրական պատճառը:

⁵ Սթեֆընսը չի սխալվում. այդ հակակրանքը քաղաքա-կան ենթատեքստ ունի:

⁶ Իմացություն իրոք կա, որն անգամ հայերը չգիտեն: Իսկ աշխարհին տիրելու ձգտող անգլիական քաղաքակա-նությունը խորապես ուսումնասիրել ու գնահատել է հայու-թյան, անգամ անհատ հայի դերը, որպես խոչընդոտ հա-մաշխարհային կայսրություն, համաշխարհային կառավա-րում ստեղծելու մոլուցքին: Հաջորդ տողերում Արաբացին ինքը կասի, որ հայերը գիտեն աշխարհի կառավարման օրենքները, բայց չի ասի, որ հայերը երբևէ չեն ձգտել կա-ռավարել աշխարհը (Ճիշտ է, Արաբացին չի հասկանում, թե ինչը՞ է), սակայն անգլիական քաղաքականությունը շատ լավ գիտե, որ տարբեր երկրներում գտնվող հայը մշտա-պես նպաստել է այդ երկրների ու ժողովուրդների ազատու-թյան, ինքնիշխանության, անկախության համար մղվող պայքարին:

⁷ Հայերի բնաջնջման այսպիսի բացահայտ հայտա-րարություն, նաև ցեղասպանության այսօրինակ բացա-հայտ քարոզչություն, չեն արել ոչ միայն Աբդուլ Համիդ Բ-ն, այլև երիտթուրք ղեկավարները: Նրանք գիտակցում էին

իրենց կատարած հանցագործության ու պատասխանատ-վության չափը, ուստի և պաշտոնական գրագրության մեջ ցեղասպանությանը վերաբերող հրահանգները առաքվում էին ծածկագրված և հույժ գաղտնի կնիքով: Այստեղ հան-ձին Արաբացու՝ միջազգային քաղաքական պրակտիկա-յում, մենք գործ ունենք, հիմնականում, կանխավ ծրագր-ված լոկալ և գլոբալ պատերազմների ու ցեղասպանու-թյունների իրականացումը նախապատրաստող, այսպես կոչված գաղափարախոսական միջազգային առումով ծա-վալուն, հրապարակային քարոզչության հետ: Ինչպես և իրականացնողի ոչ միայն անպատասխանատվության, այլև անձնական անվտանգության պետական երաշխա-վորվածության փաստի հետ: Այս հարցում մտահոգիչն այն է, որ պատերազմներն ու ցեղասպանությունները կանխար-գելելու միջազգային գործառույթ ունեցող առաջին և երկ-րորդ կառույցները՝ Ազգերի Լիգան և ՄԱԿ-ը, երբևէ պա-տասխանատվության չեն կանչել և ոչ մի իրական հանցա-գործի... Այն դեպքում, երբ թե՛ ՄԱԿ-ի ընդունած Սարդու-հրավունքների Համընդհանուր Հռչակագրով, թե՛ երկրների սահմանադրական պահանջով արգելվում էին պատերազ-մի քարոզչությունը, ինչպես և ազգային, կրոնական ատե-լություն սերմանելու ու մարդատյացության այլ դրսևորում-ների քարոզչությունը, իրենց բոլոր մեթոդներով ու ձևերով: Հիմա էլ կարելի է դա արգելել. տես, ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 3074 (XXVIII) Բանաձև, Սարդության դեմ հանցագործության և պատերազմի հանցագործություննե-րում մեղավոր անձանց հայտնաբերելու, ձերբակալելու, հանձնելու և պատժելու Սիջազգային համագործակցու-թյան սկզբունքները, 3-ը դեկտեմբերի 1973թ. (Резолюция 3074 (XXVIII) Генеральной Ассамблеи ООН, Принципы международного сотрудничества в отношении обнаружения, ареста, выдачи и наказания лиц, виновных в военных преступлениях и преступлениях против человечества, 3 декабря 1973г.): Բայց արի ու տես, որ 1948-ից սկսած բազում են նման խայտառակ իրողություն-ները, որոնցից վերջինը Ռալֆ Պիտերսի Սիջին Արևելքի նոր քարտեզն ու հողվածն է:

⁸ Հայկական հարց. թուրքական լծից արևմտահայու-թյան ազատագրման, սեփական պետություն ստեղծելու, անկախությունը վերականգնելու հայ ժողովրդի մղած պայքարի անվանումը միջազգային դիվանագիտության պատմության մեջ: Ասպարեզ է իջել 1870-ական թթ.: Մշտա-պես խոչընդոտվել է եվրոպական գերտերությունների կող-մից. 1878թ.՝ Սան-Ստեֆանոյի, Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին՝ Լոզանի և երկրորդ համաշխար-հային պատերազմի ավարտին՝ 1945թ. Պոտսդամի խաղա-ղության պայմանագրերով: Նույն հետևողականությամբ հարցի լուծումը խոչընդոտվում է առ այսօր: Վկա՝ վերջին քսան տարիների հայտնի գործընթացները:

⁹ Նկատի ունի, դեռևս ընթացքի մեջ գտնվող հայերի բնաջնջումը Արևելյան Հայաստանում շարունակելու խնդի-րը:

¹⁰ Պատճառը ոչ այնքան թուրքերի մարդատյաց դա-ժանության և ոչ քրիստոնեա լինելու մեջ էր, այլ այն իրո-ղության, որ նրանք այլևս ի վիճակի չէին իրենց սև գործն ավարտին հասցնելու: Հարցազրույցի պահին՝ 1919-ին, ակնհայտ էր, որ ոչ միայն Առաջին աշխարհամարտում, այլև Սարդարապատում պարտված Թուրքիան այլևս ի գո-րու չէ այն շարունակել Արևելյան Հայաստանի տարած-քում:

¹¹ Նկատի ունի, Բյուզանդական կայսրությունը և ոչ թե այդ ժամանակների հույներին, որոնք դիմագրավում էին արևմուտքի հրահրած թուրքական վտանգը Հունաստանի և հույն ժողովրդի նկատմամբ:

¹² Նկատի ունի, Սևրի կոնֆերանսը, որտեղ Հաշտու-թյան պայմանագրով նախատեսվում էր Արևմտյան Հայաս-տանի մի մասով և Արևելյան Հայաստանի տարածական

հենքով հայկական ինքնուրույն պետություն ստեղծելու գործընթացը երաշխավորող տերություն ընտրելու և նրան Ազգերի Լիգայի համապատասխան լիազորություններով՝ մանդատով օժտելու հարցը: Սույն հարցազրույցից օրեր առաջ Ազգերի Լիգան արդեն իսկ առաջարկել էր ԱՄՆ-ին ստանձնել այդ դերը: Ուստի, հենց այդ հայկական ինքնիշխան պետության ստեղծմանը խոչընդոտելու համար է Արաբացին նախաձեռնել այս հարցազրույց ասվածը, որը, ըստ էության, ուղղորդող ցուցում էր կոնֆերանսի մասնակից գերտերությունների քաղաքական գործիչների համար:

¹³ Յենց բրիտանացիներն էլ անուն են «այդ գործը», պարզապես ուրիշների ձեռքերով: Եթե 1894-96թթ. թուրք սուլթանի ձեռքերով արեցին, իսկ 1915-23թթ. երիտթուրքերի ու Քեմալի գլխավորությամբ թուրքերի ու քրդերի ձեռքերով, ապա 1945-ից հետո՝ ամերիկացիների ու եվրոպացիների միջոցով են անուն, այլ ազգերի ձեռքերով. օրինակ՝ 1988-ից ադրբեջանցիների, թուրք «գործ գայլերի», վարձկան աֆղանների ու ուկրաինացիների, չեչենների...

¹⁴ Ասել է թե կայսրությունը պետք է վերանա այն պահին, երբ ստեղծվի Համաշխարհային Կառավարությունը:

¹⁵ Փորձում է հիմնավորել ժողովուրդներն ու աշխարհը մեկ կենտրոնից ղեկավարելու անհրաժեշտությունը: Սա Արաբացու հայտնագործությունը չէ, քանզի դա՛ որպես միջազգային գաղափարախոսական թեզ, առաջ է քաշվել դեռ 1800-ական թթ. վերջերին, ինչի համաձայն աշխարհը, ըստ մայրցամաքների, պետք է վերածվի միավորված նահանգների: Այդ խնդիրը, Եվրոպայի Միացյալ Նահանգներ պետության ծրագիրը, իրականացնելու համար էր սանձազերված Առաջին համաշխարհային պատերազմը, որն, ըստ էության, տապալվեց:

¹⁶ Ակնհայտ է, որ Արաբացու առաջարկած «մեծ ցնցման» ժամանակը Միջին Արևելքի և Եվրասիայի համար եկել է հիմա, որն առաջարկվում է Ռալֆ Պիտերսի քարտեզով: Տե՛ս, «Ուխտ Արարատի», թիվ 4/10 և 2/13 համարներում ներկայացված քարտեզները:

¹⁷ Բնական հարստություններով զբաղվեցին Առաջին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմների ժամանակ և միջոցով: 1945-ին Ալան Դալեսի առաջարկած ծրագրով դրվեց Արաբացու նշած՝ ժողովուրդներով զբաղվելու խնդիրը, որը գործողության մեջ մտավ 1957-ից Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, իբրև Եվրոմիության իրապուրիչ նախագիծ, իրականում Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների ստեղծմանը միտված գործընթաց, իսկ Արևելյան Եվրոպայի և ԽՍՀՄ-ի երկրների համար 1985-ից՝ որպես գորբաչովյան Պերեստրոյկա...

¹⁸ Ակնհայտ է, թե ինչու դեռ նորաստեղծ Ազգերի Լիգան ժամանակին շատ արագ դարձավ ձևական ու չգործող, ուստի և չկարողացավ կանխարգելել բացահայտ ձևավորվող Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը: Նույն այս մոտեցումն է, որ 1965-ից սկսած և հիմնականում 1985-ից հետո լրիվ անդամալուծեց ՄԱԿ-ը: Այսօրվա իրողությունը վտանգավոր է հենց նրանով, որ դա կարող է պատճառ դառնալ երրորդ համաշխարհային - համամարդկային մեծ աղետի, ողբերգության:

¹⁹ Նկատի ունի 1918-ին ստեղծված նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը:

²⁰ Այդպես էլ արվեց. 1921-ին բոլշևիկները Տրոցկու առաջարկած ծրագրով մասնատեցին Արևելյան Հայաստանը: Իսկ Լոզանի կոնֆերանսում՝ Արևմտյան Հայաստանը ամբողջության նվիրեցին Թուրքիային, նախադեպը չունեցող՝ այլոց կողմից «Հայաստանի համար» կնքված անօրինական պայմանագրերի միջոցով:

²¹ Այդպիսին եղավ Հայաստանի 1/10 մասը կազմող Խորհրդային Հայաստանի տարածքը:

²² Արաբացու հողվածն իր գործն արեց. ԱՄՆ Սենատը մերժեց Հայաստանի մանդատը, չիրագործեց Սևրի դաշնագրի դրույթները, չիրականացրեց Վիսլոնի իրավարար

վճիռը: Ըստ Արաբացու առաջարկի՝ ԱՄՆ-ը վերցրեց հայկական սփյուռքի հետ աշխատելու խնդիրը («Լուկ հայերի մանդատը»), բոլշևիկյան Ռուսաստանը՝ «մի ուրիշ հավասարաչափ գործնական տերություն», մկրատված սահմաններով Հայաստանը:

²³ Այստեղ է, որ պետք է հիշել, երբ տեսնում ես բացահայտ անտրամաբանություն, ապա պետք չէ շտապել դիմացինին հիմար ու տգետ կարծել: Պետք է փորձել գտնել հենց այն՝ խնամքով թաքնված միտքը, և հասկանալի կլինեն գործի դրված տրամաբանության բուն իմաստը, խորությունը: Արաբացու առաջարկած խնդիրը մեկ կենտրոնից համայն աշխարհը կառավարելն է: Համաշխարհային տիրապետության երկհազարամյա մոլագար երազանքը իրական դարձնելն է, որը, ի դեպ, ընթանում է այսօր էլ, 1985-ից՝ բացահայտ քայլերով:

²⁴ Ինչպես հայտնի է մինչև 19-րդ դարի կեսերը արևմտյան տերությունները ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան Աֆրիկայից, Ավստրալիայից ու նրան հարակից տարածքներից ստրուկներ էին տեղափոխում իրենց երկրները: 1860-ական թթ. սկսած, երբ պաշտոնապես արգելվեցին ստրկավաճառությունն ու ստրկատիրությունը, փոխվեց այդ ցեղերի շահագործման մարտավարությունը: Այդուհետ գաղութների բնակչությունը շահագործվում էր տեղերում: Սթեֆընսի խոսքում պարզապես նկարագրված է ամերիկյան գաղութատիրության մոտեցումը: Ուշագրավ է, որ բացառապես նույն մոտեցումն ենք նկատում Հայաստանի՝ հայության նկատմամբ՝ սկսած 1990-ական թթ., երբ Եվրոամերիկյան քաղաքական գործիչները գործուղվում էին Հայաստան, իբրև թե, աֆրիկյան մի երկիր, որտեղ իրենց կարծիքով ու համոզմամբ բարեգործական - մարդասիրական առաքելություն ունեին հայերին սովորեցնելու ժողովրդավարություն, աշխատանք ու խնայողություն, քրիստոնեական բարեպաշտություն...

²⁵ Այս ամբողջ անհիմն մեմախոսության բուն նպատակը բացահայտվում է հարցազրույցի վերջերում, որպես հին քաղաքակրթությունները ոչնչացնելու քարոզչության հիմք ու արդարացում:

²⁶ Պետք է ուշադրություն դարձնել այն փաստի վրա, որ հարցազրույցի պահին ընթանում էր Առաջին համաշխարհային պատերազմի արդյունքները ձևավորող կոնֆերանսը, որտեղ դրված էր լուծարված Օսմանյան կայսրությունից անջատված արաբական երկրները Անտանտի երկրների միջև բաժանելու խնդիրը: Այստեղ իր մեծ ներդրումն ուներ Արաբացին, որպես Մեծ Բրիտանիայի հետախուզական ծառայության ազդեցիկ ղեմերից մեկը Միջին Արևելքում, մեկ այլ խնդիր ունենալով՝ Պաղեստինում՝ Իսրայելի ստեղծումը: Ուստի, պատահական չէ Արաբացու արտահայտությունը. «արաբները անպատասխան փոշին են»: Մոտեցում, որը 1960-ական թթ. սկսած իրագործում է ներկայիս Իսրայել պետությունը:

²⁷ Առնվազն տարօրինակ է թուրքերին հին հույների, եգիպտացիների, սիրիացիների շարքը դասելը, եթե հիշենք թեկուզ, թե ինչպես էր Եվրոպական մտածողությունը ճանաչում Եվրոպայի կեսը նվաճած ու քաղաքակրթություններ ոչնչացնող բարբարոս թուրքին: Պատճառն ակնհայտ է. հայերի, հույների և այլոց բնաջնջումն իրականացնող թուրքին պետք է ներկայացնել քաղաքակիրթ, արվիեստև նա, որպես գործիք, դեռևս անելիք ունի: Յենց այս մոտեցման հիմքում է դրված 19-րդ, 20-րդ դդ. շատ ազգերի՝ քաղաքակրթությունների, պատմության ու մշակույթի աննախադեպ ու լկտի նենգափոխման համատարած գործընթացը: Պատահական չէ, որ 1915-ից մի քանի տարի առաջ համաշխարհային համբավ և ճանաչում ունեցող հայագի ծովանկարիչ Այվազովսկուն անգամ փորձ արվեց ներկայացնել՝ որպես ազգությամբ թուրք: Այվազովսկու նկատմամբ նույն զավեշտը կրկնվում է 2007-ին: Հարց է ծագում, հիմա ինչո՞ւ: Ճիշտ է, սա միայն մեր խնդիրը չէ: Շատ ու շատ հին

ազգերի և քաղաքակրթությունների, ժողովուրդների ու պետությունների առջև խնդիր է ծագում պատմության և մշակույթի՝ համաշխարհային չափեր ընդգրկող կեղծարարությունը իրավական դաշտ բերել, միջազգային իրավունքի հենքով պատասխանատվության կանչել պատմության ու մշակույթի ամեն կարգի կեղծարարներին և այդպիսով կանխել պատմության և մշակույթի հետագա նենգափոխման բոլոր տեսակի փորձերն ու դրանց աղետածին հետևանքները: Տե՛ս, ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Բանաձև 127 (II), Կեղծ կամ խեղաթյուրված տեղեկատվություն, 15-ը նոյեմբերի 1947թ.:

²⁸ Ուշագրավ է, որ շուրջ 100 տարի է ինչ գլոբալացվող արևմտյան կապիտալը՝ հանձին մոնոպոլիաների ու վերագրային կորպորացիաների, բոլոր երկրներում ոչնչացման թիրախ է ընտրել հենց միջին դասակարգին (Արաբացու բնորոշմամբ «այդ ստոր միջին դասակարգը»):

²⁹ Պարզվում է, ամենաբարձր քաղաքակրթվածություն ունենալն է հայի «մեղքը», որի համար էլ Արաբացին առաջարկում է բնաջնջել բոլոր հայերին:

³⁰ Հատկապես վերջին հարյուրամյակի իրադարձությունների հենքում՝ հայ քաղաքական ու պետական մտածողության մեջ, Արաբացու այս դիտարկումը ոչ մի կերպ չի ընկալվել և ուշադրության չի արժանացել: Հետևանքները հայտնի են...

³¹ Նույն մոտեցումն է կիրառվում և այսօր. այսինքն՝ Հայոց բնօրրանում հայկական պետություն չպետք է լինի: Սրանով են պայմանավորված 1988-ից առ այսօր ԼՂՀ-ին ու ՀՀ-ին սպառնացող քաղաքական գործընթացները:

³² Ձարգացնելով նախորդ միտքը Արաբացին, ըստ էության, պնդում է, որ հայերին չպետք է թույլ տրվի ազատ և ինքնիշխան պետություն ստեղծել անգամ Հայաստանից դուրս, երկրագնդի որևէ անկյունում: Սրանով են հասկանալի դառնում 1919-ից արևմուտքում, այնուհետև Մերձավոր ու Միջին Արևելքում, սփյուռքահայ գաղթօջախների կազմալուծմանը և փոշիացմանն ուղղված նպատակային գործողությունները: Հակառակ այն բանին, որ այդ գաղթօջախների հայությունը երբևէ չի հավակնել այդ երկրներում սեփական պետություն ստեղծել, հավատարիմ է եղել հյուրընկալ երկրներին, ժողովուրդներին ու օրենքներին:

³³ Արաբացին ԱՄՆ-ին առաջարկում է վերցնել հայերի մանդատը, ասել է թե՛ հրաժարվել կոնֆերանսի առաջարկից: Այդպես էլ եղավ: Սևրի դաշնագրով ԱՄՆ-ին տրվող մանդատի փոխարեն, ըստ էության, 1921թ. մարտի 16-ի Ռուս-թուրքական և 1923թ. Լոզանի պայմանագրերով Արևմտյան Հայաստանը և Արևելյան Հայաստանի մի մասը առանց մանդատի նվիրաբերվեց Թուրքիային, Նախիջևանն ու Լեռնային Ղարաբաղը՝ Ադրբեջանին, Ջավախքը՝ Վրաստանին, Արևելյան Հայաստանի և արևելահայության մնացորդացի մանդատը տրվեց բոլշևիկյան Ռուսաստանին, արևմտահայ գաղթականության՝ հետագայում սփյուռքահության, մանդատը՝ ԱՄՆ-ին:

³⁴ Արաբացու աշխատուժի լրացման այս լուծումը դեռևս 1902թ. առաջարկել էր գերմանացի Պաուլ Ռոբբախը, որպես բռնագաղթի միջոցով Հայաստանը նոր աշխատուժով լցնելու տարբերակ: Նա գրել է. «Արևմտյան Հայաստանից պետք է դուրս անել բնիկ հայերին, իսկ նրանց տեղում բնակեցնել Թրակիայից և Ռուսաստանից բերված մահմեդականների»: Նոր ժամանակների արաբացին Ռայֆ Պիտերսը, օրինականացնելով մարդկության դեմ կատարված հանցագործությունը՝ 1915-23թթ. ցեղասպանությունը, գտնում է, որ «թե՛նիկ գտնումները կատարում են իրենց գործը», պարզ ասելով, որ հայերը Արևմտյան Հայաստան վերադարձի հույս պետք չէ ունենան:

³⁵ Այս մոտեցումն է, որ 1950-ական թթ. իրապես վտանգում է Միջին Արևելքի արաբական և այլ երկրների հայկական գաղթօջախների գոյությունը: Հիշենք օրինակ, 1960-ական թթ. վերջերից ԱՆՉԱ-ի ծրագրով Միջին Արևելքից հա-

յերին ԱՄՆ տեղափոխելու գործընթացը:

³⁶ Կարծում ենք հասկանալի է, թե ո՞ւմ թելադրանքով և ինչո՞ւ Արցախի ազգային ազատագրական պայքարով անկախության հասնելու խնդիրը փոխարինվեց այսպես կոչված ինքնորոշման խնդրով, այն դեպքում, երբ 1988-ից առ այսօր այդ ձևակերպման դեմ մշտապես նշվել է, որ հայ ժողովուրդը ինքնորոշվել է հազարամյակներ առաջ, իսկ վերջին 500-ամյակում ունի հայոց պետության անկախության վերականգնման խնդիր: Ուստի, պատահական չէ, որ եվրոամերիկյան քաղաքականությունը բանավեճի առարկա է դարձրել արցախահայության ինքնորոշվելու իրավունքը թույլ տալ - չտալու խնդիրը:

³⁷ Այսինքն, ինչպես վերևում նշել էր Արաբացին, պետք է բոլոր տեսակի գործողությունները ուղղորդել հայությանը բնաջնջելու նպատակին:

³⁸ Մտահոգվելու լուրջ հիմքեր կան, քանզի 1988-ից առ այսօր, հենց Արաբացու առաջարկած ձեռագրով են ուզում լուծել Հայկական հարցը:

³⁹ Աթեֆընը, ըստ էության, բաց տեքստով ներկայացնում է Արաբացու հիմնական թեզը, որ բնաջնջման խնդիրը ոչ միայն հայերին է վերաբերում, այլև բոլոր հին ազգերին, որոնց նույնպես պետք է վերացնել, քանզի նրանք, ինչպես հայերը, խանգարում և խանգարելու են համաշխարհային կառավարություն ստեղծելու գործին: Այս ենթատեքստում է, որ պետք է հիշել հույների վիճակը, որոնք արդեն մի քանի հարյուրամյակ հնարարավորություն չունեն իրենց երկրում գիտությամբ և սեփական արտադրությամբ զբաղվելու, սահմանափակվել են իրենց ծովեզերքը սպասարկելու, զբառաշրջիկներին զավարճացնելու խնդիրներով: Ավելի տխուր է Իսպանիայի վիճակը, որը վերջին հարյուրամյակներում այդպես էլ չի կարողանում մեջքն ուղղել տասից-քսան տարին մեկ ընթացող հեղափոխությունների, քաղաքացիական ու ոչ քաղաքացիական պատերազմների պատճառով: Էլ չխոսենք Չինաստանի ու Հնդկաստանի ծայրահեղ աղքատության բերված նախկին այդ գաղութների իրողությունից:

⁴⁰ Շտապեցնում է այս գրույցի բոլոր մանրամասներին տեղյակ պահել ԱՄՆ-ի քաղաքական վերնախավին, այդ կերպ ակնկալելով խոչընդոտել Վիլսոնի իրավարար վճռի իրագործումը և Հայաստանի մանդատի ստանձնումը ԱՄՆ-ի կողմից: Շտապողականությունը թելադրված էր նրանով, որ հարցն արդեն օրերի ընթացքում պետք է լուծում ստանար կոնֆերանսում:

⁴¹ Պետք է հիշել, որ եթե Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո չհաջողվեց ԱՄՆ-ին ներքաշել եվրասիական տարածաշրջանային քաղաքականության մեջ, ապա երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո՝ եվրոպական, հիմնականում բրիտանական քաղաքականությունը, որոշակի խորամանկություններ բանեցնելով, հասավ նրան, որ ստիպեց ԱՄՆ-ին 1947-ից մնալ Միջին Արևելքում, ըստ էության, աստիճանաբար վերածվելով համաշխարհային ժանդարմի, այսինքն՝ գործիք եվրոքաղաքականության ձեռքում, վերջինիս սև գործերն անելու համար:

⁴² Հայտնի է, որ այն աշխատել սկսեց արդեն 1948-49թթ.՝ որպես «սառը պատերազմի» իրողություն, 1961-62թթ.՝ որպես երրորդ ատոմային համաշխարհային պատերազմի ճգնաժամ, 1965-85թթ.՝ որպես 1991-ից առ այսօր նախկին ԽՍՀՄ և ոչ ԽՍՀՄ երկրների, այդ թվում՝ Միջին Արևելյան երկրների ռազմաքաղաքական անմիջական և միջնորդված, լոկալ և ոչ լոկալ հակամարտությունների ու պատերազմների, գունավոր և ոչ գունավոր հեղափոխությունների շարժիչ ուժ, ուղղորդում:

Ուինստոն Լենարդ Սպենսեր Չերչիլ (Churchil), (1874-1965), Մեծ Բրիտանիայի մինիստր (պրեմիեր մինիստր) 1940-1945թթ., 1951-1955թթ.: 1886-1898թթ. ծառայել է Յնդկաստանում, մասնակցել է Սուդանի դեմ ռազմական գործողություններին: 1899-1902թթ. անգլո-բուրական պատերազմի ժամանակ զինվորական թղթակից է եղել Յարավային Աֆրիկայում: 1906-1908թթ. եղել է Մեծ Բրիտանիայի Գաղութների մինիստրի տեղակալ, 1908-1910թթ.՝ առևտրի, 1910-1911թթ.՝ ներքին գործերի, իսկ 1911-ից՝ ռազմածովային մինիստր:

Առաջին Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ **Դարդանելի օպերացիայի (1915թ. մարտ - ապրիլ ամիսներ)**¹ կազմակերպիչներից է, որի ծախողման համար պաշտոնաթող է եղել:

1917-1918թթ.՝ ռազմական մատակարարման մինիստր: 1919-1921թթ. միաժամանակ եղել է և ռազմական, և ավիացիայի մինիստր:

1924-ից մինչև կյանքի վերջը եղել է պառլամենտի դեպուտատ՝ պահպանողականների կողմից: 1924-1929 թթ. եղել է ֆինանսների մինիստր Ս. Բոլդուինի կառավարությունում: 1930-ական թթ. ակտիվորեն հանդես է եկել Ս. Բոլդուինի և Ն. Չեմբերլենի ֆաշիստական զավթիչներին զս-

պելու քաղաքական կուրսի դեմ այն համարելով անհեռա-տես:

Մեծ Բրիտանիայի երկրորդ համաշխարհային պատերազմի (1939-1945թթ.) մեջ մտնելուց հետո՝ 1939թ. սեպտեմբերին ճանաչվել է ռազմածովային մինիստր,

1940թ. մայիսին դարձել է կալիցիոն կառավարության պրեմիեր մինիստր:

Մասնակցել է Թեիրանի (1943թ.), Դրիմի (1945թ.) և Պոդստամի (1945թ.) կոնֆերանսներին:

1945թ. պաշտոնաթող է եղել. պառլամենտում, որպես պահպանողական ընդդիմության ղեկավար, գլխավորել է «սառը պատերազմ» սանձազերծելու արշավը:

1946-ից կոչ է արել (ճառը Ֆուլտոնում) ստեղծել Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի ռազմաքաղաքական միությունը՝ ընդդեմ ԽՍՀՄ-ի և ժողովրդա-դեմոկրատական երկրների: Մինչև ԽՍՀՄ-ում ատոմային ռումբի ստեղծումը, կողմնակից էր ԽՍՀՄ-ի դեմ ԱՄՆ-ի ատոմային պատերազմին:

1951-1955թթ., «Կորեական ճգնաժամի» շրջանում, վերստին Մեծ Բրիտանիայի պրեմիեր մինիստրն է:

1955-ից պաշտոնաթող լինելով՝ հեռացել է քաղաքական ակտիվ գործունեությունից:

Сов. энциклопедический словарь, Москва, 1989г.

ՄԻՈՆԻՉՄՆ ԸՆԴՊԵՄ ԲՈՒՇԵՎԻՉՄԻ

ՊԱՅՔԱՐ ՏՐԵԱՆԵՐԻ ՀՈԳԵՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Հեղինակ՝ սըր Ուինստոն Ս. Չերչիլ

Մարդկանցից ոմանք սիրում են հրեաներին, իսկ ոմանք ոչ, սակայն ոչ մի մտածող մարդ չի կարող ժխտել այն փաստը, որ նրանք ամենասարսափելի և ապշեցուցիչ ցեղատեսակն են, որ երբևէ եղել է աշխարհում²: Եվ շատ հնարավոր է, որ այս ապշեցուցիչ ցեղատեսակը ներկա ժամանակում լինի փաստացի մի այլ բարոյական և փիլիսոփայական համակարգի ստեղծման գործընթացում, որը այնքան չարական է, որքան որ Քրիստոնեությունը՝ բարիկամեցողական, և որին եթե չկանգնեցնես, ապա անդարձ կավերի այն ամենը ինչ ստեղծել է Քրիստոնեությունը³: Կարծես Քրիստոսի ավետարանիչները և ՀակաՔրիստոսի ավետարանիչները կանխագուշակել էին, որ մարդկության մեջ պետք է առաջանա այս խորհրդավոր ցեղատեսակը, որը պետք է իրականացնի Գերագույն կառավարում՝ թե աստվածային, թե սատանայական⁴: Ռուսական հրեաները, չնայած իրենց ճնշված վիճակին, ինչպես որ ապրում էին Ռուսաստանում, կարողացել էին հաջողությամբ հանդես գալ Ռուսաստանի ներքին կյանքում: Նրանք, որպես բանկիրներ և արդյունաբերողներ, կազմակերպում էին Ռուսաստանի տնտեսական միջոցների զարգացումը և ստեղծում ռուսական համատեղ ձեռնարկություններ: Քաղաքականությունում նրանք օգնություն էին ցուցաբերում ազատական և առաջադիմական շարժումներին և նրանք էին Ֆրանսիայի և Մեծ Բրիտանիայի հետ բարեկամության ջատագովները:

Համաշխարհային հրեաները

Չնայած հրեաների հանդեպ ուժեղ հակընդդեմությանը՝ նրանք փորձում են ստեղծել Համաշխարհային Հրեական միություն: Այս չարանենգ միության կողմնակիցներ էին հիմնականում այն հրեաները, որոնք ապրում էին այնպիսի երկրներում, որտեղ իրենց առում էին և ճնշում: Նրանց մեծամասնությունը, եթե ոչ բոլորը, հեռացել էին իրենց նախնիների կրոնից և թողել էին բոլոր հոգևոր հույսերը կապված այն աշխարհի լավ կյանքի հետ: Այսպիսի շարժում նրանց մոտ առաջին անգամը չէր: Սա սկսվել էր Սպարտակուս-Վասիստուպոսից⁵ մինչև այնպիսիները, ինչպիսին Կարլ Մարքսն էր, այնուհետև Տրոցկին⁵ (Ռուսաստանում), Բելա Կունը (Հունգարիայում), Ռոզա Լյուքսեմբուրգը (Գերմանիայում) և Էմմա Գոլդբերգը (ԱՄՆ-ում): Նրանց միջազգային դավադրության անշեղ աճի նպատակը քաղաքակրթության

կործանումն⁶ էր և այնպիսի հասարակության ստեղծումը, որի հենքը զարգացման կասեցումն է, անբարյացկամությունը և անիրագործելի հավասարությունը: Եւ սա էր, ինչպես գրել է տիկին Ուեբսթերը, հիմնական դերը խաղում Ֆրանսիական հեղափոխության ողբերգությունում: Այս դավադրությունն էր քսաներորդ դարի ցանկացած հակակառավարական շարժումների շարժիչ ուժը, և հիմա այս արտառոց անձանց խումբը, կազմված էվրոպայի և Ամերիկայի խոշորագույն քաղաքների հանցագործներից, բռնել է ռուս մարդկանց մազերից և փաստացի դարձել է հսկա կայսրության անգիջում տերը:

Ահաբեկիչ հրեաները

Կարիք չկա չափազանցելու Բոլշևիկների ստեղծման և ռուսական հեղափոխության փաստացի իրականացման գործում ունեցած միջազգային և հիմնականում աթեիստ հրեաների դերը, քանզի դա արդեն իսկ չափազանց է և վեր է բոլոր պատկերացումներից: Բացի Լենինից, մնացած առաջատար դեմքերը հրեաներ են: Բացի դրանից առաջատար և շարժիչ ուժ հանդիսացող առաջնորդներ դառնում էին հրեական առաջնորդները: Այսպիսով, Չիչերինը ռուս է, սակայն նրա օգնականը Լիտվինովն է, և ռուս Բուխարինի ու Լուինաչարսկու ազդեցության մակարդակը չի կարող համեմատվել Տրոցկու կամ Ջինովկի, որը Կարմիր Պետրոգրադի դիկտատորն էր, կամ Կրասինի կամ Ռադեկի իշխանության հետ, որոնք բոլորը հրեաներ էին: Խորհրդային կառավարման մարմիններում հրեաների տիրապետությունը ավելի ապշեցուցիչ է: Եվ հայտնի է, որ Արտակարգ հանձնաժողովի կողմից իրականացվող ահաբեկչության, որը իրականացվում էր իբր հակահեղափոխականների դեմ պայքարում, եթե ոչ ղեկավարումը, ապա իրականացմանը մեծ մասը հրեաներ էին և անգամ հրեուհիներ, և այդ ժամանակ էր որ Բելա Կունը մեկնեց Հունգարիա: Նույն բանը կատարվում էր նաև Գերմանիայում (մանավանդ Բավարիայում), որոնց թույլատրվել էր որս կատարել դեպրեսիվ դրության մեջ գտնվող գերմանական ժողովրդի մեջ: Հետաքրքրական է, որ այս բոլոր երկրներում կան շատ ոչ հրեաներ, սակայն հրեաների թեկուզ մի կաթիլը նույնքան սարսափելի է, ինչպես ամենավատ հրեա հեղափոխականը և հետաքրքրականը նրանց ընդհանուր բնակչության կազմում եղած թվաքանակի և իրենց ունեցած գործուն դերի հարաբերակցությունն է:

Չրեաների հովանավորյալները

Բնականաբար վրեժի ամենամեծ կրքերը բորբոքվում են ռուսների սրտում: Բոլոր այն վայրերում, ուր գեներալ Դենիկինի իշխանությունը հասնում էր՝ պաշտպանություն էր իրականացվում հրեաների համար, իսկ նրա սպաները անում էին ամեն ինչ կանխելու ճնշումները հրեաների նկատմամբ և պատժում էին հրեաների դեմ գործողություն իրականացրածներին: Այդ էր պատճառը, որ պետյուրականների քարոզչությունը գեներալ Դենիկինին դատապարտում էր որպես Չրեաների Պաշտպանի: Օրիորդ Յիլայը պարոն Թիմ Յիլայի զարմուհին, որն ունի կյանքի փորձ Կիևի հետ կապված, հայտարարել էր, որ հնարավորություն է ունեցել ավելի շատ բան իմանալ, քան մեկ սպան, որը իրականացրել է հանցագործություններ ընդդեմ հրեաների, որոնք բաժանվել էին խմբերի և ուղարկվել ռազմաճակատ: Սակայն, հորդաները, որոնք տարածված էին ամբողջ Ռուսական կայսրության տարածքով մեկ, երբ առիթը ստեղծվում է, չէին տատանվում իրենց արյան և վրեժի ծարավը հագեցնել ի հաշիվ ամենը հրեաների: Բանդիտ Մախնոն, Պետյուրայի և Գրեգորիևի հորդաները իրենց հաղթանակները նշում էին ամենագազանային կոտորածներով և դա անտիսեմիտիզմի սպասված պատասխանն էր՝ արտահայտված ամենաարյունոտ ձևով: Շատ դեպքերում հրեաների շահերը և իրենց կրոնական կառույցները միայն Բուլձևիկների նկատմամբ ունեցած թշնամանքի փաստը բերեցին այն տեղեկանքին, որ Ռուսաստանում Չրեաներին սկսեցին կապել այն գազանությունների հետ, որոնք այժմ այնտեղ կատարվում են:

Տուն հրեաների համար

Սիոնիզմն առաջարկում է հրեաների քաղաքական տեսության երրորդ ոլորտը, որն ուժգնորեն արտահայտված է միջազգային կոմունիզմի պատկերի վրա:

Սիոնիզմն արդեն դարձել է Ռուսաստանի քաղաքական ջղածգունների առիթ, ինչպես որ բուլձևիկյան շրջանակների ուժգին մրցակցությունը միջազգային կոմունիստական համակարգի հետ: Ոչինչ չի կարող ավելի առարկայական լինել քան այն, թե ինչպես Տրոցկին հարձակում գործեց ընդդեմ սիոնիստների և անձամբ Վայսմանի դեմ: Խորանուխ լինելով նրա դաժան մտքերի մեջ՝ հասկանում ես, որ (սիոնիստները) խանգարում են նրա (Տրոցկու) գծագրած հրեական տիրապետությամբ միջազգային կոմունիստական պետության ստեղծմանը⁷, որին պետք է լծել աշխարհի բոլոր հրեաներին, ուղղորդելով նրանց ջանքերը և էներգիան դեպի այդ նպատակը, որպես միակ ճշմարտի և դյուրին հասանելի: Պայքարն այժմ մղվում է Սիոնիստների և Բուլձևիկ հրեաների միջև, որը կարելի է բնութագրել որպես պայքար հրեաների հոգիների համար:

Հոդվածը տպագրվել է 1920թ. փետրվարի 8-ին «Sunday Herald» լրագրում, www.patriot.dk/churchill.html Թարգմանությունը՝ Հրամարտի

Օանթագրություն

¹ Ըստ Թուրքիայում ԱՄՆ դեսպան Յ. Սորգենթաուի, երբ անգլիական նավատորմը 1915-ի ապրիլին մտավ Դարդանեյ բոլորի, այդ թվում՝ թուրքական կառավարության և Գերմանիայի դեսպանի համար ակնհայտ էր, որ անգլիական զորքերը առանց կրակոցի կմտնեն Կ. Պոլիս, քանի որ, ինչպես հայտնի էր, Բոսֆոր և Դարդանեյ նեղուցները, ըստ էության, չէին պաշտպանվում, իսկ Կ. Պոլիսը հիմնական մասով վակուումացվել էր երկրի խորքերը: Սակայն բոլորի, այդ թվում և Գերմանիայի դեսպանի, համար հանելուկ մնաց, թե ինչու՞ անգլիական նավատորմը, որն առանց ռազմական միջադեպերի արդեն հասել էր Մարմարա ծով, շրջեց ուղղությունն ու վերադարձավ Անգլիա: Հայտնի էր, որ այդ մասում նեղուցը պաշտպանում էին ընդամենը երեք ոչ մեծ տրամաչափի հրանոթ, և ունեին ընդամենը մեկ արկ, այն էլ

արձակեցին առաջին նավի վրա, որը ոչ մի վնաս չպատճառեց ռազմական: Այդ էլ պատճառ դարձավ, որ Չերչիլը նավատորմը չվտանգելու պատրվակով հրաման արձակի վերադառնալ: Օրեր անց Կ. Պոլիս վերադարձած թուրքական իշխանությունները հրամայեցին Օսմանյան կայսրության գրեթե ամբողջ տարածքում սկսել կանխավ ծրագրված հայերի տեղահանություններն ու զանգվածային կոտորածները: 1915թ. ապրիլի 24-ին ընթացքի մեջ դրվեց Հայոց Մեծ եղեռնը... (մանրամասները տես, H. Morgenthau, Secrets of Bosphorus, Constantinopol 1913-1916, L., 1918, կամ Յ. Սորգենթաու, Ամերիկայի դեսպանի հուշերը և հայկական եղեռնի գաղտնիքները, Ե., 1990թ.):

² Չերչիլի սույն հոդվածը ասես Արաբացու հարցազրույցի պատասխանը լինի: Այս հատվածով Չերչիլը հակադարձում է Արաբացուն, որը նույն կերպ «անտանելի և բնաջնջման ենթակա» էր ներկայացնում բոլոր հին ազգերն ու քաղաքակրթությունները:

³ Չերչիլի կանխատեսումը, ցավոք, իրագործվում է նաև եվրոպական երկրներում, որտեղ եկեղեցիների մի սովոր մասը վերածվել է թանգարանների, մեկ այլ բաժին էլ աճուրդի է հանվել ու վաճառվել: Իրողություն, որ եվրոպական քաղաքակրթությունը իր պատմության ընթացքում չէր տեսել:

⁴ Տես, Ալան Դալեսի հայտնի ծրագիրը:

⁵ Սպարտակուս Վայսհաուպեր 18-րդ դարի վերջերի մատնության գլխավոր հիմնադիրներից և գործիչներից էր:

⁶ Չերչիլ-Տրոցկի հակասությունը պայմանավորված է աշխարհի կառավարման ձևի տարբերությունով: Չերչիլը կողմնակից է միաբնակչությանը, երբ ընդամենը մեկ գերտերություն է լինելու աշխարհի կառավարողը: Տրոցկին կողմ է միակենտրոն կառավարմանը. ասել է թե՛ աներևույթ, ուստի և պատասխանատվության ոչ ենթակա կառավարում, երբ անձնապես հայտնի չեն աշխարհի բուն կառավարողներն ու համակարգը, հայտնի են միայն նրանց ենթակա կառույցները: Մեծ Բրիտանիայի կայսրությունը, ԽՍՀՄ-ը միաբնակչության կառավարման գերտերությունների օրինակներից էին, ԱՄՆ-ը, եվրոմիությունը՝ աշխարհի միակենտրոն կառավարման օրինակներից: Տես, «Ուլտա Արարատի», թիվ 2/13, 2007թ., «Հայաստանը աշխարհի միակենտրոն, անմիջական և աներևույթ ղեկավարման նոր ուժային մեխանիզմի կիզակետում» հոդվածը և կից քարտեզը:

Այսինքն սառը պատերազմը ոչ թե ԱՄՆ-ԽՍՀՄ երկբնակչության հետևանք էր, այլ իրականում միակենտրոնի և միաբնակչի հակամարտություն: Այսօր էլ ԱՄՆ-Ռուսաստանի հակամարտության հիմքում նույն միակենտրոնության և միաբնակչության հակամարտությունն է:

Հակաբնական իրողությունները, սակայն, դատապարտված են կործանման: Չեն կարող փրկվել, եթե միակենտրոնականն ու միաբնակչականը հակամարտելու փոխարեն անգամ որոշեն համագործակցել: Հայտնի է, որ անհնար է ինքնակառավարվողին կառավարել հենց միայն այն պատճառով, որ նա ինքնակառավարվող է: Մարդկային աշխարհը, գլոբալ քաղաքակրթական ընդհանրությունը անցյալում, հնարավոր չի լինի կառավարել: Քանզի նա իր բնույթով միմիայն ինքնակառավարվող է՝ ինքնակարգավորվող է, ինքնավերակարգավորվող ու ինքնազարգացող է:

Սա է բնականը, բնագիտորեն բնականոնն ու հոգևոր ընկալունով միակը՝ Աստվածայինը:

⁷ Տես, Արաբացու հարցազրույցը Լինկոլն Սթեֆընսի հետ, «Այդ անտանելի հայերը», որտեղ ասված է. «Ինչպես հայերն են, ինչպես բոլոր այս հին ազգերն էլ, որոնք պետք է ոչնչացնել»:

⁸ Տես, սույն հոդվածի տողատակ 5-րդ կետում տրված միակենտրոնության և միաբնակչության բացատրությունը:

ՊԱՌՒԼ ՌՈՐՔԱԽ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԲՈՆԱԳԱՂԹԻ ԱՌԱՋԻՆ ՄԵԾ ԾՐԱԳԻՐԸ

Սիգուցե մարդկությունը խուսափեր Առաջին և երկրորդ համաշխարհային պատերազմների արհավիրքներից, եթե որպես կանխարգելիչ միջոց՝ ազգամիջյան աստվելության սերմանման, պատերազմի ու ցեղասպանության քարոզչության, մեծ պետությունները պատասխանատվության կանչեին բոլոր ռորբախներին: Խնդիր, որը կարևորվում է, ըստ էության, ընթացքի մեջ դրված երրորդ համաշխարհային աղետը կանխելու հարցում:

Ռորբախ Պաուլ, գերմանացի քաղաքական և հասարակական գործիչ: Գերմանա-հայկական ընկերության նախագահի տեղակալներից: Գրել է մի շարք աշխատություններ՝ նվիրված Մերձավոր Արևելքում Գերմանիայի քաղաքականությանը, որոնցում գնահատել է Արևմտյան Հայաստանի նշանակությունը Գերմանիայի տնտեսական և քաղաքական շահերի տեսանկյունից: «Բաղդադի երկաթուղի» (1902) աշխատության մեջ հիմնավորել է այդ շինության նշանակությունը Մերձավոր և Միջին Արևելքում Գերմանիայի նվաճողական քաղաքականության դիրքերից, նշել Արևմտյան Հայաստանով այն անցկացնելու նպատակահարմարությունը, որը կնպաստեր այդ տարածաշրջանում Գերմանիայի ազդեցության ամրապնդմանը: Ռորբախը գրել է. «Նա ով տիրում է Հայաստանին, անմիջականորեն տիրում է ինչպես Փոքր Ասիայի արևելյան մասին, այնպես էլ Միջագետքին» («Война и германская политика», 1915, с. 63): Ընդգծելով այն կարևոր նշանակությունը, որ ուներ Հայաստանը Օսմանյան կայսրության համար, Ռորբախը շեշտել է, որ «Թուրքիան թե՛ քաղաքական և թե՛ ռազմական

առումով կկորցնի իր կենսունակությունը հենց որ կորցնի Հայաստանը, հատկապես եթե այն կորցնի հոգուտ Ռուսաստանի» (նույն տեղում, էջ 62): **Ելնելով դրանից՝ Ռորբախը դեմ էր Արևմտյան Հայաստանի անկախությանը, պաշտպանել է այնտեղից հայերի տեղահանության մասին Թուրքիայի իշխող շրջանների ծրագրերը: Նշել է, որ «Արևմտյան Հայաստանից պետք է դուրս անել բնիկ հայերին», իսկ նրանց տեղում բնակեցնել Թուրքիայից և Ռուսաստանից բերված մահմեդականների: Եթե այդպես վարվեին, ապա Հայաստանը մեկ հարվածով կպոկվեր Ռուսաստանի ձեռքից»:** Ռորբախն առաջարկել է արևմտահայերին գաղթեցնել Միջագետք, ինչը, նրա կարծիքով, կնպաստեր «ճանապարհի տնտեսական զարգացմանը»:

Ս. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Գրականություն

Պ. Ռորբախ, «Բաղդադի երկաթուղի», (գերմ.) Die Bagdadbahn, В., 1902; Война и германская политика, М., 1915.

Տրոցկի (Բրոնշտեյն) Լև Դավիդովիչ (1897-1940): Քաղաքական գործիչ, «տրոցկիզմի» գաղափարախոս: Սոցիալ-դեմոկրատական շարժման մեջ էր 1897թ., Կոմկուսի անդամ էր 1917-1927թթ., 1905-1907թթ.՝ հեղափոխության մասնակից (Պետերբուրգի խորհրդի նախագահ), 1917թ. Հոկտեմբերյան հեղափոխության մասնակից՝ Պետրոգրադի խորհրդի նախագահ: 1917-1918թթ. եղել է ՌՍՖՍՌ-ի Արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար: Կարմիր բանակի կազմավորման և քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ ՌՍՖՍՌ-ի պաշտպանության կազմակերպիչներից մեկն էր: 1918-1924թթ. եղել է Ռազմական և ծովային ժողովրդական կոմիսար, նաև Ռազմահեղափոխական խորհրդի նախագահն էր, միաժամանակ և 1920-1921թթ. ճանապարհների ժողովրդական կոմիսար: 1925-1926թթ. ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահության անդամ էր: Կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի անդամ էր 1917-1927թթ.: Իսկ 1919-1926թթ. Կենտկոմի քաղքյուրոյի անդամ: 1929թ. հակասովետական գործունեության պատճառով արտաքսվել է ԽՍՀՄ-ից:

«Տրոցկիզմը» դեռևս գործուն գաղափարախոսություն է: Մի շարք երկրներում, այդ թվում՝ Մեծ Բրիտանիայում, Իտալիայում, ԱՄՆ-ում, ԳՖՅ-ում, Ֆրանսիայում, Ճապոնիայում, Արգենտինայում, Բուլղարիայում և Բելգիայում առ այսօր շարունակում են գոյություն ունենալ և գործել տրոցկիստական խմբեր: «Տրոցկիզմը» մերժում է խաղաղ համակեցության սկզբունքը: Սոցիալիզմի կառուցումը մեկ երկրում հնարավոր է համարում միայն համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակի դեպքում:

Сов. энциклопедический словарь, Москва, 1989г., стр. 13-71.

Լ. Բ. ՏՐՈՑԿԻ 1,

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՆ ԱՌԱՋԻԿԱ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍՈՒՄ 2

(ՀՐԱՊԱՐԱԿՎԵԼ Է Ա. ՍԿԱԶԿՈՎ ԿԵՂԾԱՆՈՒՆՈՎ)

Արևելյան չորս պետությունների՝ Սովետական Ռուսաստանի, Ադրբեջանի և իմպերիալիզմի դեմ կռվող Թուրքիայի առաջիկա կոնֆերանսը բացառիկ կարևոր նշանակություն ունեցող իրադարձություն է³: Այն շրջադարձային կետ պիտի հանդիսանա Համաշխարհային Հեղափոխության պատմության մեջ: Այդ կոնֆերանսում պետք է կատարվի երկուսից մեկը. կամ արևելյան պետությունները իրար հետ պետք է կապ հաստատեն, և այն ժամանակ իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարը կստանա չտեսնված ուժ ու ծավալ, կամ, փոխադարձ համաձայնության չգալով և մեկը մյուսից երես դարձնելով, նրանք դրանով իսկ հարված կհասցնեն հեղափոխության զարգացմանը արևելքում: Իսկ հեղափոխության մասնատումը արևելքում առաջ կբերի հեղափոխության հարատև ձգձգում արևմուտքում:

Համաշխարհային սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակն այժմ հավասարապես կախված է ինչպես հե-

ղափոխական պրոլետարիատից⁴, այնպես էլ իմպերիալիզմի կողմից ճնշված արևելյան երկրներից⁵: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է գործադրել բոլոր ջանքերը, որպեսզի կոնֆերանսի մասնակից արևելյան երկրները միահանուռ ճակատով ելույթ ունենան ընդդեմ արևմտաեվրոպական իմպերիալիզմի: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ այդ պետությունները իրար նկատմամբ այնպիսի զիջումներ անեն⁶, որոնք ի վիճակի լինեն վերացնելու փոխադարձ դժգոհությունը և անվստահության բոլոր առիթները:

Ինչպիսի՞ն պետք է լինեն այդ զիջումները, և ո՞վ պիտի իր վրա վերցնի զիջումների նախաձեռնությունը՝ արևելքում բարեկամական հարաբերություններ ստեղծելու համար: Այստեղ պետք չէ աչքաթող անել այն հանգամանքը, որ կոնֆերանսում հանդիպում կունենան երեք սոցիալիստական⁷ և մեկ բուրժուա-մացիոնալիստական պետություններ: Կհանդիպեն երկու աշխարհայացքներ և այդ աշխարհա-

յացքների եռթյունից կբխի, թե ի՞նչ զիջումներ պետք է արվեն: Եվ այդ զիջումներն ո՞ւմ համար կլինեն կարևոր: Այն ժամանակ, երբ ազգայնա-պետական շահերը հետապնդող Անկարայի կառավարության համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունի թուրքական տերիտորիայի պահպանման և գուցե նաև նորերի վերցման⁸ հարցը, որոնք սոցիալիստական պետությունների համար ոչ տերիտորիայի և ոչ էլ ազգային միասնության համար կարևոր դեր չեն խաղում: Առաջիկա կոնֆերանսում սոցիալիստական պետությունները, իհարկե, կդեկլարվեն ազգային-զաղութային հարցերի մասին ընկեր Վ. Լենինի առաջ քաշած սկզբունքով, որն ասում է.

«Պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմը պահանջում է. Առաջին՝ մեր երկրում պրոլետարական պայքարի շահերը ենթարկել համաշխարհային մասշտաբով նույն պայքարի շահերին:

Երկրորդ՝ պահանջում է, որպեսզի բուրժուազիայի դեմ հաղթանակ տարած ազգը ազգային մեծագույն զոհաբերությունների ընդունակություն և պատրաստակամություն ցուցաբերի հանուն միջազգային իմպերիալիզմի տապալման»:

Համաշխարհային մասշտաբով պրոլետարական պայքարի շահերը պահանջում են իմպերիալիզմի լծից ազատագրել միջազգային կապիտալիզմը սնող զաղութային և կիսազաղութային երկրներին: Հենց դրանով իսկ այդ պայքարի շահերը պահանջում են ամեն կերպ պաշտպանել թուրքիային⁹, որն առայժմ ԱՆՏԱՆՏ-ի իմպերիալիստական պետությունների¹⁰ դեմ ակտիվ պայքարող արևելքի միակ կիսազաղութային երկիրն է: Այդ պայքարում թուրքիային օժանդակելու համար պայմանավորվող երկրները պետք է բավարարեն նրա ազգային պետական պահանջները: Անկարայի ազգային բուրժուական պետությունը չի ցանկացել և այժմ էլ չի ցանկանում հաղթահարել իր նացիոնալիզմը¹¹: Սակայն սոցիալիստական պետությունները¹², այնուամենայնիվ, պետք է հաղթահարեն իրենց նացիոնալիզմը¹³ և համաշխարհային հեղափոխության շահերի համար զոհաբերեն ոչ միայն իրենց տերիտորիաները, այլև նույնիսկ իրենց ցեղակիցների խմբերին¹⁴: Եթե մենք հավատ ունենանք պրոլետարական հեղափոխության նկատմամբ, ապա պետք է հասկանանք, որ այդ բոլոր զոհաբերությունները միայն ժամանակավոր են: Համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակից հետո նրանք ամբողջովին չեղյալ կհամարվեն: Եթե նույնիսկ Անկարայի պետությանը կասկածենք համաշխարհային իմպերիալիզմին հարելու մեջ, որ նա ցանկություն ունի իր իշխանության տակ պահելու հայկական բնակչության տերիտորիաները և նույնիսկ ցանկանում է զրավել Կովկասը, ապա այդ դեպքում էլ հարկ չկա վախենալու թուրքիայից, քանի որ նրա իմպերիալիստական մտադրությունները, եթե իրոք գոյություն ունեն, ապարդյուն կլինեն հենց այն պատճառով, որ Եվրոպայում պրոլետարական հեղափոխության հաղթանակի դեպքում անխուսափելի կլինի կոմունիզմի հաղթանակը նաև թուրքիայում, որը չունի իր սեփական արդյունաբերությունը և չի էլ կարող Եվրոպայից անկախ գոյություն ունենալ: Սոցիալիստական պետությունները, հավատալով պրոլետարական հեղափոխության անխուսափելիությանը, պետք է հանուն այդ հեղափոխության հաղթանակի զիջումներ անեն նացիոնալիստական պետություններին՝ հիշելով որ այդ զոհաբերությունները միայն ժամանակավոր բնույթ են կրում: Եթե 1920-ին Ռուսաստանը կարող էր զոհաբերել Ուկրաինային¹⁵, այսինքն ըստ էության ինքն իրեն, հանուն նոր բոցավառվող կոմունիզմի օջախի փրկության, ապա այժմ արևելքում հեղափոխության զարգացման շահերի համար սոցիալիստական պետությունները պետք է որոշ զիջումներ անեն թուրքիային, որն արևելյան երկրներում իմպերիալիզմի դեմ պայքարի օջախ է: Այս բոլոր նկատառումները վերաբերում են Հայաստանին, քանի որ ոչ Ռուսաստանը և ոչ էլ

Ադրբեջանը թուրքիայի հետ վիճելի հարցեր չունեն: Կոնֆերանսում զլխավոր հարցը Հայկական հարցն է, այսինքն այն, որ թուրքիայի և Հայաստանի միջև վերացվեն բոլոր թյուրիմացությունները¹⁶ և հաստատվեն բարեկամական հարաբերություններ¹⁷: Հայաստանն անպայմանորեն պետք է դեկլարվի ազգային մեծագույն զոհաբերությունների վերաբերյալ լենինյան սկզբունքով: Նա պետք է հրաժարվի ոչ միայն ծովից ծով Հայաստանի մասին դաշնակցական իմպերիալիստական մտադրություններից, այլև նույնիսկ հայկական անվանվող հողերը միացնելու համետ ստացանությունից¹⁸:

Այսպես Հայաստանը պետք է հրաժարվի Վանի ու Բաղեշի (Բիթլիսի) վիլայեթները վերադարձնելու պահանջից, քանի որ ներկա պայմաններում այդ պահանջները պետք է համարել անհիմն: Գիշտ է, այդ վիլայեթներում հայկական բնակչությունը կազմել է 40%, իսկ որոշ սանջակներում նույնիսկ բացարձակ մեծամասնություն: Գիշտ է և այն, որ պատերազմի ժամանակ հայկական բնակչությունը Էնվերի կառավարության կողմից ենթարկվել է բռնության, արքայապետի և կոտորվել է, ջնջվել, իսկ մի մասն էլ ցրվել է ամբողջ Փոքր Ասիայում, Կովկասում, սակայն Գիշտ է նաև այն, որ այդ տերիտորիաներում հայկական բնակչության թիվը այժմ կազմում է 5-10%, ըստ 1919թ. Հարբորդի ամերիկյան հանձնաժողովի տվյալների¹⁹:

Հանձնաժողովը ոչ մի հավակնություն չունեի պակասեցնելու հայկական բնակչության թիվը: Բացի դրանից, Վանի և Բիթլիսի իսկական տերերը²⁰ (ըստ ռեալ ուժի) ոչ թե թուրքերն են, այլ քրդերը²¹, որոնք ոչ մի կերպ չեն համաձայնվի Հայաստանին հանձնելու իրենց հողերը: Երբ թուրքական արտակարգ դեսպանության ներկայացուցիչը Մոսկվայից²² վերադառնալուց հետո Անկարայի ազգային ժողովին զեկուցեց, թե Ռուսաստանը հաշտության պայման է դնում Վանի ու Բիթլիսի զիջումը Հայաստանին, քուրդ դեսպանները տեղերից գոռացին՝ «չհանձնել, թող հայերը փորձեն գալ ու վերցնել»: Ուժերի լրջմիտ հաշվառման դեպքում հայերը պետք է հասկանան, որ իրենք ուժեր չունեն այդ վիլայեթները վերցնելու համար: Հայերը կարող են այդ վիլայեթները գրավել միայն Ռուսաստանի օգնությամբ, սակայն, դրա հետ միասին, նրանք պետք է հասկանան, որ Կարմիր բանակը տվյալ պայմաններում նրանց համար չի գրավի Վանը և Բիթլիսը: Հայաստանի շահերի համար Կարմիր բանակի մտնելը թուրքիա՝ կնշանակեր թուրք ժողովրդին և ամբողջ արևելքին ապացուցել, որ Սովետական Ռուսաստանը շարունակելու է ցարական Ռուսաստանի քաղաքականությունը, որ ռուսական կոմունիզմը դա ռուսական քուրդարկված իմպերիալիզմ է: Պայքար սկսել թուրքիայի դեմ, նշանակում է տապալել հեղափոխությունը և անգլիական իմպերիալիզմի դեմ պայքարը ամբողջ արևելքում: Պարզ է, որ Սովետական Ռուսաստանը երբեք այդ քայլը չի կատարի, նույնիսկ եթե Հայաստանում Վանից և Բիթլիսից խառնված փախստականները ենթարկվեն անտանելի զրկանքներին: Եթե թուրքիայում մնացած հայությունը կառավարության կողմից այժմ հետապնդվի ու ճնշվի, միևնույնն է, Հայաստանին, մի որոշ ժամանակ, ոչինչ չի մնում անել, քան հաշտվել ստեղծված դրության հետ և հանուն համաշխարհային հեղափոխության շահերի՝ զոհաբերել, թե՛ իր նախկին տերիտորիաները և թե՛ թուրքիայում մնացած սեփական ժողովրդի մի մասը²³:

Հայաստանը պետք է հրաժարվի ոչ միայն այդ տերիտորիաներից, այլ նաև այն տերիտորիաներից, որոնք այժմ գտնվում են անկախ Հայաստանի կազմի մեջ²⁴:

Հայկական Կարսի և Արդահանի մարզերը չպետք է կրվախնձոր դառնան Հայաստանի և թուրքիայի միջև²⁵: Հայկական կառավարության կողմից այդ տերիտորիաների վերագրվումը պետք է դիտել որպես իմպերիալիստական ակտ, քանի որ այդ տերիտորիաների բնակիչների 67%-ը

մահմեդականներ են, այդ իսկ պատճառով Հայաստանը ոչ մի իրավունք չունի ազգային ինքնորոշման սկզբունքով այդ տերիտորիաների նկատմամբ պահանջ²⁶ ներկայացնելու:

Իհարկե, կարելի է ասել, որ Կարսով և Արդահանով շահագրգռված է ոչ միայն Հայաստանը, այլև Ռուսաստանը, քանի որ այդ վայրերը Կովկասում պլացդարմ են ու մատույցներ: «Ով տիրում է Կարսին, նա տիրում է Կովկասին»: Սովետական Ռուսաստանը միջազգային հարցերը չի դիտում իր պետական շահերի տեսակետով, նա հավատ ունի համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակի նկատմամբ և զիտի, որ այդ հաղթանակից հետո բոլոր պլացդարմներն ու մատույցները կորցնում են իրենց նշանակությունը: Հենց այդ պատճառով Ռուսաստանը ընդունելի կհամարի Կարսի և Արդահանի զիջումը²⁷ և նրանց ժամանակավոր թողնումը²⁸ Թուրքիայի իշխանության ներքո²⁹ մինչև այն ժամանակ, երբ համաշխարհային հեղափոխությունը ասնեն ինչ կարգի բերի:

Եթե աշխատավոր Ռուսաստանը և Հայաստանը հանուն արևելքում հեղափոխության զարգացմանը կարող են հայտնի զիջումներ անել Թուրքիային, ապա Անկարայի կառավարությունը պետք է հասկանա, որ ժամանակակից Սովետական Հայաստանը դաշնակցական Հայաստան չէ, որ հայ կոմունիստների և դաշնակցականների միջև որևէ հաջորդականություն չկա, և որ անմտություն է նրա կողմից Սովետական Հայաստանի նկատմամբ ցուցաբերել թշնամական վերաբերմունք, ինչպես այդ եղել է դաշնակցականների³⁰ ժամանակ: Անկարայի կառավարությունը հայ կոմունիստներից պետք չէ պահանջի կատարելու դաշնակցականների հետ կնքված պայմանագրերը: Անկարայի կառավարությունը պետք է հասկանա, որ հեղափոխական Թուրքիայի թշնամին դաշնակցական Հայաստանը, մահացած է, եթե նա փորձի հարություն առնել, ապա դաժան կերպով կջախջախվի ինչպես հայ ժողովրդի, այնպես էլ նրան պաշտպանող Սովետական Ռուսաստանի կողմից: Այդ իսկ պատճառով կարիք չկա վախենալու դաշնակցականների հարություն առնելուց, այլ կարելի է համարձակ կերպով հավատալ կոմունիստների կողմից ղեկավարվող հայ ժողովրդի բարեկամական հարաբերություններին և չպահանջել նրանցից ոչ մի ստորացուցիչ երաշխիք, ինչպիսին է զինաթափումը և այլն:

Անկարայի կառավարությունը քաջ գիտե, որ հայ-թուրքական թշնամությունը մեծ տերությունների քաղաքական արդյունքն է³¹: Չկա ցարական Ռուսաստանը³²: Այժմ, երբ չկա ցարական Ռուսաստանը և Հայաստանը ազատվել է ԱՆՏԱՆՏ-ի ազդեցությունից, հայության թշնամության պատճառները վերանուն են և ոչ մի հիմք չկա նոր շարունակության:

Ազդեցիկ հրապարակախոս Մ. Պավլովիչ Որոնտյովը իր վերջերս լույս տեսած «Ազգային և գաղութային» գրքում գրել է. «Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատումը մի քայլ է³³ Կովկասի, Կրաստանի, Հայաստանի և Անատոլիական Թուրքիայի³⁴ ֆեդերացիայի ստեղծման համար, ֆեդերացիա, որի կորիզը կլինի և որի շուրջը կհամախմբվեն արևելքի մյուս պետությունները»:

Անկարայի կառավարությունը պիտի հասկանա, որ Հայաստանի սովետականացումով արդեն ինքնավարություն է ստեղծվում ոչ թե նրա դեմ պայքարելու³⁵, այլ նրա հետ համախմբվելու՝ իմպերիալիզմի դեմ ընդհանուր պայքարի համար: Եթե մի կողմից Անկարայի կառավարությունը հասկանա դա և կարողանա բարձր կանգնել կույր և տարերային ազգային ատելությունից, իսկ մյուս կողմից Հայաստանը հետևի Լենինի՝ ազգային զոհաբերության մասին պատգամին, ապա այդ ժամանակ կարելի կլինի համոզվածությամբ պնդել, որ առաջիկա կոնֆերանսը վերջ կտա բոլոր թյուրիմացություններին, անվստահություններին ու մասնակից

պետություններին կմիավորի անխախտելի բարեկամության ամուր շղթայով: Ահա այդ ժամանակ արևելքում հեղափոխության համար կբացվի իմպերիալիզմի դեմ հաղթանակի փայլուն դարաշրջան:

Ա. ՍԿԱԶԿՈՎ

Գ.Գ. - Տրոցկու սույն հոդվածը լույս է տեսել Ազգային գործերի ժողովրդական կոմիսարիատի «Ժիզն նացիոնալ-նոստեյ» թերթում, 4-ը մարտի 1921թ., Մոսկվայում:

Տրոցկին 1918-1924թթ. եղել է Ռազմական և ծովային ժողովրդական կոմիսար: Սկաչկովը այդ գերատեսչության կադրերից էր, ում անունով էլ Տրոցկին ստորագրել է հոդվածի տակ:

Ծանոթագրություն

1. Չնայած նրան, որ Տրոցկու սույն հոդվածում նշված գաղափարներն ու առաջարկվող քաղաքականությունը խստագույնս քննադատել էր Չերչիլը 1920թ., սակայն, ըստ էության, նույն այդ մտտեցումներն է, որ 20 տարի է ինչ բացահայտորեն իրականացնում են ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան, Եվրոմիությունը: Այն տարբերությամբ միայն, որ համաշխարհային հեղափոխություն ասվածը փոխարինվել է գլոբալացումով, իսկ պրոլետարիատի դիկտատուրան՝ կապիտալի դիկտատուրայով, որպես համաշխարհային կառավարություն. այն էլ, ինչպես Տրոցկու մոտ, իբրև թե հանուն «ժողովրդավարության» և «խաղաղ համակեցության»:

2. Նկատի ունի 1921թ. փետրվարի 26 - մարտի 16-ի մոսկովյան ռուս-թուրքական կոնֆերանսը, որը հոդվածի հրապարակման պահին ընթացքի մեջ էր, և Հայաստանի ու հայությանն առնչվող բոլոր հարցերի շուրջ պայմանավորվող կողմերը՝ Թուրքիան և ՌՍՖՍՐ-ը, արդեն իսկ եկել էին վերջնական համաձայնության, որն էլ ամրագրվեց՝ որպես 1921թ. մարտի 16-ի Ռուս-թուրքական եղբայրության և բարեկամության պայմանագիր:

3. Հոդվածը գրված է եղել ամիսներ առաջ, այդ իսկ պատճառով թվարկման մեջ չորրորդ պետության անունը բացակայում է: Չորրորդ պետությունը Սովետական Հայաստանն էր, որտեղ 1921թ. փետրվարի 18-ից մինչև ապրիլի սկիզբը սովետական իշխանությունը տապալված էր:

4. Մեր օրերում իրականացվող քաղաքականության տեսանկյունից պետք է հասկանալ՝ Եվրոմիության ու նրա հարևան երկրներից:

5. Հիշեցնենք. այդ Արաբացին էր, որ 1925-ին «ճնշված արևելյան երկրները» ներառավ բրիտանական կայսրության մեջ, որպես «Առաջին գունավոր դոմինյոն», որոնք ըստ ներկա իրողությունների, Ռալֆ Պիտերսը ներկայացնում է որպես Նոր Միջին Արևելք տարածաշրջանում նշված երկրներ:

6. Ըստ ԱՄՆ-ի ներկայիս քաղաքականության, արևելյան տարածաշրջանի երկրների՝ Հայաստանի, Թուրքիայի, Իրանի, Աֆղանստանի, Պակիստանի, Սիրիայի և այլոց զիջումների մանրամասները տես Ռալֆ Պիտերսի հոդվածում ու կից քարտեզում:

7. «Երեք սոցիալիստական պետություններից» մեկը Սովետական Հայաստանն էր, որի մասնակցությունը կոնֆերանսին, Թուրքիայի պահանջով, ՄերժվեՑ դեռ հունվարի վերջին: Ի դեպ, 1920թ. աշնանը մերժվել էր նաև կոնֆերանսը նախապատրաստող ՌՍՖՍՐ - Թուրքիա բանակցություններին Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությունը, հակառակ այն փաստի, որ բանակցության հիմնական թեման վերաբերում էր Հայաստանին ու հայությանը:

8. Նկատի ունի Կարսի, Արդահանի, Սուրմալուի, նաև Նախիջևանի ու Ջանգեզուրի տարածքները: Նախիջևանը Ջանգեզուրի հետ միասին Գարեգին Նժդեհի և Ջանգեզուրի

բնակչության ջանքերով փրկվեց Թուրքիային բռնակցվելու վտանգից, սակայն, ինչպես հայտնի է, չփրկվեց Հայաստանից բռնանշտառվելու և, ըստ թուրքական կողմի առաջարկի նոր տարբերակի, Ադրբեջանին բռնակցվելու ճակատագրից:

9. Նկատի ունի Մուստաֆա Քեմալի կամ Անկարայի իշխանություն ասվածը, որն այդ ժամանակ օրինական իշխանություն չէր և չէր կարող ներկայացնել Թուրքիա պետությունը:

10. Իմպերիալիստական պետություններ ասելով՝ այս դեպքում, նկատի ունի Հայաստանն ու Հունաստանը:

11. Թուրքական պետական նացիոնալիզմ. պետք է հասկանալ, դրա ազդեցիկ, զավթողական, նվաճողական գաղափարախոսությունը՝ պանթուրքիզմը, որին և ծառայեցվեց Ռուս-թուրքական եղբայրության և բարեկամության պայմանագիրը:

12. Նկատի ունի միայն Հայաստանն ու հայությունը, քանի որ, ինչպես նախատեսված էր կոնֆերանսից առաջ ընթացող նախապատրաստական քննարկումների ժամանակ, ինչպես նաև դրանց արդյունքը ամրագրող 1921թ. մարտի 16-ի Ռուս-թուրքական պայմանագրով, միակ երկիրն ու ժողովուրդը, որոնք դրվեցին համաշխարհային հեղափոխության զոհասեղանին, Հայաստանն էր ու հայությունը: Միայն Հայաստանն էր ու հայությունը, որ այդ գործարքի հետևանքում «զոհաբերեց ոչ միայն իր տերիտորիաները, այլև նույնիսկ իր ցեղակիցների խմբերին»:

13. Սոցիալիստական պետությունների նացիոնալիզմ ասվածի տակ Տրոցկին հասկանում է, տվյալ ազգի հայրենիք ունենալու, հայրենակիցներին, հայրենիքն ու հայրենի պետականությունը պաշտպանելու իրողությունը, որի բնական անօտարելի իրողությունից առաջարկում է հրաժարվել...

14. Եթե Արաբացին ուրիշներին էր առաջարկում մինչև վերջ իրականացնել հայերի բնաջնջումը, ապա Տրոցկու ցինիզմը հասնում է նրան, որ Խորհրդային Հայաստանի իշխանություններին է առաջարկում կամավոր զոհաբերել պայմանագրով Թուրքիային տրվող հայկական տարածքների հայությանը, «իրենց ցեղակիցների խմբերին», այսինքն՝ նպաստել ցեղասպանության շարունակմանը:

15. Ինչպես տեսանք, նույն ձեռագրով, Ռուսաստանը վերջերս կրկին «զոհաբերում է» Ուկրաինային: Կարծում ենք՝ կարիք չկա բացատրելու, թե հիմա հանուն ի՞նչ ապագայի է Ուկրաինան զոհաբերվում:

16. «Թուրքիմացություն» ասելով՝ նկատի ունի 1915-16թթ. և դեռ ընթացքի մեջ գտնվող թուրքական պետության իրականացրած հայերի ցեղասպանությունը:

17. «Թուրքիայի և Հայաստանի միջև վերացվեն բոլոր թյուրիմացությունները և հաստատվեն բարեկամական հարաբերություններ». կատարյալ ցինիզմի այս մոտեցումը, որն ի դեպ ցեղասպանության (կամ ցեղասպանին խրախուսելու) թաքուն քարոզչություն է, մեր օրերում, մի փոքր այլ ձևակերպումով, կրկին կյանքի է կոչվել: Այն սկսել էին իրագործել ԽՍՀՄ-ի ինքնափլուզման «Պերեստոյկայի» դեռ առաջին օրերից, զորօրինակ՝ Վարդգես Պետրոսյանի «13 դատարկ աթոռներ» կամ «Կրակե շապիկ» վերտառությամբ գիրքը: Հիշենք նաև 1990-ականներին շրջանառության դրված ՀՀ նոր իշխանությունների արտաքին քաղաքական գաղափարախոսական այն թեզը, թե մեր **հացի ու լինելիության** ճանապարհը, ոչ այլ ոք, քան բարեկամ Թուրքիան է, որն այլևս այն չէ, ինչ էր 1915-23թթ.:

18. Հեղինակը նկատի ունի միջազգային քաղաքականությունում «Հայկական հարց» անունով արժարժվող Արևմտյան Հայաստանի ու արևմտահայության ազատագրության խնդիրները: Արաբացին ասում էր. «**Հայերը, չպետք է ունենան Հայաստանը, բուն երկիրը**»: Տրոցկին ասում է.

«**Հայաստանն անպայմանորեն** պետք է ղեկավարվի ազգային մեծագույն զոհաբերությունների վերաբերյալ լեհինյան սկզբունքով: Նա **պետք է հրաժարվի ոչ միայն ծովից ծով Հայաստանի մասին** դաշնակցական իմպերիալիստական մտադրություններից, այլև **նույնիսկ հայկական անվանվող հողերը միացնելու համետ ցանկությունից**»:

19. Այս գաղափարը ներկայացրել է Պաուլ Ռորբախը 1902-ին, այն պաշտպանում էր Լուրենս Արաբացին 1919-ին, իրագործում էր Տրոցկին 1921-ին...: Նույն այս գաղափարը, ֆաշիզմին հատուկ տերմինաբանությամբ, արտահայտել է Ռալֆ Պիտերսը 2006-ին, հիմնավորելով, թե հայերը հավակնություններ չպետք է ունենան Արևմտյան Հայաստանի նկատմամբ, քանզի «թեմիկ գտումներն» իրենց գործն արել են, այդ տարածքներում այլևս հայեր չկան: Իրականում այս ամբողջը ցեղասպանության և պատերազմի բացահայտ քարոզչություն է, որպես տարածքների զավթման միջոց, ինչը, համաձայն միջազգային օրենքների, որակվում է որպես հանցագործություն: Տե՛ս, ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Բանաձև 110 (II), Միջոցներ, որոնք պետք է ընդունվեն ընդդեմ նոր պատերազմի քարոզչության և հրահրողների, 3-ը նոյեմբերի 1947թ.:

20. Ներկայիս Կոստվոյի հայտնի տարբերակն է, ներկայացված դեռևս Տրոցկու կողմից, որտեղ տարածքի իրական տերեր համարվում են ոչ թե սերբերը, այլ բալկանյան թուրքերը, ինչպես Բալկաններում, այնպես էլ Կովկասում՝ այսպես կոչված «ալբանացիները»...

21. Ձուգահեռներ կան նախկին և ներկա քաղաքական մոտեցումներում: Առաջիկայում խնդիր է դրվել անջատել Իրաքի (գործըթացը վաղուց տեսանելի է) և Իրանի հյուսիսային շրջանները ու ստեղծել Քուրդիստան երկիր, որի մեջ փորձելու են ներառել Արևմտյան Հայաստանի արևելյան և Արևելյան Հայաստանի արևմտյան շրջանները՝ տարածվելով մինչև Սև ծով: Միջազգային քաղաքականության մեջ հաճախ հանդիպող այս արատավոր ձեռագիրը, ինչպես տեսնում ենք, կրկնվում է. 1921-ին Տրոցկու կողմից քողերի համար նախանշված դերակատարությունը այսօր վերահաստատում է Ռալֆ Պիտերսը:

22. Նկատի ունի 1919-ի բանակցությունները:

23. Լկտի մոտեցում է, ըստ որի՝ Տրոցկին ոչ միայն «օրինականացնում է» ցեղասպանության հետևանքում առաջացած իրողությունը, այլև առաջարկում է հայությանը մասնակցել ցեղասպանության շարունակությանը՝ զոհաբերվել կամովին: Փոխզիջումների, իրականում միակողմանի զիջումների նույն քաղաքականությունը պարտադրում է մեզ եվրոմիությունը, երբ տարիներ շարունակ անդրադառնալով, իբրև թե, հայ-թուրքական սահմանի բացման խնդրին, իրականում հայերին առաջարկում է հրաժարվել Արևմտյան Հայաստանից, հաշտվել միջազգային արատավոր դիվանագիտության և քաղաքականության հետևանքում, իրենց իսկ կողմից ստեղծված անօրինական առկա իրողություններին, և միակողմանի զիջումների գնալ Արցախի, Ջավախքի հարցերում: Ցեղասպանության դատապարտման պահանջն էլ դիտել՝ որպես հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանը խանգարող «թյուրիմացություն»:

24. Ինչպես ժամանակին՝ 1918-20թթ., անկախ, իսկ 1920 ղեկտեմբերից մինչև 1921թ. հուլիսի սկիզբը (Սովետական Ադրբեջանի իսկ վկայությամբ) Հայաստանի անբաժանելի մաս կազմող Արցախի ազատագրումը, ազատ և անկախ իրողությունը, պարզվեց, այսօր էլ կրկին խանգարում է միջազգային նույն (Արաբացու առաջարկած) ծրագրին՝ դրա նորացված նկրտումներին:

25. Ուշադրություն դարձնենք, որ հենց 1921թ. մարտի 16-ի Ռուս-թուրքական (Հայաստանի **համար** կնքված) պայմանագրով էր, որ հայկական այդ մարզերը տրվեցին Թուրքիային, իսկ դա «**օրինական**» ուժ ստացավ 1921թ. հոկտեմ-

բերի 13-ին Կարսում ՅՄՍՀ-ի նույն պայմանագիրը ստիպողաբար կնքելուց հետո: Միջազգային պրակտիկայում աղաղակող այս տարբերակին ապագայում «օրինական» տեսք տալու նպատակով էր, որ Եվրոմիության հարկադրանքով ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների 2001-2005թթ. բոլոր տարբերակներում՝ 6-րդ հոդվածով, Հայաստանի Հանրապետության համար միջազգային պայմանագիր, առանց ՀՀ-ի մասնակցության, կարող են կնքել որևէ երկու և ավելի երկիր, որն ուժի մեջ կմտնի ՀՀ նախագահի հաստատումից կամ ՀՀ Ազգային ժողովի վավերացումից հետո:

26. Հեղինակը նկատի ունի ՀՀ վտարանդի կառավարությունը, որը, համաձայն 1920թ. դեկտեմբերի 2-ի ՀՀ-ի և ՌՍՖՍՌ-ի միջև կնքած պայմանագրի, լքել էր իշխանությունը և մինչև 1922-ի աշունը գտնվում էր Պարսկաստանում: Թուրքիան և բոլշևիկյան Ռուսաստանը անհանգստանում էին, որ հայությունը փորձում է հենց Պարսկաստանում վերամիավորել իր զինյալ ուժերը՝ ազատագրելու Արևմտյան Հայաստանը, կամ, առաջնահերթորեն Կարսն ու Արդահանը: Ի դեպ, այդ խնդրի լուծմանը հետամուտ եղան ՌՍՖՍՌ-ի ջանքերով, որը 1921-ին Ռուս-թուրքական պայմանագիրը Թուրքիայի վավերացնելուց 6 օր հետո, նոտայով դիմեց Պարսկաստանին՝ հայկական ուժերը այնտեղից դուրս հանելու հարցով: Այնուհետև մինչև 1922թ. դեկտեմբեր նոտաների հեղեղ տեղաց և միայն համաձայն 1921թ. փետրվարի 26-ի Ռուս-պարսկական պայմանագրի 5-րդ կետի, Պարսկաստան զորքեր մտցնելու ՌՍՖՍՌ-ի նոտայից հետո, Պարսկաստանը խնդրեց հայերին հեռանալ երկրից (մանրամասները տես Սիմոն Շահազիզյանի, «Ժամն է անկախ քաղաքականության ճանապարհով քայլելու» հոդվածում, «Ուրբաթ» շաբաթաթերթ, 26 ապրիլի և 3 մայիսի, 1991թ., Երևան):

27. Այստեղ ուշադրության է արժանի երկու հանգամանք. առաջին, որ բոլշևիկյան Ռուսաստանն է որոշում Կարսն ու Արդահանը զիջել Թուրքիային, և երկրորդ՝ զիջումներ հասկացությունն է ինքնին, որն այսօր շուրջ 13 տարի է ինչ հնչեցնում են թե միջազգային դիվանագիտական, թե ներքին քաղաքական շրջանակներում, որպես ազատագրված Արցախի կարգավիճակի լուծման միջոց:

28. Փորձենք մեր օրերում հնչող առաջարկների տեսանկյունից ընթերցել այս հատվածը. **«Հենց այդ պատճառով Ռուսաստանը (կարգա՝ Եվրոմիությունը) ընդունելի կհամարի Կարսի և Արդահանի զիջումը (կարգա՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության) և նրանց ժամանակավոր թողնումը Թուրքիայի իշխանության ներքո (կարգա՝ Ադրբեջանի) մինչև այն ժամանակ, երբ համաշխարհային հեղափոխությունը (կարգա՝ Եվրոմիությունը) ամեն ինչ կարգի բերի»:** Մեր օրերում, սակայն, չի տրվում «քանի՞ տարով» հարցի պատասխանը...

29. Ժամանակի առումով, այն տրված էր 20 տարով, սակայն առ այսօր ժամկետը ԽՍՀՄ-ը պարբերաբար երկարաձգել է 20-ական տարով. չնայած նրան, որ եթե ոչ 1950-ական թթ., ապա առնվազն 1991-ին և հենց Գորբաչովին էր քաջ հայտնի, որ «համաշխարհային հեղափոխությունն» այլևս չի հաղթելու: Պայմանագիրը Գորբաչովը 1991թ. մարտի 12-ին երկարաձգեց ևս 20 տարով՝ մինչև 2011թ.:

30. Իրականում, մենք տեսանք, որ Թուրքիայի պետական քաղաքականությունը չփոխվեց ո՛չ Հայաստանի Հանրապետության, ո՛չ Խորհրդային Հայաստանի (ո՛չ էլ մեր օրերում նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության) նկատմամբ: Տրոցկին էլ դա գիտեր, պարզապես ձևացնում էր՝ հայերի զոհությունը թուլացնելու նպատակով: Մեր օրերում էլ են ձևացնում թաքնվելով մարդասիրական ու խաղաղասիրական զեղեցիկ հնչող ֆրազների ետևում:

31. Սա հեղինակի միակ ճշմարիտ եզրակացությունն է հոդվածում, այն էլ սակայն օգտագործում է իր հերթական կեղծիքը իբրև հավաստի ներկայացնելու համար:

32. Հիմա էլ նույն քաղաքականությունը ասում է. «Չկա Սովետական Միությունը»:

33. Հետաքրքիր է, որ մեր օրերում **«Հայաստանում սովետական (կարգա՝ նոր) կարգերի հաստատումը»**՝ 2005թ. ՀՀ Սահմանադրությունը, ընկալում են՝ որպես նոր հեռանկար տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացների: Ամիսներ առաջ «Ռեզնու» ինտերնետ կայքում դրված Մամեդ Առաքելով կեղծանունը կրող հեղինակի «Անդրկովկասյան ֆեդերացիայի երրորդ փորձը» վերնագրով հոդվածում բառացիորեն ասված է՝ «Между тем формирования Закавказской или, как принято сейчас говорить, Южнокавказской федерации или конфедерации продолжает литать в воздухе и даже обретать некие зримые очертания. кроме очень медленно, но все же набирающей обороты Южнокавказской парламентской инициативы. В конце 2005 года произошли события, которые некоторые наблюдатели склонны увязывать именно с перспективой создания такого государствения. Речь идет о состоявшемся 29 ноября 2005 г. в Армении референдуме по конституционным поправкам, который очень активно лоббировался европейскими структурами»:

34. Հարկ է լուրջ ուշադրություն դարձնել, որ այն ժամանակ խնդիր չէր դրված Անդրֆեդերացիան ստեղծել միայն Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան կազմով: Այն ժամանակ, ինչպես և հիմա, այդ նորաստեղծ պետական կազմավորման մեջ իր կարևոր դերը պետք է ունենար նաև Թուրքիան, մի բան, որն այսօր՝ շուրջ 15 տարի է ինչ, սկսած 1992-ից, աստիճանական համբերությամբ, քայլ առ քայլ կառուցում է Եվրոմիությունը՝ առայժմ բավարարվելով այսպես կոչված «Սևծովյան երկրների համագործակցությունով»: Վերջինը դեռ 1903-1908թթ. արևմուտքն անվանում էր «Եվրասիական Միացյալ Նահանգներ», քանզի նա պետք է ներառեր ոչ միայն ամբողջ Կովկասի, այլև Բալկանյան թերակղզու երկրների, Ղրիմի և Օդեսայի, Քիբրոսի - Մոսուլի և Պարսկաստանի հյուսիսային, նաև Աֆղանստանի տարածքները: Հիշեցնենք ներկայիս «Սևծովյան համագործակցության երկրների» ցանկը. 1. Ալբանիա, 2. Հայաստան, 3. Ադրբեջան, 4. Բուլղարիա, 5. Վրաստան, 6. Մոլդովա, 7. Ռումինիա, 8. Ռուսաստան, 10. Սերբիա և Չեռնոգորիա, 11. Թուրքիա, 12. Ուկրաինա: Առավել քան ակնհայտ է, որ 1920-ական թթ. քաղաքականությունը ոչ միայն չի փոխվել, այլև շատ ավելի բացասական բացասական զարգացում է ապրել հայերի համար: Պարզ է, թե Կովկասյան ընդհանուր պետություն ասվածը, նախկին անվանումով Եվրասիական Միացյալ Նահանգները, ինչպիսի հեռանկարներ է ներառում:

35. Ասել է թե, Թուրքիայի կողմից դեռևս իրագործվող ցեղասպանությունը, ըստ Տրոցկու, ընդամենը հայերի դեմ պայքար է Հայաստանը Թուրքիայի, Ադրբեջանի, Վրաստանի հետ միավորելու մեկ ընդհանուր ֆեդերացիայի մեջ: Իսկ այնուհետև, երբ թուրքերը դադարեցնեն ցեղասպանությունը, հայերը նրանց հետ ձեռք-ձեռքի պետք է պայքարեն իմպերիալիզմի դեմ՝ հանուն համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակի: Հարց է, թե հիմա, այս նոր ֆեդերացիայում, հայերը թուրքերի, ադրբեջանցիների ու վրացիների հետ ձեռք-ձեռքի ո՞ւմ դեմ պետք է պայքարեն՝ հանուն ժողովրդավարության ու մարդու իրավունքների հաղթանակի: Հարց, որի պատասխանը, ի տարբերություն Տրոցկու հոդվածի, դեռևս տրված չէ Մամեդ Առաքելով կեղծանվան տակ թաքնված հեղինակի հոդվածում:

ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎՈՂ ԹԵՂԵՂՆԵՐԻ ԵՎ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ

Թարգմանությունը՝ ռուսերենից

Սոսկվա, 16 մարտի, 1921թ.

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Սովետական Հանրապետության կառավարությունը և Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարությունը, բաժանելով ազգերի եղբայրության և ժողովուրդների ինքնորոշման սկզբունքները¹, նշելով իրենց միջև գոյություն ունեցող համերաշխությունը իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարում, ինչպես նաև այն իրողությունը, որ երկու ժողովուրդներից մեկի համար ստեղծված ամեն տեսակ դժվարությունները վատթարացնում են մյուսի դրությունը, և ամբողջովին խանդավառված միմյանց միջև մշտական սրտագին փոխհարաբերություններ և երկու կողմերի փոխադարձ շահերի վրա հիմնված անխաղճի բարեկամություն հաստատելու ցանկությամբ, որոշեցին կնքել բարեկամության և եղբայրության պայմանագիր և դրա համար որպես իրենց լիազորներ նշանակեցին՝

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Սովետական Հանրապետության կառավարությունը -

Արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար և Համառուսաստանյան Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի անդամ Գեորգի Չիչերինին և Համառուսաստանյան Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի անդամ Ջելալ-Էդդին Կորկանասովին, և

Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարությունը՝

Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի ժողովրդական կոմիսար, նույն ժողովում Կաստանդինից դեպուտատ Յուսուֆ Քեմալ բեյին, թուրքական Ազգային մեծ ժողովի Լուսավորության ժողովրդական կոմիսար, նույն ժողովում Սինոպից դեպուտատ դոկտոր Ռիզա Նուր բեյին և Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի լիազոր դեսպան, Անգորայի կողմից Ազգային մեծ ժողովի անդամ Ալի Ֆուադ փաշային,

որոնք իրենց լիազորագրերը փոխանակելով, դրանք գտան պատշաճ և օրինական ձևի, և համաձայնվեցին ներքոհիշյալի շուրջը՝

Հոդված 1. Պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրն սկզբունքորեն համաձայնվում է չճանաչել ոչ մի հաշտության պայմանագիր կամ միջազգային որևէ այլ ակտեր, եթե Պայմանավորվող կողմերից մյուսին ուժով են հարկադրում ընդունել այդպիսիք²: Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Սովետական Հանրապետության կառավարությունը համաձայնվում է չճանաչել Թուրքիային վերաբերվող և այսօր Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովը ներկայացնող նրա ազգային կառավարության կողմից չճանաչված որևէ միջազգային ակտ:

Թուրքիա հասկացության տակ սույն պայմանագրում հասկացվում են այն տերիտորիաները, որոնք մտցված են 1920 թվականի հունվարի 28-ի թուրքական Ազգային ուխտի մեջ, որը Կ. Պոլսում մշակել և հռչակել է օսմանյան դեպուտատների Պալատը և հաղորդել է մանուլին ու բոլոր պետություններին:

Թուրքիայի հյուսիս-արևելյան սահմանը որոշվում է այն գծով, որն սկսվելով Սև ծովի ափին գտնվող Սարայ գյուղից, անցնում է Խեդիսմեթա սարի վրայով, հետո առաջանում է Շավշետ սարի և Կաննի-դաղ սարի ջրաբաժան գծի ուղղությամբ, այնուհետև շարժվում է Կարսի սանջակների հյուսիսային վարչական սահմանագծի երկարությամբ՝ Արփաչայ և Արաքս գետերի հնահունով մինչև Ստորին Կարասուի գետաբերանը (սահմանագծի մանրամասն նկարագրությունը և դրան վերաբերող հար-

ցերը պարզաբանված են 1(A) և 1(B) հավելվածներում և երկու պայմանավորվող տերությունների կողմից ստորագրված առդրվող քարտեզի վրա):

Հոդված 2. Թուրքիան համաձայնվում է վրաստանին զիջել Բաթում նավահանգստի ու քաղաքի սույն Պայմանագրի առաջին հոդվածում նշված սահմանագծից դեպի հյուսիս ընկած և Բաթումի մարզի բաղադրիչ մասը կազմող տերիտորիայի սուվերենությունը, պայմանով, որ

սույն հոդվածում նշված վայրերի բնակչությունը վարչական առումով կօգտվի տեղական լայն ինքնավարությամբ, որը յուրաքանչյուր համայնքին կապահովի կուլտուրական և կրոնական իրավունքներով, և բնակչությունը հնարավորություն կունենա սահմանելու իր ցանկություններին համապատասխանող հողային օրենք:

Թուրքիային կտրվի Բաթում նավահանգստի վրայով Թուրքիա կամ այնտեղից ուղարկվող ամեն տեսակ ապրանքների անմաքս, ազատ տրանզիտի իրավունք, տեղի չեն ունենա խափանումներ, ապրանքների վրա չի դրվի ոչ մի տեսակի տուրք: Թուրքիային կտրվի Բաթում նավահանգստից օգտվելու իրավունք և դրա համար նրանից չեն գանձվի հատուկ տուրքեր:

Հոդված 3. Երկու պայմանավորվող կողմերը համաձայն են, որ Նախիջևանի մարզը՝ սույն Պայմանագրի 1-ին (C) հավելվածում նշված սահմաններում կազմի ինքնավար տերիտորիա՝ Ադրբեջանի խնամակալության ներքո, պայմանով, որ Ադրբեջանը սույն խնամակալությունը չի զիջի մի երրորդ պետության³:

Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Հայաստանի պատվիրակներից կազմված հանձնաժողովը կշտկի Նախիջևանի տերիտորիայի եռանկյունի կազմող՝ արևելքում Արաքսի հնահունի և Արևմուտքում Դաղնա (3829) - Վելի-դաղ (4121) - Բազարգիք (6587) - Քյոմուրլու-դաղ (6930) լեռների վրայով անցնող գծի միջև պարսկական տերիտորիայի սահմանագիծը, որն սկսվում է Քյոմուրլու-դաղ (6930) սարից, հետո անցնում է Սերայ Բուլաք սարի վրայով դեպի Արարատ կայարանը և վերջանում է Քարասուի և Արաքսի տրամախաչման տեղում:

Հոդված 4. Երկու Պայմանավորվող կողմերը հավաստելով Արևելքի ժողովուրդների ազգային ու ազատագրական շարժման և նոր հասարակարգի համար Ռուսաստանի աշխատավորության մղած պայքարի միջև եղած փոխադարձ շփումը, անվերապահորեն ճանաչում են այդ ժողովուրդների ազատության և անկախության իրավունքը, ինչպես նաև իրենց ցանկությունների համեմատ կառավարման ձևի ընտրության իրավունքը:

Հոդված 5. Նեղուցների բացումը⁴ և բոլոր ժողովուրդների առևտրանավերի անցման ազատությունն ապահովելու համար, երկու Պայմանավորվող կողմերը համաձայնվում են Սև ծովի և նեղուցների միջազգային ստատուսի վերջնական մշակումը հանձնել ափամերձ պետությունների պատգամավորների ապագա Կոնֆերանսին, պայմանով, որ նրա ընդունած որոշումները չեն վնասի Թուրքիայի լիակատար սուվերենությանը, ինչպես նաև Թուրքիայի և նրա մայրաքաղաք Կ.Պոլսի անվտանգությունը:

Հոդված 6. Պայմանավորվող երկու կողմերն ընդունում են, որ ցայժմ երկու երկրների միջև կնքված բոլոր պայմանագրերը չեն համապատասխանում փոխադարձ շահերին: Ուստի, նրանք համաձայնվում են այդ պայմանագրերը համարել վերացված և ուժը կորցրած:

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Սովետական Հանրապետության կառավարությունը հայտարարում է, մասնավորապես, որ ինքը թուրքիային համարում է ազատ առաջներում թուրքիայի և ցարական կառավարության միջև կնքված միջազգային ակտերի վրա հիմնված դրամական կամ որևէ այլ պարտավորություններից:

Հոդված 7. Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Սովետական Հանրապետության կառավարությունը, կապիտուլյացիաների ռեժիմը համարելով անհամատեղելի յուրաքանչյուր երկրի ազգային ազատ զարգացման, ինչպես նաև նրա սուվերեն իրավունքների լրիվ իրագործման հետ, գտնում է, որ կորցրել են իրենց ուժը և վերացվել են այդ ռեժիմին որևէ առնչություն ունեցող բոլոր գործողություններն ու իրավունքները:

Հոդված 8. Պայմանավորվող երկու կողմերը պարտավորվում են իրենց տերիտորիաներում արգելել այնպիսի կազմակերպությունների և խմբերի⁵ առաջացումն ու գոյությունը, որոնք ունեն մյուս երկրի, կամ նրա տերիտորիայի մի մասի կառավարության դերն ստանձնելու հավակնություն, ինչպես նաև պարտավորվում է իրեն տերիտորիայում արգելել այնպիսի խմբերի գոյությունը, որոնք նպատակն է պայքարը մյուս երկրի դեմ: Ռուսաստանն ու թուրքիան փոխադարձության պայմանով ստանձնում են նույնպիսի պարտավորություն նաև Կովկասի Սովետական Հանրապետությունների վերաբերմամբ:

Համարվում է որոշված, որ սույն հոդվածում հիշատակված թուրքական տերիտորիայի տակ հասկացվում է այն տերիտորիան, որը գտնվում է թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարության զինվորական և քաղաքացիական անմիջական կառավարման ներքո:

Հոդված 9. Երկու երկրների միջև հաղորդակցությունների անընդհատությունն ապահովելու համար, Պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են փոխադարձ համաձայնությամբ երկաթուղային, հեռագրային և հաղորդակցության այլ միջոցները պահպանելու և որքան հնարավոր է արագ զարգացնելու, ինչպես նաև առանց որևէ խափանումների երկու երկրների միջև մարդկանց ու ապրանքների ազատ փոխադրումն ապահովելու նպատակով ձեռք առնել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները: Սակայն ընդունվում է, որ ինչպես ճանապարհորդների, նույնպես և ապրանքների փոխադրության, մուտքի և ելքի նկատմամբ լիովին կկիրառվեն յուրաքանչյուր երկրում այդ մասին սահմանված կանոնները:

Հոդված 10. Մյուս կողմի տերիտորիայում գտնվող Պայմանավորվող երկու կողմերի քաղաքացիների վրա կտարածվեն այն բոլոր իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք բխում են այն երկրի օրենքներից, որտեղ նրանք գտնվում են, ի բացառյալ ազգային պաշտպանության հետ կապված պարտականությունները, որոնցից նրանք կազատվեն:

Երկու կողմերի քաղաքացիների ընտանեկան իրավունքին, ժառանգության իրավունքին և գործունակությանը վերաբերող հարցերը նույնպես բացառվում են սույն հոդվածի որոշումներից: Դրանք կորոշվեն հատուկ համաձայնությամբ:

Հոդված 11. Երկու Պայմանավորվող կողմերը համաձայն են Պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրի տերիտորիայում գտնվող մյուս կողմի քաղաքացիների նկատմամբ կիրառել առավելագույն բարենպաստ սկզբունքը:

Սույն հոդվածը չի կիրառվում Ռուսաստանին դաշնա-

կից Սովետական Հանրապետությունների քաղաքացիների իրավունքների և թուրքիային դաշնակից մուսուլմանական պետությունների քաղաքացիների նկատմամբ:

Հոդված 12. Մինչև 1918 թվականը Ռուսաստանի կազմի մեջ մտնող այն տերիտորիաների բոլոր բնակիչները, որպիսիք սույն Պայմանագրի հիման վրա Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Սովետական կառավարությունն այսօր ընդունում է որպես թուրքիայի սուվերենության տակ գտնվող տերիտորիաներ, ունեն իրենց ունեցվածքը կամ դրա արժեքն իրենց հետ վերցնելով թուրքիայից ազատ հեռանալու իրավունքը: Նույնպիսի իրավունք տարածվում է նաև Բաթումի տերիտորիայի բնակիչների վրա, տերիտորիա, որի սուվերենությունը սույն Պայմանագրով թուրքիան զիջում է Վրաստանին:

Հոդված 13. Սույն Պայմանագրի ստորագրման օրից հաշված Եվրոպական Ռուսաստանի և Կովկասի համար եռամսյա և Ասիական Ռուսաստանի համար վեցամսյա ժամկետում Ռուսաստանը պարտավորվում է իր հաշվին հայրենիք վերադարձնել մինչև թուրքիայի հյուսիսարևելյան սահմանը Ռուսաստանում գտնվող բոլոր զինվորական և քաղաքացիական զերի թուրքերին:

Թուրքիան նույն պարտավորությունն ստանձնում է դեռևս թուրքիայում գտնվող ռուս զինվորական և քաղաքացիական զերիների վերաբերմամբ:

Այս հայրենադարձության մանրամասնությունները կսահմանվեն հատուկ կոմիտեից հայով, որը պետք է մշակվի սույն Պայմանագրի ստորագրումից հետո:

Հոդված 14. Երկու Պայմանավորվող կողմերը համաձայն են ամենամոտիկ ժամանակներում կնքել հյուսպատոսային կոմիտեից, ինչպես նաև բոլոր տնտեսական, ֆինանսական և երկու երկրների միջև սույն Պայմանագրի ներածականում նշված բարեկամական հարաբերությունների հաստատման համար անհրաժեշտ մյուս հարցերը կարգավորող համաձայնագիրը:

Հոդված 15. Ռուսաստանը պարտավորվում է Անդրկովկասյան հանրապետությունների նկատմամբ դիմել քայլերի⁶, որպեսզի այդ հանրապետությունների կողմից թուրքիայի հետ կնքվելիք պայմանագրում անպատճառ ճանաչվեն սույն Պայմանագրի այն հոդվածները, որոնք անմիջաբար վերաբերում են իրենց:

Հոդված 16. Սույն Պայմանագիրն ենթակա է վավերացման: Վավերագրերի փոխանակումը կկայանա Կարսում, որքան հնարավոր է կարճ ժամանակամիջոցում:

Սույն Պայմանագիրը, ի բաց առյալ 13-րդ հոդվածը, ուժի մեջ կմտնի վավերագրերի փոխանակման պահից:

Ի վավերացումն շարադրվածի՝ վերոհիշյալ լիազորներն ստորագրեցին սույն պայմանագիրը և կնքեցին այն իրենց կնիքներով:

Կազմված է երկու օրինակով, Մոսկվայում, տասնվեցին մարտի հազար ինը հարյուր քսանմեկ (հազար երեք հարյուր երեսունյոթ) թվականին:

**Գեորգի Չիչերին, Ջելալ Կորկմասով
Յուսուֆ Քեմալ, Դ-ր Ռիզա Նուր, Ալի Ֆուադ**

Պայմանագիրը վավերացված է ՀԿԴԿ-ի կողմից 1921 թ. հուլիսի 20-ին, թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կողմից՝ 1921 թ. հուլիսի 31-ին⁷: Վավերագրերի փոխանակումը տեղի է ունեցել Կարսում՝ 1921 թ. սեպտեմբերի 22-ին:

Ջոն Կիրակոսյան, Ռուբեն Սահակյան, «Հայաստանը

Վերսալյան – վաշինգտոնյան համակարգի իմպերիալիստական պայմանագրերից մեկն է, որոնք եզրափակեցին Առաջին համաշխարհային պատերազմը: Ստորագրվել է 1920թ. օգոստոսի 10-ին՝ մի կողմից Անտանտի և նրան միացած երկրների, մյուս կողմից՝ Թուրքիայի սուլթանի: Ձևակերպեց օսմանյան կայսրության տարածքների մասնատումը, այդ թվում բուն թուրքական: Նոր պայմանագրով փոխարինվել է Լոզանի խաղաղության կոնֆերանսում:

Сов. энциклопедический словарь, Москва, 1989г., стр. 11-98.

Ծանոթագրություն

Իմպերիալիստական ուժեր ասելով՝ հասկանում են քենալական Թուրքիայի դեմ պայքարող Հայաստանին և Հունաստանին նույնպես:

Բուն թուրքական տարածքներ ասելով՝ հասկանում են ամբողջ Արևմտյան Հայաստանը և 1921թ. Ռուս-թուրքական պայմանագրով, երբևէ Թուրքիայի հետ առնչություն չունեցած, Արևելյան Հայաստանի՝ Կարսի, Արդահանի, Սուրմալուի տարածքները: Տրոցկու «Հայաստանը և Թուրքիան առաջիկա կոնֆերանսում» հոդվածում, ի դեպ, այդ տարածքները ճշմարտացի ներկայացված են՝ որպես բուն հայկական տարածքներ: Այլ խնդիր է, որ հենց Տրոցկին էր առաջարկել դրանք «զոհաբերել» թուրքերին հանուն համաշխարհային հեղափոխության:

ՄԵՎՐԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ

Մասն 3-րդ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

Բաժին 6-րդ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Հոդված 88. Թուրքիան հայտարարում է, որ ճանաչում է Հայաստանը, ինչպես այդ բանն արդեն արել են Դաշնակից տերությունները, որպես ազատ և անկախ պետություն:

Հոդված 89. Թուրքիան և Հայաստանը, ինչպես և Բարձր պայմանավորվող կողմերը, համաձայնվում են Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի վիլայեթներում Թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանազատումը թողնել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների որոշմանը և ընդունել ինչպես նրա որոշումը, նույնպես և այն բոլոր միջոցառումները, որոնք նա կարող է առաջարկել Հայաստանին դեպի ծով ելք տա-

լու և հիշյալ սահմանագծին հարող օսմանյան բոլոր տերիտորիաների ապառազմականացման վերաբերյալ:

Հոդված 90. Այն դեպքում, եթե 89-րդ հոդվածի համաձայն սահմանագիծը որոշելիս հիշյալ վիլայեթների ամբողջ տերիտորիան կամ նրա մի մասը հանձնվի Հայաստանին, Թուրքիան այսօր արդեն հայտարարում է, որ որոշման օրից սկսած ինքը հրաժարվում է հանձնված տերիտորիայի նկատմամբ բոլոր իրավունքներից և իրավահիմունքներից: Սույն պայմանագրի որոշումները, որոնք կիրառվելու են Թուրքիայից անջատվող տերիտորիաների նկատմամբ, այս պահից սկսած կգործադրվեն նաև այդ տերիտորիայի նկատմամբ:

Հայաստանի սուվերենությանը հանձնվող տերիտորիայի կապակցությամբ նրա վրա դրվող Թուրքիայի ֆինանսական պարտավորությունների բաժինը, և դրանց բնույթն ու այն իրավունքները, որոնցով նա կարող է փաստարկել, կսահմանվեն սույն Պայմանագրի 8-րդ մասի (ֆինանսական դրույթներ) 241-244-րդ հոդվածների համաձայն:

Հաջորդ կոնվենցիաները կկարգավորեն, եթե դա անհրաժեշտ լինի, այն բոլոր հարցերը, որոնք չեն կարգավորվել սույն Պայմանագրով և որոնք կարող են ծնունդ առնել հիշյալ տերիտորիայի փոխանցման կապակցությամբ:

Հոդված 91. Եթե 89-րդ հոդվածում նշված տերիտորիայի մի մասը հանձնվի Հայաստանին, ապա Սահմանագծման հանձնաժողով, որի կազմը կորոշվի հետագայում, կստեղծվի երեք անսվա ընթացքում այն բանից հետո, երբ արդեն ընդունված կլինի Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ստեղծված սահմանագիծ անցկացնելու վերաբերյալ հիշյալ հոդվածում նախատեսվող որոշումը:

Հոդված 92. Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ Հայաստանի սահմաններն ըստ պատկանելույն կորոշվեն շահագրգռված պետությունների ընդհանուր համաձայնությամբ:

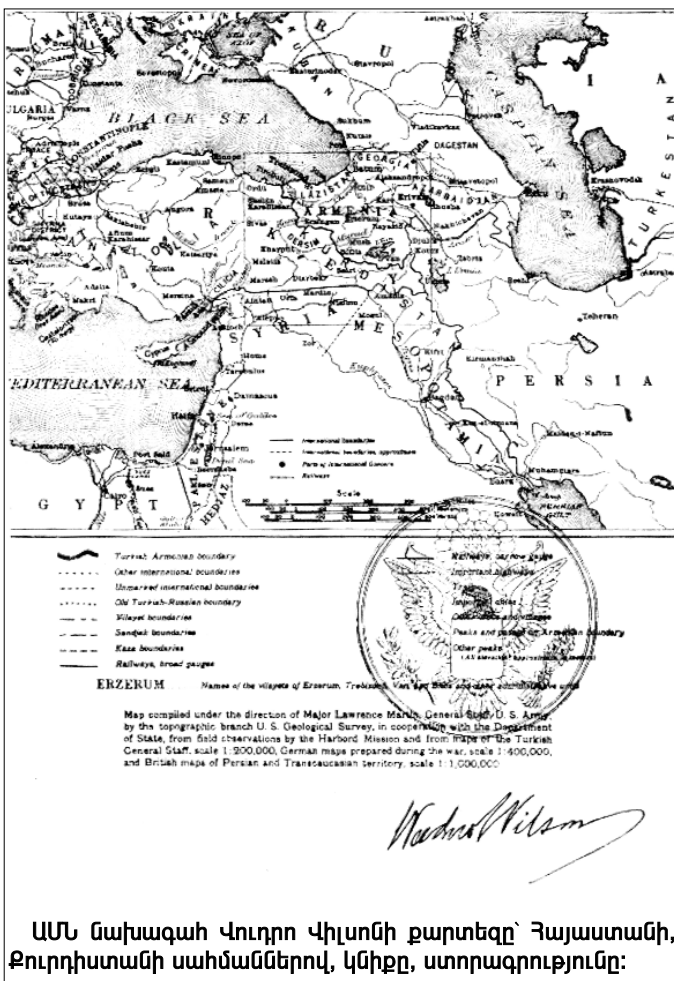
Երբ 89-րդ հոդվածում նախատեսված որոշումն արդեն ընդունված կլինի և եթե դրանից հետո այս կամ այն շահագրգռված պետությունները չեն կարողանա ընդհանուր համաձայնությամբ որոշել իրենց սահմանագիծը, վերջինս կորոշեն Գլխավոր դաշնակից տերությունները, որոնք դրա հետ միասին պետք է հոգ տանեն սահմանազատումը տեղում գծանշելու մասին:

10 օգոստոս, 1920թ.
ՄԵՎՐ

Պայմանագրի տակ ստորագրել են՝

Թուրքիան, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Իտալիան, Ճապոնիան, Բելգիան, Հունաստանը, Լեհաստանը, Պորտուգալիան, Ռումինիան, Հայաստանը, Չեխոսլովակիան, Սերբերի, Խորվաթների և Սլովենների թագավորությունը, Յեջազը:

Թարգմանությունը՝ ռուսերենից

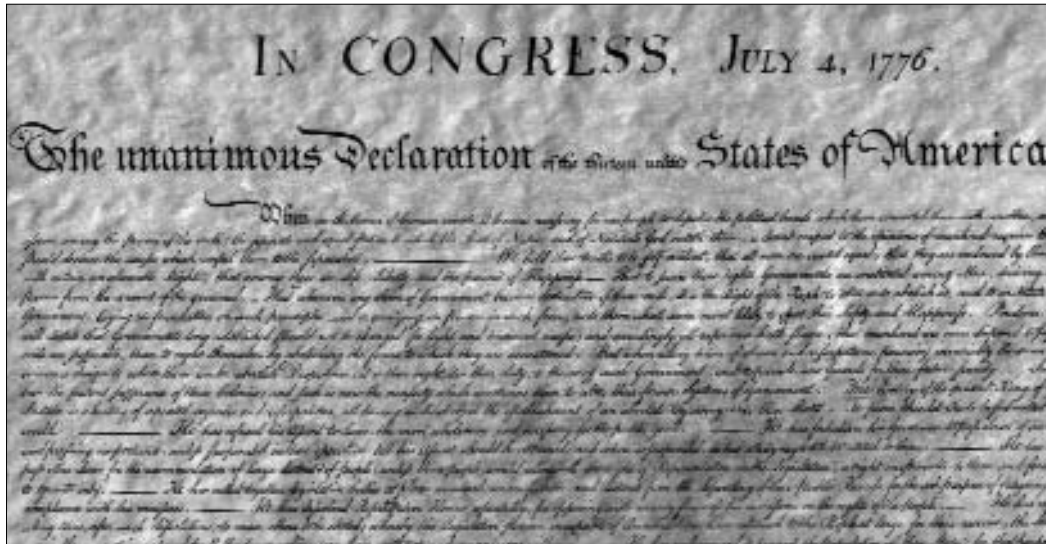

ԱՄՆ-ի քաղաքական աշխարհաճանաչողության ձևավորման շրջանի և ներկայիս վիճակը

Քաղաքակրթական արժեքների ճիշտ ընտրությամբ է, որ ձևավորվեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ պետությունը՝ ազատագրվելով բրիտանական գաղութատիրությունից: Սույնով տրվում է ԱՄՆ Անկախության Յոթնակազիրը՝ համեմատելու համար անկախության, ժողովրդավարության ճանաչողության ԱՄՆ անցյալի ու ներկայի պետական գործիչների ճանաչողության տարբերությունը, առավելապես՝ վերջին 50-60 տարիների ընթացքում:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՅՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿԱԳԻՐԸ

(հատված)

Երբ դեպքերի ընթացքը պարտադրում է որևիցե ժողովրդի կտրելու մեկ այլ ժողովրդի հետ իրեն պարտադրված քաղաքական կապը, և զլրբալ քաղաքակրթությունում, այլ երկրներին համահավասար, զբաղեցնել անկախ դիրք, որի անօտարելի իրավունքը նրան տրված է բնական և աստվածային օրենքներով, ապա մարդկության հանդեպ ունեցած արժանի հարգանքը պարտավորեցնում է նրան վերստին շարադրել ողջ ճշմարտությունը և որպես ազատ կամքի դրսևորում, հայտարարել ազատության և անկախության իր օրինական ձեռքբերումները մշտապես պաշտպանելու իր վճռականությունը:

Հայտնի է, որ բոլոր մարդիկ արարվել են հավասար և Արարչի կողմից օժտված են ակնհայտ իրավունքներով, որոնցից են կյանքի, ազատության և երջանկության ձգտելու իրավունքը: Այդ իրավունքների, նաև անհատական ու ազգային անվտանգությունների ապահովման նպատակին է կոչված պետությունը, հասարակական ներքին և արտաքին փոխհարաբերությունները արդարացիության սկզբունքով կառավարող պետականության ինստիտուտը: Եթե պետության, իշխանության ձևը, կործանարար է այդ նպատակի համար, ապա ժողովուրդը իրավունք ունի փոխելու, և կամ ոչնչացնելու այն և հաստատելու նոր պետություն, նոր կարգավիճակ, որը լինի պետության այնպիսի ձև և նրա իշխանությունը, կառավարման կազմակերպումը հենված լինի այնպիսի սկզբունքների վրա, որոնք մեծապես կնպաստեն տվյալ ժողովրդի անվտանգությանն ու երջանկությանը:

Համամարդկային արժեքների տեսանկյունից վստահ լինելով մեր արդարացիությանը՝

Մենք՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների ժողովուրդը, կրողն ու իրականացնողը մեր պետականության, չճանաչելով որևէ երկրի կամ երկրների միությունների գերիշխանություն մեր նկատմամբ, մեր և մեր պետության՝ ԱՄՆ-ի անունից հայտնում ենք, որ իր ազատությունը և անկախությունը հաստատած Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, ձեռք բերելով՝ պատերազմ հայտարարելու, խաղաղություն կնքելու, միությունների մեջ մտնելու, առևտուր, ինչպես և բոլոր անկախ պետություններին յուրահատուկ միջազգային այլ իրավունքների կատարման իր իրավունքը, ինչպես առ այսօր և այսուհետ չի հանդուրժի իր իրավունքները սահմանափակող և ոչ մի պարտադրանք. անկախ նրանից թե ում կողմից և ինչ ձևերով փորձ կարվի այն կիրառել:

Մենք՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների քաղաքացիներս, միմյանց նկատմամբ փոխադարձաբար պարտավորվում ենք մեր կյանքով, ունեցվածքով ու պատվով, պաշտպանել սույն Հռչակագիրը, մեր ազգային անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը, մեր Ազատությունն ու Անկախությունը:

4 հուլիսի, 1776թ.

Դալես (Dulles) Ալան Ուելչի (07.04.1893թ., Ուոթերթաուն, Նյու Յորք նահանգ - 21.01.1969, Վաշինգտոն): ԱՄՆ քաղաքական գործիչ, իրավաբան: 1916-26թթ. եղել է դիվանագիտական ծառայության մեջ, այնուհետև եղել է «Սալիվան և Կրոմվել» խոշոր իրավաբանական ֆիրմայի գործընկերը: 1942-45թթ. գլխավորել է ԱՄՆ-ի քաղաքական հետախուզության համակարգը Եվրոպայում: 1947թ. ծառայել է ԱՄՆ-ի Կենտրոնական Յետախուզական Վարչության (ԿՅՎ) կառույցներում: 1953-61թթ. ԿՅՎ-ի տնօրենն է եղել: 1959-61թթ. Կարիբյան ճգնաժամով ԽՍՀՄ-ԱՄՆ ատոմային պատերազմի հրահրման կողմնակիցներից էր: ԽՍՀՄ-ի, Ժող-սոց երկրների, ազգային-ազատագրական շարժումների դեմ ուղղված ԱՄՆ-ի հետախուզական լրտեսական-դիվերսիոն գործունեության կազմակերպիչներից մեկն էր: Լինելով ԿՅՎ-ի տնօրեն եղբոր՝ Ջոն Ֆ.Դալեսի, հետ միասին 1950-ական թթ. մեծ ազդեցություն է ունեցել ԱՄՆ-ի կառավարության հակասովետական կուրսի ձևավորման մեջ:

Դալես (Dulles) Ջոն Ֆոստեր (25.02.1888, Վաշինգտոն - 24.05.1959, Վաշինգտոն): ԱՄՆ քաղաքական գործիչ, դիվանագետ, մասնագիտությամբ՝ իրավաբան: Սերտ համագործակցում էր ազդեցիկ մոնոպոլիստական

շրջանակների հետ: 1927թ. սկսած երկար տարիներ գլխավորում էր «Սալիվան և Կրոմվել» խոշոր իրավաբանական ֆիրման, որը մասնավորապես 1920-30-ական թթ. ձևակերպում էր ամերիկա-գերմանական մոնոպոլիաների միջազգային գործարքները: Միջազգային «Նիկել կոմպանի» մոնոպոլիայի տնօրենն էր, գլխավորում էր «Նյու Յորք Սիտի Բանկի» կառավարիչների խորհուրդը, «Ռոկֆելերների ֆոնդի» հոգաբարձուների խորհրդի նախագահն էր և այլն... Դալեսի դիվանագիտական գործունեությունը սկսվում է 1907թ., երբ նա Հաագայի երկրորդ կոնֆերանսին ԱՄՆ պատվիրակության քարտուղարն էր: 1919-20թթ. Խաղաղության կոնֆերանսում ԱՄՆ պատվիրակության խորհրդական էր: 1924թ. մասնակցել է «Դալեսի պլանի» մշակմանը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո մեծ ակտիվությամբ մասնակցել է «Մարշալի պլանի» նախապատրաստմանը, նաև 1949թ. Զյուլիս-ատլանտյան դաշինքի կազմակերպմանը: 1953-59թթ.՝ ԱՄՆ պետքարտուղար: Նա էր «Ուժի դիրքերից», «Հավասակշռություն» պատերազմի եզրին» քաղաքական դոկտրինների ոգեշնչողն ու ուղղորդողը:

Сов. энциклопедический словарь, Москва, 1989г.

ԱԼԱՆ ԴԱԼԵՍԻ
Ժողովուրդների Կործանման յեթագույն ողբերգություն 1 ժրգիրը 2

Ներկայացվել է Ալան Դալեսի կողմից՝ Միջազգային հարաբերությունների խորհրդի 1945 թվականի գաղտնի ժողովներից մեկի ժամանակ, որտեղ ներկա էին ԱՄՆ փոխնախագահ Յ. Տրումենը, ֆինանսների նախարար Յ. Մորգենթաուն, Բ. Բարոլդը:

«Պատերազմը կավարտվի, ամեն ինչ ինչ-որ կերպ կհանդարտվի, կկարգավորվի: Եվ մենք, մարդկանց հիմարացնելու ու ապուշացնելու նպատակին կնետենք այն ամենը, ինչ ունենք՝ ամբողջ ոսկին, ողջ նյութական օգուտը ու ռեսուրսները:

Մարդկային ուղեղը, բանականությունը ունակ է փոփոխություն: Այնուհետև սերմանելով մենք իրենց իրական արժեքները ամնկատ կփոխենք կեղծերով ու կյարտադրենք նրանց հավատալ այդ կեղծ արժեքներին: Ինչպե՞ս: Մենք կգտնենք մեր համախոհներին, օգնականներին ու դաշնակիցներին հենց Ռուսաստանում³:

Դրվագ առ դրվագ կխաղարկվի աշխարհի ամենամահնագանդ ժողովրդի կործանման իր ծավալով մեծագույն ողբերգությունը, իր ինքնագիտակցության վերջնական, անշրջելի մարումը: Գրականությունից և արվեստից, օրինակ, մենք աստիճանաբար դուրս կմղենք նրա հասարակական տևյունը, նկարիչներին հետ կսովորեցնենք, նրանցից դուրս կմղենք ժողովրդական զանգվածների հոգու խորքում կատարվող գործընթացների պատկերման ու ուսումնասիրման ցանկությունը: Գրականությունը, թատրոնը, կինոն - կպատկերեն և կփառաբանեն մարդկային ամենացածր ու զազրելի զգացումները: Մենք ամեն կերպ կօգնենք ու կբարձրացնենք այսպես կոչված արվեստագետների, որոնք կսկսեն գիտակցությունում սերմանել և մարդկանց գլուխները խցկել սեքսի, բռնության, սադիզմի, դավաճանության, այլ խոսքով՝ ամեն տեսակ անբարոյականության պաշտամունքը:

Պետության կառավարման մեջ մենք քառս և խառնաշփոթ կստեղծենք: Մենք աննկատ, բայց ակտիվորեն ու մշտապես կօժանդակենք չինովնիկների հիմարությանը, կաշառակերությանը, անսկզբունքայնությանը:

Ազնվությունը և օրինավորությունը կծաղրվեն, կդառնան անցյալի մնացուկ ու ոչ մեկին այլևս պետք չեն լինի: Ստահակությունը ու լկտիությունը, սուտն ու խաբեությունը,

հարբեցողությունն ու թմրամոլությունը, միմյանց հանդեպ անասնական վախն ու անամոթությունը, այլախոհությունը, ազգայնամոլությունը և ժողովուրդների հակադրումը միմյանց - այս բոլորը մենք կսերմանենք ճարակորեն ու աննկատ: Եվ միայն քչերը, շատ քչերը կենթադրեն ու կհասկանան, թե ինչ է կատարվում: Բայց նման մարդկանց մենք կդնենք անօգնական վիճակի մեջ, կդարձնենք ծաղրի առարկա, կգտնենք միջոցներ նրանց զրպարտելու և հասարակության տակաճք անվանելու:

Այսպես, սերունդ առ սերունդ մենք կասսանենք... Մենք մարդկանցով կզբաղվենք մանուկ, երիտասարդ հասակից, խաղազուճարը միշտ կդնենք երիտասարդության վրա, կսկսենք կազմալուծել ու քայքայել, բարոյալքել ու այլասերել, ապականել ու պղծել նրան: Մենք նրանցից կպատրաստենք լրտեսներ, ազատ աշխարհի կոսմոպոլիտներ: Հենց այսպես էլ մենք դա կանենք»:

Ծանոթագրություն

1. Հիշենք, համաշխարհային կառավարման գնացող կայսրության մասին Արաբացին 1919թ. ասում էր. «Բրիտանական իմպերիալիզմն այս փուլում շահագրգռված է ավելի բնական հարստություններով, քան ժողովուրդներով՝ որպես այդպիսիք»: Ասել է թե՛ երկրորդ համաշխարհային պատերազմով ավարտվեց «բնական հարստություններով» զբաղվելու փուլը: Ալան Դալեսը 1945-ին ներկայացնում է երկրորդ փուլի՝ «ժողովուրդներով զբաղվելու» ծրագիրը: Դա գործողության մեջ է առ այսօր: Հիմնական «հաջողությունները» գրանցվել են ԱՄՆ-ում և Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում: Այս ծրագիրը, ըստ էության, ՄԱԿ-ի 1948թ. Մարդու Իրավունքների Հանձնաժողովը Հռչակագրի բացասումն է:

2. Ամբողջական ծրագրի այս հատվածը թարգմանվել է ռուսերենից. տե՛ս, “Правда”, 11.03.1994г. կամ Օ. А. Платонов, Терновый венец России, М., 2000г., стр. 431-432: Սույն հրատակությամբ ներկայացված է փաստաթղթի ճշգրիտ թարգմանությունը, որը տրամադրել է սովետական հետախուզության ամենախիճ աշխատակիցներից մեկը: Այս խորհրդակցության սղագրությունը Ստալինին է տրամադրվել դեռևս 1945 թվականի ապրիլ-մայիսին, բայց գտնվել է «հույժ գաղտնի» նշումի տակ՝ չբացա-

ՌԱԼՖ ՊԻՏԵՐՍ. ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՆՈՐ ՔԱՐՏԵԶԸ¹

ԸՍՏ ԱՐՅՈՒՆԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ² ԵՎ ՀԱՎԱՏԻ ՆՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ³

(ԱՄՆ, «Զինված ուժերի հանդես», «Armed Forces Journal», Ինտերնետ կայքէջ, 20-ը օգոստոսի, 2006թ.)

Իրականում **Ռալֆ Պիտերսը** սույն գաղափարախոսությունն ու ծրագիրը ընդամենը հրապարակավ ներկայացնողն է, միջազգային-քաղաքական շրջանառության մեջ դնող հանձնառու անձ: Բուն հեղինակը, ինչպես նշում է Միխայիլ Գուսմանը **Արիել Շարոնն է**: «Чувствуя уверенность в своих силах, Шарон⁴ проявлял заинтересованность в разработке новых формулировок в области внешней оборонной политики. В декабре 1981 года новый министр обороны (А. Шарон) выступил с программной речью, в которой провозгласил, что **оборонительные интересы Израеля выходят далеко за непосредственной конфронтации с соседними странами и включают Пакистан⁵, Северную Африку⁶ и даже отдельные районы Африканского континента⁷**»⁸:

Միջազգային սահմանները⁹ երբեք էլ ամբողջովին արդար չեն եղել¹⁰: Բայց այս կամ այն երկրին պարտադրված անարդարության աստիճանը (որով նրան ստիպել են միանալ մեկին և անջատվել ուրիշից) չափազանց տարբեր է եղել: Այնքան տարբեր, որքան, ասենք, անկախությունը՝ բռնատիրությունից, օրենքի իշխանությունը՝ անապահովությունից, հանդուրժողականությունը՝ դաժանությունից և նույնիսկ խաղաղությունը՝ պատերազմից:

Աշխարհում ամենախեղաթյուրված և քմահաճ սահմանները գտնվում են Աֆրիկայում և Միջին Արևելքում: Աֆրիկայի սահմանները¹¹, զծված ժամանակին եսապաշտ եվրոպացիների կողմից, որոնք կոժվարանային անզամ իրենց սեփական պետության սահմանները հստակեցնել, շարունակում են միջպետական կռիվների տեղիք տալ և տեղացի բնակչության մահվան պատճառ դառնալ: Իսկ Միջին Արևելքում Չերչիլի որակած «անարդար սահմանները» առաջացնում են առավել բարդ խնդիրներ, որոնց լուծումը վեր է տեղական իշխանությունների հնարավորություններին¹²:

Հասկանալի է, որ այնտեղ այլ խնդիրներ ևս կան (մշակութային լճացում, սկանդալային չափսերի հասնող սոցիալական անհավասարություն, կրոնական ծայրահեղություն և այլն), սակայն տարածաշրջանը ճիշտ չըմբռնելու խնդիրը պայմանավորված է առաջին հերթին մեր դիվանագետների պաշտած «սրբություն սրբոց» կամ «մեծագույն տաբու» համարվող սահմաններով:

Իհարկե սահմանների ոչ մի վերանայում չի կարող Միջին Արևելքի բոլոր փոքրամասնություններին զոհունակություն¹³ պարգևել: Որոշ դեպքերում, էթնիկական և կրոնական խմբավորումները միաձուլվել են և գոհ են արդյունքից: Այլ դեպքերում, արյունակցական կամ հավատի նույնության գործոնը այնքան էլ բավարար ազդեցություն չի թողել մարդկանց վրա:

Այս հողվածին կից ներկայացվող քարտեզում փորձ է արված վերանայելու ամենաշատ տուժած¹⁴ կամ «խաբված»¹⁵ խմբավորումների վիճակը: Դրանց թվում են՝ քրդե-

րը, բելուջները և արաբ շիաները: Բայց տարածաշրջանի քրիստոնյաների (բահայիները, իսմայելացիները, նաքչբանդիները) վիճակը այնքան էլ ճիշտ չի ներկայացված: **Իսկ մի սարսափելի չարագործություն, ինչպիսին է հայերի հանդեպ հոգեվարքի մեջ գտնվող Օսմանյան կայսրության ցեղասպանությունը, երբեք չի կարող փոխհատուցվել տարածքային նվիրատվությամբ¹⁶**:

Այդուհանդերձ, ինչքան էլ մեր պատկերացմամբ կազմված նոր քարտեզը թերություններ ունենա, առանց սահմանները վերագծելու մենք երբեք խաղաղություն¹⁷ չենք տեսնի Միջին Արևելքում:

Նույնիսկ նրանք, ովքեր զգվում են սահմանները վերափոխելու թեմայից, ճիշտ կլինե՞ր զբաղվելիս եթե ոչ կատարյալ, համենայն դեպս ավելի արդար սահմանների մշակումով՝ հատկապես Բոսֆորից Ինդոս¹⁸ ընկած տարածաշրջանում: Ընդունելով, որ պետության կայացման միջազգային նորմերը այդ սխալ սահմանները ուղղելու արդյունավետ մեխանիզմները չեն ստեղծել, համենայնդեպս, Միջին Արևելքի «օրգանական»¹⁹ սահմանները հասկանալու մտավոր ջանքերն օգնում են մեզ հասկանալու, թե այդ հարցում ինչ դժվարությունների առաջ ենք կանգնած և կանգնելու հետագայում: Մենք գործ ենք ունենալու կոթողային²⁰, մարդու ձեռամբ ստեղծված, «այլանդակությունների» հետ, որոնք մինչև չարբագրվեն, շարունակելու են ստեղծություն և թշնամանք սերմանել:

Իսկ բոլոր նրանց, ովքեր մերժում են «պատկերացնել աներևակայելի»՝ հայտարարելով, թե սահմանները վերջնական են և անփոփոխ, արժե հիշեցնել, որ սահմանները երբեք էլ ստատիկ, կայուն չեն եղել: Դարերի ընթացքում փոխվել են և հիմա էլ են փոխվում (Կոնգոյից սկսած մինչև Կոսովո և Կովկաս²¹):

Հիշենք նաև 5 հազար տարվա վաղեմության մի փոքրիկ կեղտոտ գաղտնիք. էթնիկական զտումն իր գործն անում է²²:

Սկսենք Ամերիկայի ընթերցողի համար սահմանային ամենազգայուն թեմայից²³: Որպեսզի Իսրայելը իր

հայտելու համար այն մարդկանց, ովքեր այս հրեշավոր փաստաթուղթը փոխանցեցին Կրեմլին: Սովետական հետախուզության վերոհիշյալ աշխատակիցը պատմում էր նաև, որ Լ. Բերիայի օգնական Լյուդվիգովի խոսքերով՝ այդ սղագրությունը խորապես վրդովվեցրել է Ստալինին, որովհետև Միջազգային հարաբերությունների խորհրդի թշնամական ծրագրերը Սովետական Միության հանդեպ մշակվում էր գրեթե այն օրերին, երբ ընթանում էր Յաթթայի խորհրդաժողովը, որտեղ ԱՄՆ-ը խոսում էր Սովետա-

կան Միության հետ իր բարեկամության մասին:
³. Արևմտյան հայտնի բլեֆ է. Ռուսաստան հասկացողության տակ փորձել ներառել մի ամբողջ տարածաշրջան՝ իր ժողովուրդներով ու երկրներով: Իրականում պետք է հասկանալ Արևելյան Եվրոպայի երկրները, Խորհրդային Միության հանրապետությունները, այդ թվում՝ Խորհրդային Ռուսաստանը...

հարևանների հետ խաղաղ ապրելու հույս ունենա, նա պետք է վերադառնա իր 1967-ից առաջվա սահմաններին (չնչին տեղական շտկումներով՝ սոսկ անվտանգության մղումներով): Բայց հազարավոր տարիներ արյամբ շաղախված երուսաղեմն ու շրջապատող տարածքները պետք է մնան (առաջմ) անձեռնմխելի, դրանք մեզ համար դժվար մշակելի խնդիրներ են, քանի որ յուրաքանչյուր կողմ իր Աստվածը դարձրել է «անշարժ գույքի մի մագնատ»: Յուրաքանչյուր հողակտորի համար լուրջ պայքար է գնում, որը մոռացության է մատնում նավթի կամ էթնիկական մյուս կռիվները: Այնպես որ միաժամանակ թողնելով այդ հատվածը, զբաղվենք անտեսված մյուս տարածքների լուծումով:

Բալկանյան լեռների և Հիմալայների²⁴ արանքում գտնվող ամենամեծ սահմանային անարդարությունը անկախ քրդական պետության²⁵ բացակայությունն է: Միջին Արևելքի սահմանամերձ տարածքներում ապրում են 27-36 միլիոն քրդեր (թվերը ճիշտ չեն կարող լինել, քանի որ ոչ մի երկիր ցարդ ազնիվ մարդահամար չի անցկացրել): Բայց նույնիսկ նվազագույն հաշվարկներով ներկա Իրաքի բնակչությունից ավելի լինելով, աշխարհի էթնիկական այս ամենամեծ խմբավորումը մինչև օրս չունի իր պետությունը: Ավելին, Քսենոֆոնի ժամանակներից սկսած այդ ժողովուրդը ամենուրեք ճնշված է եղել ամենատարբեր կառավարությունների կողմից:

Ս. Նահանգներն ու նրա կռակիցիոն դաշնակիցները Բաղդադի անկումից հետո հրաշալի առիթ բաց թողեցին ուղղելու այս հնարավորությունը: Իրաքի ֆրանկենշտեմյան հրեշ պետությունը, որը ստեղծված է իրար չհամապատասխանող մասերից, պետք է անմիջապես բաժանվեր երեք մասերի: Անհեռատես լինելու հետևանքով, գուցե և վախկոտությունից դրդված, չկատարեցինք այդ քայլը և մղեցինք քրդերին, որ պաշտպանեն Իրաքի նոր կառավարությունը: Նրանք կատարեցին մեր խնդրանքը, բայց եթե ազատ հանրաքվե անցկացվի, նրանց մոտ 100 տոկոսը կքվեարկի հօգուտ անկախության:

Նույնը կանեն նաև Թուրքիայի տառապյալ քրդերը, որոնք տասնամյակներ շարունակ հանդուրժել են կատաղի զինվորական ճնշումներն ու «լեռնցի թուրք» նվաստացուցիչ պիտակը, որի նպատակն է մոռացնել տալ նրանց ինքնությունը: Հանդարտության կարճ ժամանակահատվածից հետո վերջերս դարձյալ ուժգնացել են ճնշումները և թուրքիայի արևելյան այդ 5-րդ մասը պետք է համարել գրավյալ (օկուպացված) տարածք:

Ինչ վերաբերում է Սիրիայի և Իրանի քրդերին, նրանք էլ անկասկած կմիանան իրենց ազգակիցներին, եթե կարողանան, անկախ Քուրդիստանում: Աշխարհի օրինական ժողովրդավարական պետությունների հրաժարվելը կամ դժվարությունը մինչև օրս քրդական անկախությանը հետամուտ լինելու որոշումից պարզապես մարդու իրավունքների անտեսման մեղանշանն է, որն անհամեմատ վատ է, քան բոլոր այն մեղքերը, որ մենք առօրյա մամուլում հանդիպում ենք: Ի դեպ, Դիարբեքրից մինչև Թավրիզ երկարող անկախ Քուրդիստանը կլինի նաև Բուլղարիայի և Ճապոնիայի միջև գտնվող ամենաարևմտամետ պետությունը²⁶:

Ճիշտ ու արդարացի մոտեցումն այդ տարածքում, սյունիներով բնակեցված Իրաքի երեք շրջաններին կտար հնարավորություն միանալու Սիրիային, որն իր առափնյա տարածքները կորցնելու է ի նպաստ Մեծ Լիբանանի՝ վերածնված փյունիկի²⁷: Իսկ շիաներով բնակեցված Իրաքի հարավային հատվածը հիմք կհանդիսանար ստեղծել մի նոր՝ Արաբական Շիա պետություն՝ օղակելով Պարսից ծոցի մեծ

մասն իր մեջ²⁸: Հորդանանը կպահպանի իր ներկա սահմանները²⁹, մի փոքր տարածվելով դեպի հարավ՝ ի հաշիվ Սաուդյան Արաբիայի³⁰: Վերջինս, իր հերթին, մեծապես կտուժի, ինչպես՝ Պակիստանն իր ժամանակին: Մահմեդական աշխարհի խորը լճացման պատճառներից մեկն էլ Սաուդյան արքայական ընտանիքի ավատապետական վերաբերմունքն է Մեքքա և Մեդինա քաղաքների հանդեպ: Ոստիկանական պետության հսկողություն սահմանելով իսլամի այդ ամենասուրբ վայրերի վրա՝ աշխարհի ամենամոլեռանդ և բռնապետական վարչակարգերից՝ սաուդյան թագավորությունը, որը նաև հսկայական նավթային հարստության տերն է, կարողացել է իր վահաբական գաղափարախոսությունը տարածել իր սահմաններից դուրս: Սաուդյանների հարստության, հետևաբար նաև ազդեցիկ իշխանության հասնելը ամենամեծ դժբախտությունն է ընդհանրապես մահմեդական (սկսած Մարգարեի ժամանակներից) և, մասնավորապես, արաբական աշխարհի համար (սկսած՝ օսմանյան, եթե ոչ մոնղոլական նվաճումներից):

Ընդունելով, որ նման սրբավայրերի հսկողությունը ոչ մահմեդական երկրները չեն կարող իրականացնել, մի պահ պատկերացնենք, թե ինչ առողջ մթնոլորտ կարող էր իշխել մահմեդական աշխարհում, եթե երբևէ այդ երկու սրբազան քաղաքները գտնվեին մահմեդական աշխարհի տարբեր ուղղությունների ներկայացուցիչներից կազմված խորհրդի շրջուն կամ հերթազայող հսկողության տակ: Դա կկոչվեր Իսլամական Արաբական Պետություն և կնմանվեր Վատիկանին, որտեղ հնարավոր կլիներ հավատի վերաբերյալ քննարկումներ անցկացնել, բայց ոչ պարտադրել: Իսկական արդարություն (որը մեզ կարող է դուր չգալ) պայմաններում Սաուդյան Արաբիայի առափնյա նավթադաշտերը պետք է հանձնվեն շիա արաբներին, որոնք այդ տարածքի բնակիչներն են, իսկ հարավարևելյան տարածքները՝ Եմենին: Ռիադի և շրջակա անկախ տարածքների տիրությանը սահմանափակված Սաուդյան Տունը այդ դեպքում քիչ վնաս կկարողանա հասցնել մահմեդականությանը և աշխարհին:

Խելացնոր սահմաններով Իրանն իր տարածքի մի մասը կզիջի Միացյալ Ադրբեջանին³¹, Ազատ Քուրդիստանին, Արաբական Շիա պետությանը և Ազատ Բելուջիստանին: Բայց ձեռք կբերի Աֆղանստանի տարածքում գտնվող Դեբարթի մահանգները, որոնք Պարսկաստանի հետ պատմական և լեզվական առնչություններ ունեն: Իրանն այդպիսով կդառնա էթնիկական ամուռնով զուտ պարսկական պետություն: Հարցական կմնա միայն «Բանդար Աբբասի» նավահանգստի հարցը: Պե՞տք է այն Արաբական Շիա պետությանը, դժվար խնդիր է³²:

Գալով Աֆղանստանին, այն ինչ կորցնելու է արևմուտքում, շահելու է արևելքում՝ Պակիստանից, որի հյուսիսարևմտյան սահմանի ցեղերը միանալու են իրենց աֆղան եղբայրներին: Խնդիրն այստեղ ոչ թե մեր ցանկությանը սահմանները փոփոխելն է, այլ տեղացի բնակչության ցանկությունները հաշվի առնելը: Պակիստանը, ճիշտ է, կկորցնի իր Բելուջի տարածքը, սակայն ամբնականից կդառնա «բնական» մի պետություն՝ Ինդոսի արևելյան մասում:

Միացյալ Արաբական Եմիրությունների քաղաք-պետությունների ճակատագիրը տարբեր է լինելու: Նրանցից ոմանք գուցե միանան Արաբական Շիա պետությանը: Քանի որ բոլոր պուրիտանական մշակույթներն էլ երկերեսամի, կամ կեղծ բարեպաշտական բնույթ ունեն, Դուբային կթույլատրվի պահպանել «հարուստ ամառակների խաղաղայրը» լինելու իր կարգավիճակը: Քուվեյթն ու Օմանը նույնպես կպահպանեն իրենց ներկա սահմանները: Սահմանների վերագծման մեր այս ենթադրական վարկածի հիմքում

ընկած են էթնիկական և կրոնական ընդհանրությունները: Ուսումնասիրելով առաջարկված տարբերակը և համեմատելով այն ներկայիս գործող սահմանների հետ, մենք կտեսնենք այն մեծ սխալները, որ 20-րդ դարում գործել են ֆրանսիացիներն ու անգլիացիները այս տարածքում: Մի տարածք, որը փորձում էր նվաստացումներից ու պարտություններից հետո ոտքի կանգնել:

Ժողովուրդների կամքը³³ արտահայտելու նպատակով սահմաններ ճշգրտելը գուցե անկարելի թվա: Առնվազն ժամանակավորապես: Բայց վստահ ենք, ժամանակի ընթացքում այդ նոր ու բնական սահմանները իրականություն դառնալու են:

Մինչ այդ՝ մեր համազգեստ հազած տղամարդիկ և կանայք շարունակելու են պայքարն ընդդեմ ահաբեկչության և հանուն անվտանգության ու ժողովրդավարության³⁴: Ներկա պարտադրված միությունների (Անկարա և Կարաչի) առկայությունն անգամ բերրի հող է կրոնական ծայրահեղությունների և ահաբեկչական խմբավորումների կազմավորման համար:

Խեղաթյուրված սահմանների ներկա դրությունը իրավիճակի ավելի վատթարացում քան բարելավում է խոստանում³⁵: Միացյալ Նահանգները, նրա դաշնակիցները ու մասնավորապես մեր զինված ուժերը անընդհատ նորանոր ճգնաժամերի են ակամատես լինելու այս տարածաշրջանում, որտեղ գերիշխում են ազգայնամոլության և ծայրահեղականության վատթարագույն տարրերը: Եթե Իրաքը ինչ-որ հույս է ներշնչում, այն էլ եթե ժամանակից շուտ չհեռանանք այնտեղից, ապա մյուս պետությունները միայն խնդիրներ են առաջացնելու հնարավոր բոլոր ճակատներում:

Ովքե՞ր են շահելու³⁶ նոր սահմաններից

Աֆղանստանը, Արաբական Շիա պետությունը, Հայաստանը, Ադրբեջանը, Անկախ Բելուջիստանը, Անկախ Քուրդիստանը, Իրանը, Իսլամական Սուրբ Պետությունը, Հորդանանը, Լիբանանը և Եմենը:

Ովքե՞ր են կորցնելու³⁷

Աֆղանստանը, Իրանը, Իրաքը, Իսրայելը, Քուվեյթը, Պակիստանը, Քաթարը, Սաուդյան Արաբիան, Սիրիան, Թուրքիան, Միացյալ Արաբական Եմիրությունները և Արևմտյան Ափը:

Ճանրագրություն

1. Պետք է հասկանալ, Արևմուտքի (Իսրայել-ԱՄՆ-Եվրոմիություն ալյանսի) կողմից առաջարկվող նոր «Միջին Արևելքի Միացյալ Նահանգներ» ընդհանուր պետության ներքին և արտաքին սահմանները կանխորոշող քարտեզ:

2. Համաձայն գեներալիայի օրենքների՝ արյունակցական կապերը վերաբերում են ընտանիքներին, գերդաստաններին, բայց ոչ երբեք էթնիկ խմբերին, ժողովուրդներին ու ազգերին:

3. Մերժում է ազգերի ձևավորման բնական կենսատարածքի իրողությունը. այն փոխարինելով Մարդկային աշխարհի բնապատմական զարգացման շատ ավելի ուշ շրջանում ձևավորված քաղաքակրթական արժեքի՝ հավատի նմանության (նույն է, ըստ կրոնական պատկանելիության) խմբավորելու և միմյանցից բաժանելու՝ սահմանազատելու տրամաբանությամբ:

4. Արիել Շարոն. Րոդ. 1928г. В Палестине (под Британским мандатом). Оснаватель партии Ликуд (обединение). Занимал должности министров: 1. сельского хозяйства (1977), 2. обороны (1981), 3. промышленности, 4. строительства, 5. инфраструктуры, 6. иностранных дел.

С 7 марта 2000г. премьер министр Израеля.

5. **Включают Пакистан - ներառյալ Պակիստան** ասելիս, պետք է հասկանալ, Ռաֆի Պիտերսի 2006-ին օգոստոսին ներկայացրած «Միջին Արևելքի նոր սահմաններ» քարտեզը:

6. **Северную Африку** - Հյուսիսային Աֆրիկա հասկացողության տակ պետք է հասկանալ Միջերկրածովյան համագործակցության այդ հատվածը ընդգրկող երկրները, որի մասին հայտարարեց Ֆրանսիայի նախագահ Սարկոզին: Տե՛ս, «Ուխտ Արարատի», թիվ 2/13, 2007թ., էջ 22, II-ը:

7. Отдельные районы Африканского континента - «Աֆրիկյան մայրցամաքի որոշակի շրջաններ» ասվածի տակ պետք է հասկանալ Կարմիրծովյան առափնյա միացյալ պետությունը, որի կազմում կլինեն Եգիպտոսից, Սուդանից, Էրիտրայից մասեր, իսկ աֆրիկյան մնացյալ մայրցամաքը, ինչպես առաջարկեց Լիբիայի նախագահ Քադաֆին՝ վերածվելու է Աֆրիկայի Միացյալ Նահանգներ ընդհանուր պետության: Տե՛ս, նույն տեղում:

8. Михаил Гусман, Формула власти: 55 интервью в золотом галстуке, Изд. Тера-Книжный клуб, Москва, 2005г., стр. 484.

9. Միջազգային սահմաններ - այսպիսի քաղաքական տերմին գոյություն չունի: Յուրաքանչյուր երկիր ունի իր պետական սահմանը: Ըստ էության, փորձ է արվում ներկայացնել, թե երկրների նոր սահմանները գծվելու են դրսի թելադրանքով, միջազգային քաղաքականության կողմից, այն ինչ արվում է Ռաֆի կողմից իր հոդվածում և իր սարքած քարտեզներում:

10. Հայտնի է, որ պետության սահմանները արդար են, այսինքն բնականոն են, եթե չեն ներառում մեկ այլ պետության կամ ազգի բռնազավթված տարածքները: Արդարացի չլինելը պետք է հասկանալ, որ այն ինչ կատարվել է Առաջին և երկրորդ համաշխարհային պատերազմների հետևանքում, երբ գծվել են նոր սահմաններ՝ տեղի են ունեցել բռնազավթումներ, որոնք, ինչպես հայտնի է, գերտերությունների կողմից արհեստականորեն ստեղծված, այսպես կոչված, «լարվածության օջախներն» են:

11. Նկատի ունի ոչ թե Աֆրիկա մայրցամաքի աշխարհագրական սահմանները, այլ «Աշխարհի Միացյալ Նահանգներ» ընդհանուր՝ համաշխարհային պետության ստեղծման արևմտյան ծրագրի երրորդ փուլում, ըստ Աֆրիկայի միջազգային սահմանների նոր քարտեզի ստեղծվելիք «Աֆրիկայի Միացյալ Նահանգները»: Տե՛ս, նույն տեղում:

12. Սահմանները վերագծելու համար բացահայտ դնում է ինքնիշխան պետությունների ներքին գործերին դրսից միջամտելու խնդիր: Միջամտելու ձևերն են անջատողական շարժումները, չդադարող ահաբեկչությունները, կրոնական և ազգամիջյան բախումները, որոնց ակամատեսն ենք տարիներ շարունակ, քարտեզում ընդգրկված բոլոր պետություններում՝ Պակիստանից մինչև Լիբանան: Տեղական իշխանություններ ասելով՝ հասկանում է նոր ստեղծվող պետությունների նահանգները, որոնց կողմից տրվող սահմանային ինքնուրույն լուծումները բնականաբար կարող են ավելի արդարացի լինեն և չհանդիսանալ հետագա լարվածության օջախներ: Ուստի, Ռաֆի փորձում է արդարացնել ու ապահովել գերտերությունների նախկին ձեռագրով միջամտությունը, նոր սահմանների ձևավորմանը, նոր լարվածության օջախներ հաստատելու համար: Օրինակ, ցեղասպանության ճանապարհով Թուրքիայի կողմից բռնազավթված Արևմտյան Հայաստանի տարածքում քրդական պետության ստեղծումով, փաստորեն, փորձ է արվում ստեղծել հայ-քրդական լարվածություն: Նույն այդ քրդական պետությունը ամբողջ իր սահմանով մեկ ունենալու է լարվածության մի շարք օջախներ, այդ թվում, արևմուտքից Թուրքիայի, հարավից՝ Սյունի Իրաքի, և Արաբ Շիա պետության, արևելքից՝ Իրանի և հենց իր ներսում: Օրինակների շարքը

կարելի է երկարել, սակայն մենք հիմա հիշենք, որ լարվածության նոր օջախներ են ստեղծում, առանց փորձ անելու նախորդները կարգավորել: Դրա լավագույն ապացույցը հայ-թուրքական լարվածությունը լուծելու արևմտյան չկամությունն է, որին ավելացվում է նորը:

13. Սահմանները չեն գծվում փոքրամասնությունների գոհունակություն պարզելու համար: Յուրաքանչյուր պետության սահման հստակեցվում, վերականգնվում է տվյալ ազգի բնական կենսատարածքում, բնականոն ապրելու և զարգանալու՝ քաղաքակրթական իր ուրույն ուղին անցնելու համար:

14. Արևմտյան մտածողությամբ՝ «տուժած» տերմինը թարգմանվում է՝ որպես որոշակի ազգային կենսատարածքում գոյություն ունեցող պետության տարածքի մի մասում արտաքին էքսպանսիայի (ընդլայնման) ճանապարհով, այլ ժողովրդի պատկանող տարրերի բնակեցման ճանապարհով, այդ պետության տարածքից այն անջատելու գործընթաց: Օրինակ, Սերբիայից Կոսովոյի անկախացման եռափուլ գործընթացը:

15. «Խաբված ժողովուրդ» ձևակերպումը Ֆրիտյոֆ Լանսենինն է և վերաբերում է հայ ժողովրդին ու Հայաստանին: Արևմուտքի, Անտանտի երկրների Հայկական հարցի լուծման Հայաստանի անկախացման խոստումներին հակառակ, չնայած իր մեծ ներդրումներին, հայությունը զրկվեց իր հայրենիքի բնական կենսատարածքների մեծագույն մասից, անգամ վտանգի տակ էր մնացորդացրել: Խաբեության այդ գործընթացը, ի դեպ, հստակ երևում է Արաբացու և Տրոցկու նյութերում, ինչպես նաև Արցախյան ազատամարտի, Հայաստանի անկախացման վերջին գործընթացներում և Ռալֆ Պիտերսի տրամաբանությունում:

16. Հստակ ուղղորդում է գերտերություններին, որ չնայած Եվրոպական մի շարք երկրներ ճանաչելու ու դատապարտել են Հայերի ցեղասպանությունը, այդ երկրները և հայերը չպետք է դա ընկալեն որպես Հայկական հարցի տարածքային խնդիրների լուծումներ, քանզի, ըստ Ռալֆի, Թուրքիայի կողմից ցեղասպանության ճանապարհով բռնազավթված հայության հայրենիքի 9/10-րդ մասը կարող է արևմուտքը նվիրել կամ չնվիրել: Տվյալ դեպքում ակնարկում է հայերին՝ նվեր ստանալու հույս չունենալ: Դա, ի դեպ, միայն հայերին ու Հայաստանին չէ որ վերաբերվում է, ավելի շուտ ուղղված է Ռալֆի քարտեզում նշված բոլոր երկրներին: Այս մտտեցումը. «Ինձ հետ եք առևտուր անելու» սկզբունքը, փորձ է ցույց տալու ամբողջ Միջին Արևելքին, որ ինչպես բացահայտ արդարացի Հայկական հարցի լուծումը, այնպես էլ ամբողջ այդ տարածաշրջանի երկրների խնդիրների լուծումը միայն իրենց կամքից է կախված, և ոչ թե խնդրի արդարացիությունից:

17. Պետք է դիտել որպես սպառնալիք. կամ կհամաձայնվեք այս սահմաններին, կամ թույլ չի տրվի հարևանների հետ խաղաղ ապրել:

18. Ուզում է ասել, որ Եվրոմիությունը, ԱՄՆ-ին քննադատելու փոխարեն, պետք է զբաղվի իր գծած քարտեզի հյուսիսային շերտով՝ Բոսֆորից մինչև Հնդկաստան, Ինդոնեզիա...

19. «Օրգանական» սահմանը նորաստեղծ տերմին է, նկատի ունի, ըստ քարտեզի, ձևավորվող Միջին Արևելքի Միացյալ Նահանգներ պետությունը, որտեղ այսօրվա ինքնիշխան պետությունների սահմանները դիտվելու են՝ որպես ներպետական՝ նահանգային, սահմաններ, ասել է թե՛ «օրգանական»:

20. «Կոթողային» այլաճակատություն ասելով, նկատի ունի քարտեզում ներառված երկրների ժողովուրդների կրոնները, այդ թվում՝ քրիստոնեությունը, իսլամը, բուդդայականությունը: Կարծում ենք, հիմա հասկանալի է Եվրոպայում ժամանակ առ ժամանակ ի հայտ եկող Մուսուլմանների ծաղրանկարների պատմությունները, Բուդդայի արձանի պայ-

թեցումը Աֆղանստանում, ինչպես և Եվրոպայում քրիստոնեական կաթոլիկ եկեղեցիները թանգարանների վերածելու կամ աճուրդի հանելու խնդիրները:

21. Կոնգոյից, Կոսովո և Կովկաս ասելով՝ ակնարկում է Աֆրիկայի Միացյալ Նահանգների և Միջերկրածովյան Միացյալ Նահանգների ստեղծումը, Կովկաս ասելով՝ ակնարկում է Սևծովյան և Կասպիական երկրների միությունների ստեղծումը, որոնց խնդրում օգտագործվելու է Կոսովոյի լուծումը, այսինքն՝ երկրների բնական տարածքներից էքսպանսիայի միջոցով անջատվելու լուծումը:

22. Գերմանական ֆաշիզմի օգտագործած «Էթնիկ գտում» ասվածի տակ նկատի ունի հենց ցեղասպանությունը: «Իր գործն անում է» ասելով՝ ակնարկում է, որ 1915-ից առ այսօր և դեռ առաջիկայում ցեղասպանությունն իր բոլոր դրսևորումներով կիրառելի է մնում աշխարհի քարտեզի ձևավորման արևմտյան մտտեցումներում: Սա, ըստ էության, ոչ միայն ցեղասպանություն իրագործելու անպատժելիության մասին քարոզչություն է, այլև որպես սպառնալիք, ուղղված է իրենց չենթարկվող երկրներին ու ժողովուրդներին:

23. Ինչպես երևում է հաջորդ նախադասությունից, ԱՄՆ-ի աշխարհաքաղաքականության առանցքում Իսրայելի խնդիրներն են: Դրա ապացույցն է Միխայիլ Գուսմանի վերոնշյալ ծանուցումը: Տե՛ս, ծանոթագրություն 4-րդ:

24. Ի տարբերություն Առաջին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմների, երբ Եվրոպա-Ասիա էքսպանսիայի կապը գնում էր ցամաքային եռաշերտ-քառաշերտ ազդեցության գոտիներով, օրինակ՝ 1916թ. Սայքս Պիկոյի պայմանագրով, ապա ներկայումս, ըստ ազդեցության գոտիների, աշխատում է երկու համակարգ. մախկին ցամաքայինը ներառում է նաև ծովային ազդեցության գոտիներ: Տե՛ս, «Ուխտ Արարատի», թիվ 2/13, 2007թ., համագրականի փոխարեն նյութը, որտեղ շարադրված է, թե ինչպես է Կովկասը մասնատվում Սևծովյան և Կասպիական առափնյա պետությունների մեջ: Այն դեպքում, երբ Հիմալայներ ասելով՝ նկատի ունի ասիական երկրների լոկ ցամաքային սահմանների վերածնունդը:

25. Հայտնի է, որ Սևրի դաշնագրով կարգավորվում էր ոչ միայն Հայկական հարցը (ճիշտ է՝ մասնակիորեն), այլև ձևավորվելու էր քրդական պետություն: Ավելին՝ քրդական պետությունը չէր ստեղծվելու բուն Հայաստանի տարածքների վրա: Այլ խնդիր է, թե ինչով է պայմանավորված արևմտյան նախորդ քաղաքականության վերախմբագրումը՝ ըստ Ռալֆի, երբ քրդական պետությունը տարածվում է նաև Հայաստանի սահմաններում, հավանաբար՝ որպես ապագայի նոր հակամարտություն, հայ-քրդական «լարվածության օջախ»:

26. Այստեղ է, որ Ռալֆը տալիս է վերևում դրված հարցի պատասխանը: Այսինքն՝ քրդական պետությունը քրդերի համար չէ որ ստեղծվում է, նա լինելու է ընդամենը հանցագործ գործիք՝ ժանդարմ պետություն, Եվրոմիության ձեռքում՝ Բուլղարիայից մինչև ճապոնիա երկարող աշխարհաքաղական տարածքում:

27. Հարցը Լիբանանը չէ: Դա պայմանավորված է Միջերկրածովյան ընդհանուր պետության ստեղծումով, որտեղ, ըստ արևմուտքի, Սիրիան չպետք է լինի:

28. Իրաքը երեք առանձին պետությունների մասնատվելու ծրագիրը ընթացքի մեջ է: Չուզահեռ ընթանում են Պարսից ծոցի երկրների միության ստեղծման աշխատանքները:

29. Կպահպանի, քանի որ, կտրված լինելով Միջերկրականից, չի խանգարում Միջերկրածովյան ընդհանուր պետության ստեղծման աշխատանքներին:

30. Սաուդյան Արաբիայի մասնատումը պայմանավորված է Պարսից ծոցի և Կարմիր ծովի երկրների միությունների ստեղծման ծրագրերով:

31. Սա տիպիկ օրինակ է էթնիկ էքսպանսիայի միջոցով

արհեստականորեն ստեղծվող պետական միավորման, որի սկիզբը, տվյալ դեպքում, դրվեց 1918թ.: Այսօր պետք է այդ պետությունը, ստեղծում են նորը՝ ի չիք դարձնելով նախորդ ժամանակահատվածում եղած միջազգային պարտավորություններն ու պայմանագրերը:

32. Այս և հաջորդ երկու պարբերություններում նշված պետությունների սահմանների վերաձևավորմամբ են պայմանավորված այդ երկրներում և նրանց միջև առնվազն վերջին հինգ - տասը տարիներին ընթացող բախումները, ահաբեկչության դրսևորումները, ազգային և կրոնական լարվածությունը, որոնք հետևանք են արևմտյան լրատվության քարոզչության, իսկ 2006-ից արդեն նաև Ռալֆի կողմից անմիջականորեն իրագործվող ազգային և կրոնական թշնամանքի, ատելության, ազգամիջյան պատերազմների հրահրման, հակամարտությունների սերմանման և քարոզչության:

33. Քարտեզում ներառված երկրների համար «ժողովրդի կամք» հասկացությունը արևմուտքում փոխարինվել է երկրի ղեկավարի «քաղաքական կամք» հակաժողովրդավարական հասկացությամբ, ուստի և Ռալֆին ընկալելի է, որ երկրի ղեկավարի անմիջական աջակցությամբ սահմանների փոփոխությունը կընկալվի՝ որպես երկրի ժողովուրդի կամքի արտահայտություն:

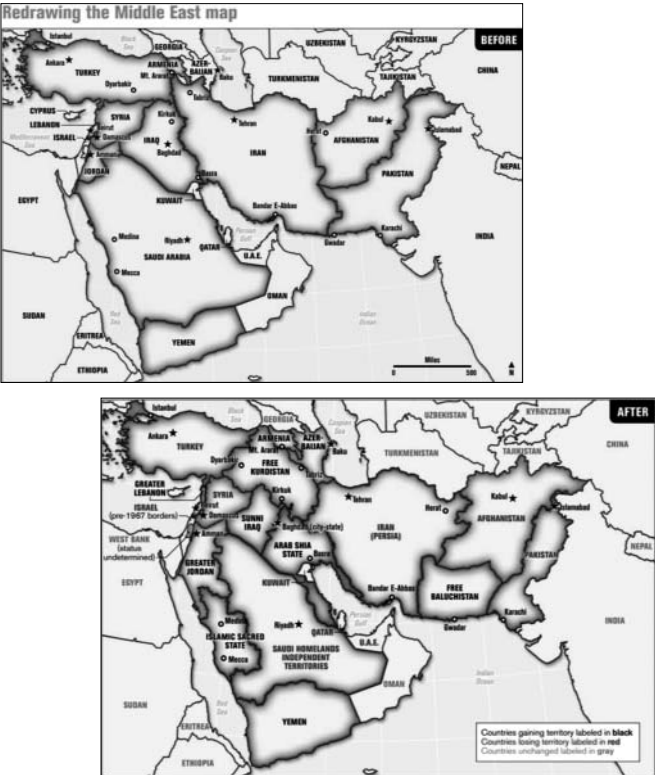
34. Հստակ ասում է, որ այս ծրագիրն իրականացնելու են ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի զինուժի միջոցով, իբրև թե ընդդեմ ահաբեկչության և հանուն անվտանգության և ժողովրդավարության: Չհստակեցնելով, թե ո՞ւմ անվտանգության: Ի դեպ, սույնով լուրջ մարտահրավեր է նետվում մի ամբողջ տարածաշրջանի երկրներին ու ժողովուրդներին: Սա հենց այն խնդիրներից է, որն անմիջականորեն վերաբերում է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի գործառույթներին:

35. Սա նույնպես բացահայտ սպառնալիք է տարածաշրջանի այն երկրներին, որոնք կհանդգնեն ընդդիմանալ այս քարտեզով առաջարկվող փոփոխություններին: Տարօրինակ է, որ առ այսօր այս հարցը որևէ պետություն չի առաջարկել ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի քննարկմանը, որի իրավասությունն է այսօրինակ մեծ աղետների կանխարգելման և իրապես տարածաշրջանային խնդիրների իրավական լուծման ու խաղաղության պահպանման գործառույթը:

36. Գոյություն ունեցող խնդիրների լուծման Ռալֆի առաջարկած տրամաբանության պարագային, պարզ է, որ չի շահելու ոչ մի կողմ: Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, պապ Ռալֆին թվում է, թե կարող է խաբել հայությանը՝ նրան վերադարձնելով 1921թ. Ռուս-թուրքական պայմանագրով բռնազավթված Արևելյան Հայաստանի՝ Կարսի, Արդահանի, Սուրմալուի մի հատվածը, Արարատով, հույս ունենալով որ հայերը չեն նկատի, թե շահող կոչված այդ տարածքին չեն գումարվելու ապագայի քրդական պետությանը միացվող Հայաստանի տարածքները, էլ չասելու համար, որ նոր Ադրբեյջանի տարածքում են թողնվում Արցախն ու Նախիջևանը:

37. Կորցնելու են բոլորը, բացառությամբ Իսրայելի, քանզի Բաղդադ քաղաք - մահանգի ընդհանուր ղեկավարման և առաջարկված ծրագրային այլ փոփոխությունների միջոցով վերահսկելի է դառնում ամբողջ տարածաշրջանը, որն էլ երաշխավորում է Իսրայել պետության ազգային անվտանգությունը: Համենայնդեպս, այդպես էր մտածում Արիել Շարոնը 1981-ին, իսկ Ռալֆ Պիտերսը 2006-ին:

3.9. - Քիչ էր մնում մոռանալիք Ռալֆին հարցնել, թե այդ ինչպե՞ս է պատահել, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը չի ներառել «շահող երկրի»՝ Հայաստանի, կազմում: Կամ չի նշել, որպես առանձին պետություն՝ «Ազատ Արցախ», ինչպես նշել է՝ «Ազատ Բելուջիստան», «Ազատ Քուրդիստան» պետությունները: Ի՞նչ է ԼՂՀ-ի հայությունը «հավատի նմանություններ», թե՞ «արյունակցական կապեր» չունի ՀՀ-ի հայերի հետ: Իսկ միզուցե՞ ուզում է ասել, թե ապագայի «եթնիկ գտումներն իրենց գործն անելու են»: Ավելի ճիշտ կլիներ, եթե այդ հարցերի պատասխանները Ռալֆ Պիտերսը դատարանում տար: Նույն կերպ առանձին խոսակցության նյութ է Ջավախքի հարցը (ինչպես և Նախիջևանի), որից սակայն, հեղինակը կանխավ վարպետորեն խուսափել է, որովհետև Վրաստանը ընդհանրապես չի ներգրավել իր հողվածում և քարտեզում: Հավանաբար, վերջինս ի հայտ կգա ծրագրային երկրորդ նյութում և քարտեզում, որտեղ խոսք կգնա արդեն հյուսիս-կովկասյան, սևծովյան և կասպիական ափամերձ, միջին-ասիական երկրների սահմանների վերագծման հարցերի շուրջ:

Ռալֆ Պիտերսի քարտեզները և Աշխարհի միակենտրոն ընդհանուր ուժային ղեկավարման նոր կառույցի ծովային և ցամաքային մեխանիզմները

ՄԱԿ-Ի ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՍԱՄԲԼԵԱՅԻ 217 A (III) ԲԱՆԱԶԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԸՆԴՐԱՆՈՒՐ ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ

10 դեկտեմբերի, 1948թ.

Նախաբան

Քանզի մարդկության ընտանիքի բոլոր անդամներին հատուկ արժանապատվության և հավասար ու անօտարելի իրավունքների ճանաչումն աշխարհի ազատության, արդարության և խաղաղության հիմքն է,

քանզի մարդու իրավունքների նկատմամբ քանահրանքն ու արհամարհանքը հանգեցրել են մարդկության խիղճը վրդովող բարբարոսական գործողությունների, և քանի որ իբրև մարդկության վեհ նպատակ է հռչակված այնպիսի աշխարհի ստեղծումը, որտեղ մարդիկ կվայելեն խոսքի ու համոզմունքների ազատություն և զերծ վախից ու կարիքից,

քանզի անհրաժեշտ է օրենքի իշխանությամբ պաշտպանել մարդու իրավունքները, որպեսզի նա, որպես վերջին միջոց, հարկադրված չընդվզի բռնակալության ու ճնշման դեմ,

քանզի անհրաժեշտ է նպաստել ազգերի բարեկամական հարաբերությունների զարգացմանը, քանզի Միավորված ազգերի ժողովուրդները Կանոնադրության մեջ վերահաստատել են իրենց հավատը մարդու հիմնական իրավունքների, մարդ անհատի արժանապատվության ու արժեքի, տղամարդու ու կնոջ իրավահավասարության հանդեպ և վճռել սոցիալական առաջադիմությանն ու կենսապայմանների բարելավմանն աջակցել առավել ազատության պայ-

մաններում,

քանզի անդամ պետությունները պարտավորվել են, Միավորված ազգերի հետ համագործակցելով, հասնել մարդու իրավունքների ու հիմնական ազատությունների նկատմամբ համընդհանուր հարգանքի ու դրանց պահպանման,

քանզի այս իրավունքների ու ազատությունների համընդհանուր ըմբռնումը վիթխարի

նշանակություն ունի այս պարտավորության լիակատար իրականացման համար.

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՍԱՄԲԼԵԱՆ

իրապարակում է սույն

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԸՆԴՐԱՆՈՒՐ ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ

...

Ծանոթագրություն

1. Սույն Հռչակագիրը հետպատերազմյան տարիներին հանդիսանում է միջազգային իրավունքի կազմակերպման և իրականացման առաջընթացը:

2. Հաշվի առնելով նյութի մեծ ծավալը, ամբողջ տեքստը չենք ներկայացնում: Այն կարելի է գտնել յուրաքանչյուր գրադարանում, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի ինտերնետ կայքէջում:

3. ՄԱԿ-ի Երևանյան գրասենյակի կատարած սույն թարգմանությունը, ըստ էության, չի համապատասխանում մայր օրինակին, ուստի, խորհուրդ ենք տալիս ընթերցել բնագիրը ՄԱԿ-ի պաշտոնական հինգ լեզուներից որևէ մեկով:

ՄԱԿ-Ի ԲԱՆԱԶԵՎԵՐ, ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՆԵՐ

**ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Բանաձև 260 A (III)
Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին, 9 դեկտեմբերի 1948թ.
Ուժի մեջ է մտել 12 հունվարի 1951թ.**

Պայմանավորվող կողմերը,

հաշվի առնելով, որ Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ասամբլեան իր 1946 թ. դեկտեմբերի 11-ի 96 (1) բանաձևում հայտարարել է, որ միջազգային իրավունքի համաձայն ցեղասպանությունը հանցագործություն է և հակասում է Միավորված ազգերի կազմակերպության ոգուն ու նպատակներին, և որ քաղաքակիրթ աշխարհը դատապարտում է այն,

ընդունելով, որ պատմության բոլոր ժամանակաշրջաններում ցեղասպանությունը մեծ կորուստներ է պատճառել մարդկությանը, և

համոզված լինելով, որ մարդկությունն այդ նողկալի արհավիրքից ազատելու համար անհրաժեշտ է միջազգային համագործակցություն.

սույնով համաձայնում են ներքոհիշյալի շուրջ.

ՀՈՂԱԾ 1

Պայմանավորվող կողմերը հաստատում են, որ ցեղասպանությունը, անկախ նրանից՝ կատարվում է խաղաղ, թե պատերազմական պայմաններում, ըստ միջազգային իրավունքի հանցագործություն է, որը նրանք պարտավորվում են կանխարգելել և պատժել այն կատարելու համար:

ՀՈՂԱԾ 2

Սույն Կոնվենցիայում ցեղասպանություն նշանակում է հետևյալ գործողություններից ցանկացածը՝ կատարված ազգային, էթնիկական, ցեղական կամ կրոնական որևէ խն-

քի, որպես այդպիսին, լրիվ կամ մասնակի ոչնչացման մտադրությամբ.

a) այդ խմբի անդամների սպանությունը,

b) այդ խմբի անդամներին մարմնական լուրջ վնասվածքներ կամ մտավոր վնաս պատճառելը,

c) որևէ խմբի համար կյանքի այնպիսի պայմանների միտումնավոր ստեղծումը, որոնք ուղղված են նրա լրիվ կամ մասնակի ֆիզիկական ոչնչացմանը,

d) այդ խմբի միջավայրում մանկածնությունը կանխելուն միտված միջոցների իրականացումը,

e) երեխաների բռնի փոխանցումը մարդկային մի խմբից մյուսին:

ՀՈՂԱԾ 3

Պատժելի են հետևյալ արարքները՝

a) ցեղասպանությունը,

b) ցեղասպանություն կատարելու նպատակով դավադրությունը,

c) ցեղասպանության ուղղակի և հրապարակային հրահրումը,

d) ցեղասպանություն կատարելու փորձը,

e) հանցակցությունը ցեղասպանության կատարման մեջ:

ՀՈՂԱԾ 4

Ցեղասպանություն կամ 3-րդ հոդվածում թվարկված որևէ արարք կատարած անձինք ենթակա են պատժի՝ անկախ այն բանից, նրանք սահմանադրությամբ պատասխանատու ղեկավարներ են, թե պաշտոնատար կամ մասնավոր անձինք:

ՀՈՂԱԾ 5

Պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են սույն

Կոնվենցիայի դրույթները գործողության մեջ դնելու համար ընդունել իրենց սահմանադրություններին համապատասխան անհրաժեշտ օրենսդրություն և, մասնավորապես, սահմանել արդյունավետ պատժամիջոցներ ցեղասպանության մեջ կամ 3-րդ հոդվածում նշված մյուս արարքներից որևէ մեկում մեղավոր անձանց համար:

ՀՈՂՎԱԾ 6

Այն անձինք, ովքեր մեղադրվում են ցեղասպանություն կամ 3-րդ հոդվածում թվարկված որևէ արարք կատարելու մեջ, դատվում են այն երկրի իրավասու դատարանի կողմից, որի տարածքում կատարվել է այդ հանցագործությունը, կամ այնպիսի միջազգային քրեական դատարանի կողմից, որը կարող է իրավագործություն ունենալ սույն Կոնվենցիայի այդ իրավագործությունը ճանաչած կողմերի նկատմամբ:

ՀՈՂՎԱԾ 7

Ցեղասպանությունը և 3-րդ հոդվածում թվարկված մյուս արարքները հանձնման նպատակների համար չեն դիտվում որպես քաղաքական հանցագործություններ:

Նման դեպքերում Պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են հանձնումն իրականացնել իրենց օրենսդրության և գործող պայմանագրերի համաձայն:

ՀՈՂՎԱԾ 8

Յուրաքանչյուր պայմանավորվող կողմ կարող է դիմել Միավորված ազգերի կազմակերպության իրավասու մարմիններին՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությանը համապատասխան ձեռնարկելու այնպիսի գործողություններ, որոնք նրանք անհրաժեշտ են համարում ցեղասպանությունը և 3-րդ հոդվածում թվարկված որևէ այլ արարք կանխարգելելու և ճնշելու համար:

ՀՈՂՎԱԾ 9

Պայմանավորվող կողմերի միջև վեճերը՝ կապված սույն Կոնվենցիայի մեկնաբանման, կիրառման և կատարման հետ, ներառյալ նաև ցեղասպանություն կամ 3-րդ հոդվածում թվարկված որևէ արարք կատարելու համար այս կամ այն պետության պատասխանատվության վերաբերյալ վեճերը, հանձնվում են Միջազգային դատարանի քննարկմանը՝ վեճի կողմերից յուրաքանչյուրի պահանջով:

ՀՈՂՎԱԾ 10... ՀՈՂՎԱԾ 19

Ճանրագրություն

1. Կոնվենցիան Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 1993 թվականի հունիսի 23-ից:

2. Հաշվի առնելով, որ Կոնվենցիայի պաշտոնական սույն թարգմանությունը չի համապատասխանում մայր օրինակին, կից ներկայացնում ենք նաև ռուսերեն բնագիրը: Օրինակ, հայերեն տեքստում՝ Հոդված 1-ում, ասված է. «Պայմանավորվող կողմերը հաստատում են, որ ցեղասպանությունը, անկախ նրանից՝ կատարվում է խաղաղ, թե պատերազմական պայմաններում, ըստ միջազգային իրավունքի հանցագործություն է, որը նրանք պարտավորվում են կանխարգելել և պատժել այն կատարելու համար»: Այն դեպքում, երբ ռուսերենում կարդում ենք. **Статья I. Договаривающиеся стороны подтверждают, что геноцид независимо от того, совершается ли он в мирное или военное время, является преступлением, которое нарушает нормы международного права и против которого они обязуются принимать меры предупреждения и карать за его совершение. Становится ли, при военное время и, пատերազմական պայմանները՝ այլ: Կամ՝ նարу-**

шает нормы международного права ии բան է, ըստ միջազգային իրավունքի լրիվ այլ բան:

ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Բանձն

Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին, 9-ը դեկտեմբերի 1948թ.

Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказания за него, 9 декабря 1948г.

Договаривающиеся стороны,

Принимая во внимание, что Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций в своей резолюции 96 (1) от 11 декабря 1946 года объявила, что геноцид является преступлением, нарушающим нормы международного права и противоречащим духу и целям Организации Объединенных Наций, и что цивилизованный мир осуждает его,

Признавая, что на протяжении всей истории геноцид приносил большие потери человечеству, и

Будучи убежденными, что для избавления человечества от этого отвратительного бедствия необходимо международное сотрудничество,

Соглашаются, как это предусмотрено ниже:

Статья I

Договаривающиеся стороны подтверждают, что геноцид независимо от того, совершается ли он в мирное или военное время, является преступлением, которое нарушает нормы международного права и против которого они обязуются принимать меры предупреждения и карать за его совершение.

Статья II

В настоящей Конвенции под геноцидом понимаются следующие действия, совершаемые с намерением уничтожить, полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу, как токовую:

- убийство членов такой группы,
- причинение серьезных телесных повреждений или умственного расстройства членам такой группы,
- предумышленное создание для кокой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее,
- меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы,
- насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую.

Статья III

Наказуемы следующие деяния:

- геноцид,
- заговор с целью совершения геноцида,
- прямое и публичное подстрекательство к совершению геноцида,
- покушение на совершение геноцида,
- соучастие в геноциде.

Статья IV

Лица, совершающие геноцид или какие-либо другие из перечисленных в статье III деяний, подлежат наказанию независимо от того, являются ли они ответственными по конституции правителями, должностными или частными лицами.

Статья V

Для введения в силу положений настоящей Конвенции Договаривающиеся стороны обязуются провести необходимое законодательство, каждая в соответствии со своей конституционной процедурой, и, в частности, предусмотреть эффективные меры наказания лиц, виновных в совершении геноцида или других упомянутых в статье III преступлений.

Статья VI

Лица, обвиняемые в совершении геноцида или других перечисленных в статье III деяний, должны быть судимы компетентным судом того государства, на территории которого было совершено это деяние, или таким международным уголовным судом, который может иметь юрисдикцию в отношении Сторон настоящей конвенции, признавших юрисдикцию такого суда.

Статья VII

В отношении выдачи виновных геноцид и другие перечисленные в статье III деяния не рассматриваются как политические преступления.

В таких случаях Договаривающиеся стороны обязуются осуществлять выдачу в соответствии со своим законодательством и действующими договорами.

Статья VIII

Каждый участник настоящей Конвенции может обратиться к соответствующему органу Организации Объединенных Наций с требованием принять, в соответствии с положениями Устава Организации Объединенных Наций, все необходимые, по его мнению, меры в целях предупреждения и пресечения актов геноцида или одного из других перечисленных в статье III деяний.

Статья IX

Споры между Договаривающимися сторонами по вопросам толкования, применения или выполнения настоящей Конвенции, включая споры относительно ответственности того или другого государства за совершение геноцида или одного из перечисленных в статье III деяний, передаются на рассмотрение Международного Суда по требованию любой из сторон в споре.

Статья X

Настоящая Конвенция, английский, китайский, испанский, французский и русский тексты которой являются равно аутентичными, датируется 9 декабря 1948 года.

Статья XI ... Статья XIX

ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Բանաձև

Պատերազմի հանցագործությունների և մարդկության դեմ հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին, 26-ը նոյեմբերի 1948թ.

Конвенция о неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества, 26 ноября 1968г.

Государства — участники настоящей Конвенции,

Ссылаясь на резолюции Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 3 (I) от 13 февраля 1946 года и 170 (II) от 31 октября 1947 года о выдаче и наказании военных преступников, на резолюцию 95 (I) от 11 декабря 1946 года, подтверждающую принципы между-

народного права, признанные Уставом Нюрнбергского международного военного трибунала и приговором этого трибунала, и на резолюции 2184 (XXI) от 12 декабря 1966 года и 2202 (XXI) от 16 декабря 1966 года, в которых ясно осуждаются как преступления против человечества нарушение экономических и политических прав коренного населения, с одной стороны, и политики апартеида — с другой,

Ссылаясь на резолюции 1074 D (XXXIX) от 28 июля 1965 года и 1158 (XLI) от 5 августа 1966 года Экономического и Социального Совета Организации Объединенных Наций о наказании военных преступников и лиц, совершивших преступления против человечества,

Отмечая, что ни в одной торжественной декларации, акте или конвенции, касающихся судебного преследования или наказания за военные преступления и преступления против человечества, не содержится положения о сроке давности,

Считая, что в соответствии с международным правом военные преступления и преступления против человечества относятся к самым тяжким преступлениям,

Исходя из убеждения, что эффективное наказание за военные преступления и преступления против человечества является важным фактором в деле предупреждения таких преступлений, защиты прав человека и основных свобод, укрепления доверия, поощрения сотрудничества между народами и обеспечения международного мира и безопасности,

Отмечая, что применение к военным преступлениям и преступления против человечества внутренних правовых норм, касающихся срока давности в отношении обычных преступлений, является вопросом, вызывающим серьезную озабоченность мирового общественного мнения, так как оно препятствует судебному преследованию и наказанию лиц, ответственных за такие преступления,

Признавая необходимость и своевременность утверждения в международном праве, посредством настоящей Конвенции, принципа о том, что не существует срока давности в отношении военных преступлений и преступления против человечества, а также обеспечения повсеместного применения этого принципа,

Согласились о нижеследующем:

Статья I

Никакие сроки давности не применяются к следующим преступлениям, независимо от времени их совершения:

а) военные преступления, как они определяются в Уставе Нюрнбергского международного военного трибунала от 8 августа 1945 года и подтверждаются резолюциями 3 (I) от 13 февраля 1946 года и 95 (I) от 11 декабря 1946 года Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, а также, в частности, «серьезные нарушения», перечисленные в Женевских конвенциях о защите жертв войны от 12 августа 1949 года,

б) преступления против человечества, независимо от того, были ли они совершены во время войны или в мирное время, как они определяются в Уставе Нюрнбергского международного военного трибунала от 8 августа 1945 года и подтверждаются в резолюциях 3 (I) от 13 февраля 1946 года и 95 (I) от 11 декабря 1946 года Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, изгнание в результате вооруженного нападения или оккупации и бесчеловечные действия, являющиеся следствием политики апартеида, а также преступление геноцида, определяемое в Конвенции 1948 года о предупреждении преступления геноцида и наказании за него, даже если эти действия не представляют собой

нарушения внутреннего законодательства той страны, в которой они были совершены.

Статья II

В случае совершения какой-либо из преступлений, упомянутых в статье I, положения настоящей конвенции применяются к представителям государственных властей и частным лицам, которые выступают в качестве исполнителей этих преступлений или соучастников таких преступлений, или участвуют в заговоре для их совершения, независимо от степени их завершенности, равно как и к представителям государственных властей, допускающим их совершение.

Статья III

Государство — участники настоящей Конвенции обязуются принять все необходимые внутренние меры законодательного или иного характера, направленные на то, чтобы в соответствии с международным правом создать условия для выдачи лиц, указанных в статье II настоящей Конвенции.

Статья IV

Государство — участники настоящей Конвенции обязуются принять в соответствии с их конституционной процедурой любые законодательные или иные меры, необходимые для обеспечения того, чтобы срок давности, установленный законом или иным путем, не применялся к судебному преследованию и наказанию за преступления, указанные в статьях I и II настоящей Конвенции, и чтобы там, где такой срок применяется к этим преступлениям, он был отменен.

Статья V ... Статья XI

ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Բանաձև 110 (II)

Միջոցներ, որոնք պետք է ընդունվեն ընդդեմ նոր պատերազմի քարոզչության և հրահրողների, 3-ը նոյեմբերի 1947թ.

Резолюция 110 (II) Генеральной Ассамблеи ООН¹

Меры, которые должны быть приняты против пропаганды и поджигателей новой войны, 3 ноября 1947г.

Принимая во внимание, что в Уставе Организации Объединенных Наций народы выразили их решимость избавить грядущие поколения от бедствий войны, дважды в наше время принесших человечеству невыразимое горе, и проявлять терпимость и жить вместе, в мире друг с другом, как добрые соседи, и

Принимая во внимание, что Устав также требует развития всеобщего уважения к основным свободам, в том числе к свободе слова, и соблюдения их, причем все члены обязались в статье 56 предпринимать совместные и самостоятельные действия для такого соблюдения основных свобод,

Генеральная Ассамблея

1. осуждает любую форму ведущейся в любой стране пропаганды, имеющей целью или способной создать или усилить угрозу миру, нарушением мира или акт агрессии.

Ծանոթագրություն

1. ՄԱԿ-ի սույն բանաձևով է պայմանավորված, որ վերջին 6 տասնամյակում ոչ մի երկրում պաշտոնապես պատերազմ չի քարոզվում: Խանգարում է ոչ միայն 110 (II)

բանակը, այլև ՄԱԿ-ի մի շարք այլ կոնվենցիաներ և փաստաթղթեր: Սակայն դրանք չեն խանգարում, որպեսզի երկրները, իբրև մասնավոր կարծիք, պատերազմի, ցեղասպանության քարոզչությունը, հրահրումը, կրոնական և ազգային ատելություն և թշնամանք սերմանելը հնչեցնեն (քարոզչություն ծավալեն), այսպես կոչված, «հեղինակավոր» քաղաքագետների և վերլուծաբանների միջոցով: Մոդայիկ է դարձել երկրների դեմ պատերազմ կամ ռազմական ագրեսիա սանձազերծելը ներկայացնել, որպես «միջազգային տեռորիզմի» դեմ պայքար՝ հանուն հարձակվող երկրի ազգային անվտանգության:

ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Բանաձև 127 (II)

Կեղծ կամ խեղաթյուրված տեղեկատվություն, 15-ը նոյեմբերի 1947թ.

Резолюция 127 (II) Генеральной Ассамблеи ООН²

Ложная или извращенная информация, 15 ноября 1947г.

Генеральная Ассамблея,

Считая, что государство — члены Организации Объединенных Наций, согласно статье I Устава, обязаны развивать дружественные отношения между собой и осуществлять международное сотрудничество, развивая для этого и укрепляя уважение к правам человека и основным свободам,

Считая, что для достижения этой цели необходимо облегчать и расширять распространение во всех странах информации, способной улучшить взаимное понимание между народами и обеспечить дружественные отношения между ними,

Считая, что значительные успехи в этой области могут быть осуществлены лишь путем проведения, в пределах того, что согласно с основными законами каждой данной страны, мер для борьбы с распространением ложных или извращенных известий, которые могут повредить дружеским отношениям между государствами,

Предлагает правительствам государств — членом Организации Объединенных Наций:

1. изучить меры, которые могут быть приняты с пользой в отдельных государствах, в пределах того, что согласно с основными законами их для борьбы с распространением ложных или извращенных известий, которые могут повредить дружеским отношениям между государствами, ...

Ծանոթագրություն

2. Սույն բանաձևն է խանգարում համաշխարհային տիրապետության գնացող ուժերին: Քենեդի-խրուշչովին չեզոքացնելուց հետո, 1966թ. սկսած, որպես ճարպիկ լուծում գտնվեց Ալան Դալեսի ծրագիրը: Դալեսի նախանշած՝ մարդու բնության դեմ ուղղված բոլոր այլանդակությունները՝ ընդդեմ ՄԱԿ-ի 1948թ. Մարդու Իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագրի, ներկայացվեցին՝ որպես ՄԱԿ-ի և Եվրոմիության Մարդու Իրավունքների կոնվենցիաներ: Օրինակ, միասեռականներին ամուսնություն թույլատրելու, ինչպես նաև նրանց կողմից առողջ ընտանիքների երեխաներ որդեգրել թույլատրելու օրենքները, որոնք հակասում են ՄԱԿ-ի Մարդու Իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագրի 16-րդ Հոդվածին, մասնավորապես, 3-րդ կետին, որտեղ ասված է. «Ընտանիքը հասարակության բնական և հիմնական բջիջն է, ունի հասարակության ու պետության կողմից պաշտպանվելու իրավունք»:

ՀՀ-Ի ԵՎ ԼՂՀ-Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՓՈՒԼԵՐԸ 1917-ԻՑ ՑԱՅՍՕՐ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային և միջազգային իրավական կարգավիճակի փուլերը 1918-ից ցայսօր¹

Հայության ձեռքբերումներն ու կորուստները, մասնավորապես, իրավունքի ոլորտում

I. ՓՈՒԼ 1918թ. մայիսի 28 - 1920թ. դեկտեմբերի 4. Հայաստանի Հանրապետություն - փաստացի՝ ԱՆԿԱՄ - իրավականորեն՝ ԱՆԿԱՄ,

Ձեռքբերումները. 1) Սարդարապատի, Բաշ Ապարանի, Ղարաքիլիսայի՝ Հայոց լինել - չլինելու վճռական գոյամարտի հաղթանակ: 2) Հայրենիքում ազատ, անկախ, ինքնիշխան ապրելու, հարատևելու իրավունքի նվաճում՝ Հայաստանի անկախության վերականգնում: 3) 1919թ. հունվարի 19-ին դաշնակից երկրների Գերագույն խորհուրդը ճանաչեց ՀՀ կառավարությունը: 4) 1919թ. ապրիլ - մայիսին ազատագրվեցին Կարսը, Օթլին, Կաղզվանը, Շարուրը և Նախիջևանը. գրեթե ամբողջությամբ վերականգվեց Արևելյան Հայաստանի 1914-ի սահմանները: 5) 1919թ. մայիսի 14-ին Փարիզի կոնֆերանսը որոշում ընդունեց ԱՄՆ-ին Հայաստանի մանդատը տալու մասին: 6) 1919թ. մայիսի 16-ին ՀՀ Նախարարների խորհուրդը ընդունեց որոշում Երևանում Պետական Համալսարան հիմնելու մասին. Համալսարանի բացումը տեղի ունեցավ 1920թ. հունվարի 31-ին Ալեքսանդրապոլում (Երևանում դեռևս չենք չունենալու պատճառով): 7) 1920թ. հունվարին 19-ին Ազգերի Լիգան ճանաչեց ՀՀ փաստացի (դե ֆակտո) անկախությունն ու ինքնիշխանությունը: 8) 1920թ. օգոստոսի 10-ին կնքվեց Սևրի հաշտության պայմանագիրը, որի համաձայն՝ Թուրքիան (սուլթանը՝ օրինական իշխանություն) ճանաչում էր Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես ազատ և անկախ պետություն: 9) 1920թ. օգոստոսի 10-ին, Թիֆլիսում կնքվեց համաձայնագիր ՀՀ-ի և ՌԱՖՍՌ-ի միջև, համաձայն որի՝ Սովետական Ռուսաստանը նույնպես ՀՀ-ն ճանաչում էր որպես ազատ և անկախ պետություն:

Կորուստները. 1) Քառակողմ պատերազմի հասցրած վնասները հայությանն ու հանրապետությանը: 2) 1920թ. նոյեմբերի 29-ին հայ բոլշևիկները՝ Հեղկոմը, Հայաստանը հայտարարեցին սովետական: 3) 1920թ. դեկտեմբերի 2-ին կնքվեց Համաձայնագիր ՌԱՖՍՌ-ի և ՀՀ-ի միջև, համաձայն որի՝ Հայաստանը հայտարարվում է անկախ սոցիալիստական հանրապետություն: 4) 1920թ. սեպտեմբերին Երևանի Պետական Համալսարանում դասերը ժամանակավորապես դադարեցին:

II. ՓՈՒԼ 1920թ. դեկտեմբերի 4 - 1922թ. մարտի 12. Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետություն - փաստացի՝ ՈՉ ԱՆԿԱՄ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱՄ,

Ձեռքբերումները. 1) 1919-ից՝ Ջանգեզուրի անկախության և ինքնիշխանության զինյալ պաշտպանություն: 1920թ. դեկտեմբերի 25-ին որպես Ինքնավար Սյունիք: 1921թ. ապրիլի 26-ից՝ Լեռնահայաստանի Հանրապետություն: 2) 1921թ. փետրվարի 20-ին՝ Վրաստանի զավթած հայկական Լոռու, այսպես կոչված, «չեզոք գոտու» ազատագրումը: 3) 1921թ. հոկտեմբերի 10-ին Երևանի Պետական Համալսարանը վերսկսեց դասերը: 4) 1922թ. փետրվարի 3-ին ընդունվեց ՀԽՍՄ Սահմանադրությունը:

Կորուստները. 1) 1921թ. մարտի 16-ի Ռուս-թուրքական բարեկամության և եղբայրության պայմանագիր ու այն վավերացնող՝ 2) 1921թ. հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագիր: 3) Ռազմական կոմունիզմի հասցրած վնասները: 4) 1921թ. հուլիսի 3-ին Ջանգեզուրից Գարեգին Նժդեհի դուրս գալը:

III. ՓՈՒԼ 1922թ. մարտի 12 - 1922թ. դեկտեմբերի 30.

Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետություն - փաստացի՝ ՈՉ ԱՆԿԱՄ - իրավականորեն՝ ՈՉ ԱՆԿԱՄ,

Ձեռքբերումները. 1) Երևանի Պետական Համալսարանի վերաբացումը:

Կորուստները. 1) 1922թ. մարտի 12-ին Սով. Հայաստանը, Սով. Վրաստանը, Սով. Ադրբեջանը կնքեցին Անդրկովկասի Սովետական Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Հանրապետությունների Միություն (ԱՍՖՀՄ) ստեղծելու պայմանագիրը: 2) 1922թ. դեկտեմբերի 10-ին ԱՍՖՀՄ-ն վերականգնավորվեց Անդրկովկասի Սովետական Ֆեդերատիվ Հանրապետության, իսկ 1922թ. դեկտեմբերի 30-ին այն մտավ նորաստեղծ ԽՍՀՄ-ի կազմ. իրավական առումով Սով. Հայաստանը ընկավ կրկնակի կախվածության մեջ: 3) **Հնարավոր կորուստ.** 1922-ի վերջերին Երևանի գավառային կուսակցական կոնֆերանսը, առաջարկեց փակել Երևանի Պետական Համալսարանը² (պատճառաբանելով երկրի տնտեսական վիճակը). 1923-ին ՀԿ(բ)Կ 2-րդ համագումարը այն մերժեց:

IV. ՓՈՒԼ 1922թ. դեկտեմբերի 30 - 1937թ. մարտի 23. Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետություն - փաստացի՝ ՈՉ ԱՆԿԱՄ - իրավականորեն՝ կրկնակի ՈՉ ԱՆԿԱՄ,

Ձեռքբերումները. 1) 1936թ. դեկտեմբերի 5-ին հաստատվեց ԽՍՀՄ նոր սահմանադրությունը, ըստ որի՝ դադարում է Անդրկովկասի ԱՖՍՐ-ի գոյությունը:

Կորուստները. 1) 9-ը հուլիսի 1936թ. Աղասի Խանջյանի սպանությունը ԱՍՖՍՐ-ի կենտրոնում՝ Թբիլիսիում, ԽՍՀՄ նոր Սահմանադրության նախագծի մեջ Լեռնային Ղարաբաղը և Նախիջևանը Հայկական ՍՍՀ-ին վերամիավորելու առաջարկը խափանելու համար: 2) Հայ մտավորականների սպանություններ և բռնություններ:

V. ՓՈՒԼ 1937թ. մարտի 23 - 1988թ. փետրվարի 20. Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետություն - փաստացի՝ ԿԻՍԱՆԿԱՄ, իրավականորեն՝ ԿԻՍԱՆԿԱՄ,

Ձեռքբերումները. 1) 1937թ. մարտի 23-ից, համաձայն Հայկական ՍՍՀ նոր Սահմանադրության՝ ինքնուրույն հանրապետություն՝ ԽՍՀՄ կազմում: 2) 1939թ. Հայկական էպոսի 1000-ամյակի հորեյանական տոնակատարություններ. Սասունցի Դավիթ համահավաք բնագրի հրատարակում. բանասացություն - Հայոց անկտորում ոգու ինքնարթնացում: 3) Բոլոր ասպարեզներում քաղաքակրթական նոր մակարդակի նվաճում: 4) Հաղթանակ Հայրենական մեծ պատերազմում:

Կորուստները. 1) Բռնադատվածների և զոհերի մեծ ալիք: 2) 1941-45թթ. Պատերազմի ժամանակ կրած կորուստներ՝ ճակատում և թիկունքում:

VI. ՓՈՒԼ 1988թ. փետրվարի 20 - 1990թ. օգոստոսի 23. Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետություն - փաստացի՝ ԱՆԿԱՄ - իրավականորեն՝ ԿԻՍԱՆԿԱՄ,

Ձեռքբերումները. 1) 22-ը նոյեմբերի 1988թ. ՀՍՄՍ օրենքը օսմանյան Թուրքիայում Հայերի 1915թ. ցեղասպանության դատապարտման մասին: 2) 1-ը դեկտեմբերի 1989թ. ՀՍՄՍ Գերագույն խորհրդի և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի որոշումը՝ Հայկական ՍՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին:

Կորուստները. 1988թ. դեկտեմբերի 7-ի Սպիտակի երկրաշարժ:

VII. ՓՈՒԼ 1990թ. օգոստոսի 23 - 1991թ. սեպտեմբերի 21. Հայաստանի Հանրապետություն - փաստացի՝ ԱՆԿԱՄ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱՄՈՒԹՅԱՆ գործընթաց,

Ձեռքբերումները. 20-ը օգոստոսի 1990թ. ՀՍՄՍ Գերագույն խորհրդի օրենքը, որով ընդունվեց Հայաստանի Հանրապետության Անկախության Հռչակագիրը և հռչակվեց

անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբը:

Կորուստները. Հայաստանի շրջափակում հյուսիսից՝ երկաթուղին փակելու միջոցով:

VIII. ՓՈՒԼ 1991թ. սեպտեմբերի 21 - 1994թ. մայիսի 12. Հայաստանի Հանրապետություն - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱԽ.

Ձեռքբերումները. 1) Անկախության գործընթացի ավարտ, համաժողովրդական հանրաքվեով Անկախության Հռչակագրի ընդունում: 2) Շուշիի ազատագրումը 1992թ. մայիսի 9-ին: 3) 8-ը հուլիսի 1992թ. ՀՀ Գերագույն խորհրդի օրենքը, որով Հայաստանը ոչ միայն ճանաչում է ԼՂՀ-ի անկախությունը, այլև չի ճանաչում և երբևէ չի ճանաչելու որևէ երկրի կամ միջազգային կառույցի ԼՂՀ-ը կրկին Ադրբեջանին բռնակցելու որևէ փաստաթուղթ:

Կորուստները. 1) 1992թ. դեկտեմբեր. գազամատակարարման դադարեցում և հոսանքազրկում: 2) Վայրի սեփականաշնորհման գործընթացի սկիզբ:

IX. ՓՈՒԼ 1994թ. մայիսի 12 - 2005թ. նոյեմբերի 27. Հայաստանի Հանրապետություն - փաստացի՝ ԿԻՍԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱԽ.

Ձեռքբերումները. 1) Հաղթական դադար Արցախյան ազատամարտում: 2) 2003թ. մայիս - հանրաքվե. Հայաստանի Անկախության Հռչակագրին հակասող Սահմանադրության եվրոնախագծի տարբերակի համաժողովրդական մերժում: 3) Խաղաղ կենսագործելու հնարավորություն:

Կորուստները. 1) Իշխանության ու ժողովրդի տարանջատում: 2) Սոցիալ-տնտեսական, կրթական ոլորտում: 3) Ձանգվածային գործազրկություն: 4) Ձանգվածային արտագաղթ: 5) Կրթական, գիտական, մշակութային ընդհանուր մակարդակի սրընթաց վատթարացում: 6) ՀՀ Անկախության Հռչակագրին հակասող օրենքների ընդունում: 6) ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից Սահմանադրության նախագիծը կրկին հանրաքվեի դնելու որոշում:

X. ՓՈՒԼ 2005թ. նոյեմբերի 27. - առ այսօր. Հայաստանի Հանրապետություն - փաստացի՝ ԿԱԽՅԱԼ, իրավական առումով, երկտակված իրարից օտարված իրողություն է. ա) ժողովրդի համար իրեն պատկանող ՀՀ ամբողջ իշխանությունը իրավականորեն ԱՆԿԱԽ է, բ) իշխանավորների և պետծառայողների համար, համաձայն ժողովրդի կողմից հանրաքվեով մերժված Սահմանադրության՝ ՈՉ ԱՆԿԱԽ.

Ձեռքբերումները. Սպասումային, անորոշ լարվածություն:

Կորուստները. 1) Ժողովրդի 2005թ. նոյեմբերի 27-ին հանրաքվեով մերժած նախագիծը, որպես գործող Սահմանադրություն ընդունելու իրողություն: 2) ՀՀ ազգային անվտանգությանը սպառնացող, մարդու իրավունքներն ու ժողովրդավարությունը, ըստ էության, մերժող մի շարք եվրո-օրենքների ընդունում: 3) ՀՀ պաշտոնական մակարդակում ավելի քան տասը տարի է փորձում են մոռացության մատնել Հայաստանի Անկախության Հռչակագիրը՝ ՀՀ Մայր Օրենքը (որի տեքստը ՀՀ-ում դարձել է բավականին դժվար ճարվող փաստաթուղթ): 4) Ազգային և քաղաքակրթական ընդհանուր արժեքների ճգնաժամի խորացում:

Ծանոթագրություն

¹. Սա վերլուծության նախնական փորձ է ընդգաննել, որը լրացումների խիստ կարիք ունի, ինչը հնարավորություն կտա ընկալել իրերի դրությունը, դրանց նպատակային պայմանավորվածությունն ու իրարամերժությունը, ըստ այդմ՝ ձևավորվող իրողությունները, դրանցում ընթացող ուղղորդվող, ղեկավարելի, նաև բնական և ինքնակա գործընթացների ու երևույթների էությունը: Դա անհրաժեշտ է անել որոշելու իրերի կանխատեսելի ու անկանխատեսելի հաջորդականությունը, բացահայտելու համար դեպքերի զարգացման տրամաբանությունը, նաև գտնելու դեռևս լուծում չստացած անցյալի, ներկայի ու ապագայի մի շարք ինչո՞ւ-ների և ինչպե՞ս-ների պատասխանները:

2. Վերջին տարիներին՝ նույն սցենարով, որոշ ներլուծակներ՝ ՄԱԿ-ի հովանու տակ, որպես ՀՀ եվրոհետգրման բարեփոխում, «քննարկում» են ՀՀ Ազգային Ակադեմիայի փակման հարցը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության փուլերը 1917-ից առ այսօր¹

Հայության ձեռքբերումներն ու կորուստները, մասնավորապես, իրավունքի ոլորտում

I. ՓՈՒԼ 1917թ. նոյեմբերից - 1918թ. մայիսի 28. Լեռնային Ղարաբաղ - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ - իրավականորեն՝ ԱՆՈՐՈՇ,

Ձեռքբերումները. Սեփական ուժերով անկախության, ինքնիշխանության պահպանում:

Կորուստները. Ավազակային հարձակումների ու ներխուժումների հետևանքով մարդկային, նյութական կորուստներ:

II. ՓՈՒԼ 1918թ. մայիսի 28 - 1920թ. նոյեմբեր 30. Լեռնային Ղարաբաղ - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱԽ,

Ձեռքբերումները. Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանի Հանրապետության կազմում է:

Կորուստները. Շուշին ջարդերի ու արյունահեղությունների ասպարեզ է: 1920 մարտի 23-ին թուրք-մուսավաթական հրոսակախմբերը կոտորեցին 30 հազար հայ բնակիչների, կողոպտեցին ու իրկիզեցին Շուշիի հայկական թաղամասերը:

III. ՓՈՒԼ 1920թ. նոյեմբեր 30 - 1921թ. հուլիս 4. Լեռնային Ղարաբաղ - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԿԻՍԱՆԿԱԽ՝ ՀՍՍՀ-ի հետ միասին,

Ձեռքբերումները. 1920թ. նոյեմբերի 30-ին Ադրբեջանի Հեղկոմի հռչակագրով Լեռնային Ղարաբաղը, Ձանգեզուրը և Նախիջևանը ճանաչվել են խորհրդային Հայաստանի անբաժանելի մաս:

Կորուստները. Ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությամբ պայմանավորված մարդկային, նյութական կորուստներ:

IV. ՓՈՒԼ 1921թ. հուլիսի 5 - 1986թ. Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզ - փաստացի՝ ԿԻՍԱՆԿԱԽ, իրավականորեն կրկնակի՝ ՈՉ ԱՆԿԱԽ,

Ձեռքբերումները, 1) Մինչև 1976թ. ԼՂԻՍ-ի իշխանությունների ու մտավորականության և ՀՍՍՀ-ի շարունակական դիմումները խորհրդային իշխանություններին: 2) Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի անկախության գործընթացի սկիզբը ստորագրահավաք:

Կորուստները. 1) 1921թ. հուլիսի 5-ի Կովբյուրոյի որոշմամբ (առանց քվեարկության) Լեռնային Ղարաբաղի բռնակցումը Սովետական Ադրբեջանին 2) Մինչև 1976թ. կենտրոնական իշխանությունների դիմումներին ի պատասխան՝ բռնություններ, հալածանքներ Ադրբեջանի Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության կողմից:

V. ՓՈՒԼ 1986թ. փետրվարի 20 - 1988թ. հունիսի 15. Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզ - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԿԻՍԱՆԿԱԽ,

Ձեռքբերումները. 1) 2-ը փետրվարի 1988-ի ԼՂԻՍ-ի մարզխորհրդի արտակարգ սեսիայի որոշումը խորհրդային Ադրբեջանից անջատվելու և խորհրդային Հայաստանին միանալու մասին: 2) «Կռունկ» կոմիտեի կազմավորում, «Միացում» համաժողովրդական շարժման հռչակում, ինքնաբուխ ինքնապաշտպանության ձևավորում:

Կորուստները. 1988-ի փետրվարի 26-28՝ Սուճգայիթյան ջարդեր, ավազակային հարձակումներ Արցախի հայաբնակ գյուղերի վրա:

VI. ՓՈՒԼ 1988թ. հունիսի 15 - 1989թ. դեկտեմբերի 1. Լեռնային Ղարաբաղ - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն ԿԻՍԱՆԿԱԽ՝ ՀՍՍՀ-ի հետ միասին,

Չեռքբերումները. 15-ը հունիսի 1988թ. որոշումը ՀՍՄՀ Գերագույն խորհրդի ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ՍՄՀ-ի կազմից Հայկական ՍՄՀ-ի կազմի մեջ անցնելու վերաբերյալ:

Կորուստները. ԼՂԻՄ-ի շրջափակում խորհրդային զորքերի և ադրբեջանական հրոսակների կողմից:

VII. ՓՈՒԼ 1989թ. դեկտեմբերի 1 - 1990թ. օգոստոսի 23.

Լեռնային Ղարաբաղ - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն ԿԻՍԱՆԿԱԽ՝ ՀՍՄՀ-ի հետ միասին,

Չեռքբերումները. 1988թ. դեկտեմբերի 1-ի որոշումը ՀՍՄՀ Գերագույն խորհրդի և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի Հայկական խՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին:

Կորուստները. Փաստաթղթային ռեժիմի ստուգումների պատրվակով սադրիչ գործողություններ, ձեռքարկություններ, հալածանքներ արցախահայության նկատմամբ:

VIII. ՓՈՒԼ 1990թ. օգոստոսի 23 - 1991թ. սեպտեմբերի 2.

Լեռնային Ղարաբաղ - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱԽԱՅՄԱՆ գործընթաց՝ ՀՀ-ի հետ միասին,

Չեռքբերումները. 1) 1990թ. մայիսին ԼՂ-ի 14 ընտրատաժներում ՀՍՄՀ (ԼՂ-ն և Շահումյանի շրջանը ներառյալ) Գերագույն խորհրդի ընտրությունների մասնակցությունը: 2) 20-ը օգոստոսի 1990թ. ՀՍՄՀ (ԼՂ-ն և Շահումյանի շրջանը ներառնող) Գերագույն խորհրդի օրենքը, որով ընդունվեց Հայաստանի Հանրապետության Անկախության Հռչակագիրը և հռչակվեց անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբը:

Կորուստները. Պատերազմական

IX. ՓՈՒԼ 1991թ. սեպտեմբերի 2 - 1991թ. դեկտեմբերի 10.

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱԽԱՅՄԱՆ գործընթացի ավարտ:

Չեռքբերումները. Անկախության գործընթացի ավարտ. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակում, ԼՂՀ Անկախության Հռչակագրի ընդունում, 2-ը սեպտեմբերի 1991թ.:

Կորուստները. Պատերազմական:

X. ՓՈՒԼ 1991թ. դեկտեմբերի 10 - առ այսօր. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն - փաստացի՝ ԱՆԿԱԽ, իրավականորեն՝ ԱՆԿԱԽ.

Չեռքբերումները. 1) Ազատագրական պատերազմի հաղթական ընթացք, Շուշիի ազատագրումով սկիզբ առած Արցախի գերակշիռ մասի ազատագրում, պատերազմի հաղթական հրադադար: 2) Համաժողովրդական հանրաքվեով անկախության ամրագրումը՝ որպես ժողովրդական կամքի դրսևորում: 3) Համաձայն համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքների՝ ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի կողմից ԼՂՀ Անկախության Հռչակագրի հաստատում, 6-ը հունվարի 1992թ.:

Կորուստները. Պատերազմի հաղթարշավի կասեցում՝ արևմուտքի և ելցիյան ՌԴ-ի միջնորդությամբ: Հրադադարի կնքում, որով արևմուտքը ոչ միայն իբրև թե վիճելի դարձրեց ԼՂՀ-ի անկախությունը, այլև խնդիրը տեղափոխեց կարգավիճակի որոշման այսպես կոչված փոխգիշումների դաշտ:

Ծանոթագրություն

¹. Այն նույնպես, որպես ամբողջի մաս, թերի է: Քանզի ԼՂՀ-ն ՀՀ-ի, Նախիջևանի, Ջավախքի ու Սփյուռքի հետ միասին է, որ ամբողջանում է որպես Հայություն, Հայ քաղաքակրթություն և Հայոց պետականություն:

ԼՂԻՄ-Ի ԺՈՂՈՎՈՂԱԿԱՆ ԴԵՊՈՒՏԱՏՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ 20-ՐԴ ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ ԱՐՏԱՅԵՐԹ ՍԵՍԻԱՅԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Ադրբեջանական ՍՄՀ-ի կազմից Հայկական ՍՄՀ-ի կազմի մեջ անցնելու վերաբերյալ Ադրբեջանական և Հայկական ՍՄՀ-ի Գերագույն սովետների առջև միջնորդելու մասին

20 փետրվար 1988թ.

Ստեփանակերտ

РЕШЕНИЯ

Внеочередной сессий Совета народных депутаатов НКАО ХХ созыва „О ходатайстве перед верховными советами Азербайджанской ССР и Армянской ССР о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР,, от 20 февраля 1988г.

Заслушав и обсудив выступления депутатов областного совета народных депутатов НКАО о ходатайстве перед Верховными Советами Азербайджанской ССР и Армянской ССР о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР, внеочередная сессия Нагорно-Карабахского областного Совета народных депутатов решила:

Идя навстречу пожеланиям трудящихся НКАО, просит Верховный Совет Азербайджанской ССР и Верховный Совет Армянской ССР проявить чувство глубокого понимания чаяний армянского населения Нагорного Карабаха и решить вопрос о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР, одновременно ходатайствовать перед Верховным Советом Союза ССР о положительном решении вопроса передачи НКАО из состава Азербайджанской ССР в сос-

тав Армянской ССР.

(Газ. "Советский Карабах", Степанакерт, на русск. яз., 21 февраля 1988г.)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՄՀ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

«Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Ադրբեջանական ՍՄՀ-ի կազմից Հայկական ՍՄՀ կազմի մեջ անցնելու վերաբերյալ Ադրբեջանական և Հայկական ՍՄՀ Գերագույն սովետների առջև միջնորդելու մասին» Ադրբեջանական ՍՄՀ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովրդական դեպուտատների մարզային սովետի 1988 թվականի փետրվարի 20-ի արտահերթ նստաշրջանի որոշման մասին

Հայկական ՍՄՀ Գերագույն սովետը նշում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ հարցը, ինչպես և ազգամիջյան հարաբերությունների շատ այլ չլուծված պրոբլեմներ գտնվում են ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի ուշադրության կենտրոնում, որի վկայությունն է ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Մ. Ս. Գորբաչովի՝ սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի ոգով համակված դիմումը Ադրբեջանի և Հայաստանի աշխատավորներին, ժողովուրդներին: Այդ դիմումը երախտագիտությամբ և հանուն սովետական ժողովուրդների բարեկամության ամրապնդման մեծ պատասխանատվության զգացումով ընդունվեց Սովետական Հայաստանի հասարակության, բոլոր աշխատավորների կողմից:

ՍՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի որոշմամբ Կենտկոմի քարտուղարությանը հանձնարարված է կազմակերպել Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում կուտակված պրոբլեմների, նրա շուրջը ազգամիջյան հարաբերությունների սրման պատճառների խոր ու համակողմանի ուսումնասիրությունը, համապատասխան առաջարկությունների մշա-

ԻՒՒՒՅ

ԱՐԱՐԱՏԻ

Թիվ 3 (14), հոկտեմբեր - նոյեմբեր, 2007 թ.

Ի նշո՞ւ Նորագույն
գինյալ ազատագրական
պայքար

Լևոյդ Ջորջ Դեյվիդ, Մեծ Բրիտանիայի պրեմիեր մինիստր՝ 1916-1922թթ.:

«Չայաստանը ողջակիզվեց մեր կառուցած հաղթանակի զոհասեղանին: Բրիտանական կառավարության քաղաքականությունը անխուսափելիորեն հանգեցրեց (հայերի) 1895-97թթ., 1909թ. սարսափելի ջարդերին և 1915թ. ամենասարսափելի կոտորածին: Հայերը պետք է վերագտնեն իրենց անկախությունը»:

Լոուրենս Էդուարդ Արաբացի, բրիտանական հետախույզ: Մեջբերումները՝ 1919թ. Լինկոլն Սթեֆընսի հարցազրույցից:

«Հայերը պետք է ամբողջությամբ ոչնչացվեն», «...Ռա է Հայկական հարցի միակ լուծումը», «Հայերը, չպետք է ունենան Հայաստանը, բուն երկիրը»: «...Հայաստանը պետք է բաժանման ենթարկվի»: «...ինչպես հայերն են, ինչպես բոլոր այս հին ազգերն էլ, որոնց պետք է ոչնչացնել»:

Ռալֆ Պիտերս, ԱՄՆ զինված ուժերի սպա: «Իսկ մի սարսափելի չարագործություն, ինչպիսին է հայերի... ցեղասպանությունը, երբեք չի կարող փոխհատուցվել տարածքային նվիրատվությամբ», «Եթե զտումներն իրենց գործն անում են»:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Առաջաբան	էջ 1
Հայության մաքառումների փուլերը Սփյուռքում և Հայրենիքում	էջ 2-3
Ինչո՞ւ Լորագույն զինյալ ազատագրական պայքար	էջ 4-7
Լոուրենս Արաբացու հարցազրույցը	էջ 8-15
Չերչիլ, Սիոնիզմն ընդդեմ բոլշևիզմի	էջ 16-17
Պաուլ Ռորբախ	էջ 18
Լ. Բ. Տրոցկու 1921թ. հոդվածը	էջ 18-22
Պայմանագիր Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև	էջ 23-25
Լոզանի կոնֆերանս, 1923թ.	էջ 25
Սևրի հաշտության պայմանագիրը, 1920թ.	էջ 26
ԱՄՆ անկախության հռչակագիրը	էջ 27
Ալան Դալեսի ծրագիրը	էջ 28-29
Ռալֆ Պիտերս, «Նոր Մերձավոր Արևելքի քարտեզը», 2006թ.	էջ 29-33
ՄԱԿ-ի հռչակագրեր, բանաձևեր	էջ 34-37
ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի ազգային և միջազգային իրավական կարգավիճակի փուլերը 1917-ից ցայսօր	էջ 38-40
ՀՀ և ԼՂՀ հռչակագրեր, որոշումներ	էջ 40-47
Մահաթմա Գանդի	էջ 48
Ֆրիտյոֆ Նանսեն	էջ 49-51
Գուրգեն Յանիկյան	էջ 51-54
Վերջաբան	էջ 55-56

Լրատվական գործունեություն իրականացնող «Ուխտ Արարատի» ՍՊԸ, հասցեն Կասյան 6/19, վկայական N-03A 069706, տրված 12.10.2005թ.

Տպաքանակը՝ 1000
Ծավալը՝ 4.5 տպ. մամուլ

Համարի թողարկման պատասխանատու՝ Տիգրան Փաշաբեզյան

Տպագրված է «ՍԱՄԱՐԿ» տպարանում, ստորագրվել է տպագրության՝ 07.11. 2007

Խմբագրության հասցեն՝ 375010, Երևան, Ագաթանգեղոսի 7բ
Հեռ. (37410) 52-51-90

Official periodical of "Oukht Ararati" LTD

EDITORIAL BOARD
Responsible of the issue:
Tigran Pashabezyan

Address: 375010, Yerevan, Agatangeghos 7b
Tel. (37410) 52-51-90
E-mail: oukhtaradi@yahoo.com

Գինը՝ 300 դրամ

«Ուխտ Արարատի» ամսագրից նյութեր արտատպելիս՝ խնդրում ենք հղում կատարել:

Հարգելով հեղինակային իրավունքը՝ ստացված հոդվածները չենք խմբագրում:

կումը և ըստ դրանց պատրաստության աստիճանի ներկայացնել ՍՄԿ Կենտկոմի և ՍՄՅ Կառավարության քննարկմանը: Լեռնային Ղարաբաղի պրոբլեմների, մարզի աշխատավորների կարիքների նկատմամբ մեծ ուշադրության վկայություն է, համդիսանում մաս Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի սոցիալ-տնտեսական զարգացման արագացման միջոցառումների մասին ՍՄԿ Կենտկոմի և ՍՄՅ Մինիստրների խորհրդի որոշումը:

Հանրապետության Գերագույն սովետը միահամուռ պաշտպանում է համամիութենական XIX կուսակցական կոնֆերանսին ուղղված ՍՄԿ Կենտկոմի թեզիսները, որոնցում նշվում է, որ քաղաքական սիստեմի վերակառուցման շրջանակներում անհրաժեշտ է քննարկել և հասունացած միջոցներ ձեռնարկել սովետական ֆեդերացիայի հետագա զարգացման ուղղությամբ, պահանջվում է մշտական ուշադրություն ազգամիջյան հարաբերությունների հարցերին, յուրաքանչյուր ազգի և ազգության զարգացմանը:

Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության Գերագույն սովետը որոշում է.

Համակողմանիորեն ուսումնասիրելով Ադրբեջանական ՍՄՀ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովրդական դեպուտատների սովետի 1988 թվականի փետրվարի 20-ի արտահերթ նստաշրջանի որոշումը և հաշվի առնելով Լեռնային Ղարաբաղում և նրա շուրջը ստեղծված լարված իրավիճակը, ինչպես մաս ԼԴԻՄ-ի և Հայկական ՍՄՀ հայ բնակչության կամքի արտահայտությունը, ղեկավարվելով ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքի մասին ՍՄՀ Սահմանադրության 70-րդ հոդվածով, համաձայնություն տալ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Հայկական ՍՄՀ կազմի մեջ մտնելուն:

Խնդրել ՍՄՀ Գերագույն սովետին քննարկել և դրականորեն լուծել Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Ադրբեջանական ՍՄՀ-ի կազմից Հայկական ՍՄՀ կազմի մեջ անցնելու հարցը:

Հայկական ՍՄՀ Գերագույն սովետը, դիմելով ՍՄՀ Գերագույն սովետին, հույս է հայտնում, որ այդպիսի որոշումը չի խախտի երկու հանրապետությունների միջև եղած ավանդական բարիդրացիական հարաբերությունները և այն ըմբռնումով կընկալվի Ադրբեջանական ժողովրդի կողմից:

**Հայկական ՍՄՀ Գերագույն սովետի
նախագահության նախագահ՝ Գ. ՈՍԿԱՆՅԱՆ
Հայկական ՍՄՀ Գերագույն սովետի
նախագահության քարտուղար՝ Ն. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ**

15 հունիսի 1988 թ., Երևան

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԵՆՔԸ**

Օսմանյան Թուրքիայում հայերի 1915 թվականի ցեղասպանության դատապարտման մասին

Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության Գերագույն սովետը որոշում է.

1. Դատապարտելով 1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում հայերի ցեղասպանությունը, որպես մարդկության դեմ ուղղված ծանրագույն հանցագործություն, ապրիլի 24-ը հայտարարել հայերի ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր:

2. ՍՄՀ Գերագույն սովետի նախագահություն առաջարկություն ներկայացնել հայերի 1915 թվականի ցեղասպանությունը ճանաչելու և դատապարտելու մասին:

3. Հանձնարարել Հայկական ՍՄՀ Մինիստրների խորհր-

դին Հայաստանի արհմիությունների խորհրդի հետ համատեղ քննության առնել ու լուծել ապրիլի 24-ը ոչ աշխատանքային օր հայտարարելու հարցը, հանգստյան օրերից մեկը տեղափոխելով այդ օրը:

**Հայկական ՍՄՀ Գերագույն սովետի
նախագահության նախագահ՝ Գ. ՈՍԿԱՆՅԱՆ
Հայկական ՍՄՀ Գերագույն սովետի
նախագահության քարտուղար՝ Ն. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ**

22 նոյեմբերի 1988 թ., Երևան

Ծանոթագրություն

1. Սույն օրենքի 2-րդ կետի տրամաբանությունը պայմանավորված է ՀԽՍՀ-ն դեռևս ԽՍՀՄ կազմի մեջ լինելով, երբ միջազգային հանրությանն առնչվող ՀԽՍՀ հարցերը, Հայաստանի կամ ԽՍՀՄ-ի անունից ՄԱԿ-ին իրավունք ուներ ներկայացնել միայն ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունը:

2. ՀՀ Անկախության հռչակումից, առավել ևս 1992թ. մարտի 2-ից Միավորված Ազգերի Կազմակերպության լիիրավ անդամ դառնալուց հետո, բոլոր մյուս օրենքների հետ միասին, սույն օրենքը նույնպես հարկ էր, անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելու միջոցով, համապատասխանեցնել ՀՀ միջազգային նոր կարգավիճակին:

3. Տեղեկացնենք, որ թերացումը շտկելու միտումով, Հայաստանի Հանրապետական Կուսակցության առաջարկով, պատգամավոր Աշոտ Նավասարդյանի կողմից ներկայացվել է 1993թ. ՀՀ Գերագույն խորհրդի օրակարգ է մտել «Օսմանյան Թուրքիայում հայերի 1915 թվականի ցեղասպանության դատապարտման մասին 22 նոյեմբերի 1988թ. ՀՀ Օրենքում անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը: Առ այսօր գտնվելով ՀՀ ԱԺ օրակարգում՝ այն չի քննարկվել:

4. Սույնը հնարավոր չէ «թերացում» դիտել, քանզի այն դեմ է ժողովրդի կամքին՝ Հայաստանի Անկախության Հռչակագրին. ՀՀ Ազգային ժողովը շուրջ 16 տարի է, ինչ 6-րդ կետի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, վարում է անկախ արտաքին քաղաքականություն», պարտավոր էր «ԱՐՏԱՀԱՅՏԵԼՈՎ Հայաստանի ժողովրդի միասնական կամքը», «ԳԻՏԱԿՑԵԼՈՎ իր պատասխանատվությունը հայ ժողովրդի... պատմական արդարության վերականգնման գործում», ելնելով նրանից, որ «Սույն Հռչակագիրը հիմք է ծառայում... պետական մարմինների գործունեության, ...համար» Հայաստանի Հանրապետության անունից սատարելու էր 1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում և Արևմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացին:

Գ.Գ. - Ցեղասպանությունը որպես մարդկության դեմ կատարված հանցագործություն ճանաչելու, դատապարտելու և պատասխանատվության մասին.

Օտար երկրների և միջազգային կառույցների կողմից 1915 - 1923թթ. ցեղասպանության.

ա) **ՃԱՆԱԶՈՒԲԱՆ** նշանակում է, որ այդ երկրները և կառույցները պաշտոնապես հարգում են ցեղասպանությանը զոհ դարձած միլիոնավոր հայերի հիշատակը,

բ) **ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԲԱՆ** նշանակում է, որ այդ երկրները և կառույցները օժանդակում են մարդկության դեմ նոր հանցագործությունների կանխարգելմանը:

գ) **ՄԻՋԱՆՁԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՈՒԲԱՆ** նշանակում է, որ, ըստ որևէ երկրի ներկայացրած առաջարկի, ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեան, համաձայն ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի որոշման, ճանաչում և դատապարտում է «1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում և Արևմտյան Հայաստանում իրականացված Հայոց ցեղասպանությունը»:

Հիշեցնենք. 1965-ի հոկտեմբերին, երբ Հայաստանը դեռ ՄԱԿ-ի անդամ չէր, ՄԱԿ-ում հնչեց Կիպրոսի արտագործնախարար Կիպրիանուի ելույթը, որը կոչ արեց քննարկել Հայկական հարցը: 1967-ի ապրիլին Մոնտեվիդեոյում (Ուրուգվայ) կայացած Լատինական Ամերիկայի երկրների միջխորհրդարանային համագումարն ընդունեց որոշում աջակցել Հայկական հարցի քննարկմանը ՄԱԿ-ում: 1970-ին Ուրուգվայի խորհրդարանը հանձնարարեց երկրի կառավարությանը և արտագործնախարարին Հայկական հարցը ներկայացնել ՄԱԿ-ի քննարկմանը: Բոլոր փորձերը կասեցրել է խՍՀՄ-ը, ելնելով 1921թ. մարտի 16-ի Ռուս-թուրքական պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունից:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԵՎ ԼԵՆՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔՈՒՅՆ ԱՋԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին

Հիմնվելով ազգերի ինքնորոշման համամարդկային սկզբունքների վրա և արձագանքելով հայ ժողովրդի բռնի ուժով բաժանված երկու հատվածների վերամիավորման օրինական ձգտմանը, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը որոշում են.

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը ճանաչում է Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ինքնորոշման փաստը՝ հաստատված ԼՂԻՄ-ի մարզային խորհրդի 1988թ. փետրվարի 20-ի և հուլիսի 12-ի նստաշրջանների, ինչպես նաև մարզի բնակչության լիազոր ներկայացուցիչների 1989 թվականի օգոստոսի 16-ի համագումարի և Ազգային խորհրդի հոկտեմբերի 19-ի նիստի որոշումներում,

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը ճանաչում է Լեռնային Ղարաբաղի լիազոր-ներկայացուցիչների համագու-

մարը և նրա ընտրած Ազգային խորհուրդը՝ որպես մարզի ներկայումս գործող միակ օրինական իշխանություն,

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը հռչակում են Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորումը: Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության վրա տարածվում են Հայկական ԽՍՀ-ի քաղաքացիության իրավունքները,

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը ստեղծում են համատեղ հանձնաժողով (իր աշխատանքային ապարատով) Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման իրագործելու ուղղությամբ գործնական քայլեր մշակելու համար,

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը պարտավորվում են ներկայացնել Դյուսիսային Արցախի Շահումյանի շրջանի և Գետաշենի ենթաշրջանի հայ բնակչության ազգային շահերը,

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությանը, Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների խորհրդին և ԼՂԻՄ-ի Ազգային խորհրդի նախագահությանը հանձնարարվում է գործադրել սույն որոշումից բխող բոլոր անհրաժեշտ միջոցառումները իրականացնելու համար Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կառուցվածքների իրական միաձուլումը միասնական պետական-քաղաքական համակարգում:

**Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահ՝ Դ. ՈՍԿԱՆՅԱՆ
Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության քարտուղար՝ Ն. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի նախագահ՝ Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ**

1 դեկտեմբերի 1989թ., Երևան, N1650X1

1989թ. դեկտեմբերի 1-ի որոշման համաձայն՝ Արցախը՝ Լեռնային Ղարաբաղն ու Շահումյանի շրջանը ներառած Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի 1990թ. մայիսի ընտրություններում՝ ՀԽՍՀ-ի, ԼՂԻՄ-ի և Շահումյանի շրջանի ընտրատարածքներում ընտրված ժողովրդական պատգամավորների ՑՈՒՑԱԿԸ,

Ովքեր ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի անդամիկ նիստում՝ 1990թ. օգոստոսի 23-ին, ԿՈՂՄ քվեարկեցին Անկախության գործընթացն սկսելուն և ՀՀ Մայր Օրենքին՝ Հայաստանի Անկախության Հռչակագրին, նաև ՀՀ-ում Անկախության գործընթացն ավարտող 1991թ. սեպտեմբերի 21-ի համաժողովրդական հանրաքվեում՝ ԱՅՈՒ ասացին Հայաստանի Հանրապետության անկախությանն ու Հայաստանի Հանրապետության Անկախության Հռչակագրին:

1 - Ռուբինյան Կարապետ	24 - Գևորգյան Սամվել	47 - Արշակյան Աղասի	71 - Բալայան Կիմ
2 - Հարությունյան Յուրիկ	24 - Եղիազարյան Մանվել	48 - Ղաիրամյան	72 - Բեգիրջյան Խաչատուր
3 - Բայանդուր Անահիտ	25 - Վարդանյան Յուրի	49 - Պետրոսյան Վլադիմիր	73 - Թովմասյան Գոռ
4 - Ղարաբաղյան Հարություն	26 - Ասատրյան Բագրատ	50 - Հովսեփյան Աղվան	74 - Շահինյան Սամվել
5 - Արշակյան Ազատ	27 - Գրիգորյան Ավետիք	51 - Ջուռնայան Վարդան	75 - Քոչարյան Շավարշ
6 - Սարգսյան Աշոտ	28 - Բաղդասարյան Ալբերտ	52 - Այվազյան Սմբատ	76 - Հարոյան Վաչագան
7 - Տեր-Պետրոսյան Լևոն	29 - Մովսիսյան Յուրի	53 - Մորիկյան Այդին	77 - Բաղդասարյան Սեմյոն
8 - Այվազյան Վիտյա	30 - Շահնազարյան Դավիթ	54 - Նավասարդյան Աշոտ	78 - Մուրադյան Սարգիս
9 - Սարգսյան Տիգրան	31 -	55 - Գրիգորյան Հրաչյա	79 - Յուզբաշյան Կարեն
10 - Մանուկյան Վազգեն	32 - Պետրոսյան Շահեն	56 - Բլեյան Աշոտ	80 - Բաղդասարյան Գևորգ
11 - Թորոսյան Ռուբեն	33 - Աբգարյան Երջանիկ	57 - Ավագյան Սեյրան	81 - Մուրադյան Իգոր
12 - Միրզոյան Վալերի	34 - Արարքցյան Բաբկեն	58 - Ազիզյան Գևորգ	82 - Հակոբյան Սմբատ
13 - Սիրադեղյան Վանիկ	35 - Արամյան Միքայել	59 - Հակոբյան Ալեքսան	83 - Մայիլյան Արամ
14 - Պողոսյան Վալերի	36 - Շահմուրադյան Սամվել	60 - Գաբրիելյան Մեխակ	84 - Իգիթյան Հովհաննես
15 - Մարգարյան Էդիկ	36 - Հարությունյան Խոսրով	61 - Ավագյան Գրիգոր	85 -
16 - Սահակյան Արա	37 - Ջաղինյան Էդուարդ	62 - Սարգսյան Արշակ	86 - Պոլոնսկի Լեոնիդ
16 - Բագրյան Ռաֆայել	38 - Հովսեփյան Համլետ	63 - Հակոբյան Հակոբ	87 - Գրիգորյան Վարդևան
16 - Բեգլարյան Գագիկ	39 - Գրիգորյան Ստեփան	64 - Սարգսյան Յուրի	88 - Հովհաննիսյան Գագիկ
17 - Քաջախյան Պետրոս	40 -	65 - Աբգարյան Ռաֆիկ	89 - Հովհաննիսյան Ռուդիկ
18 - Պետրոսյան Վարդան	41 - Բաղդասարյան Սեյրան	66 - Հակոբյան Ռոբերտ	90 - Տոնոյան Սամվել
19 - Շամշյան Եղիա	42 - Վարդանյան Դավիթ	67 - Ոսկանյան Աշոտ	91 - Ավոյան Վարազդատ
20 - Սանասարյան Հակոբ	43 - Ջուլյան Սուրեն	68 - Աղաջանյան Վլադիմիր	92 - Պետրոսյան Սպարտակ
21 - Ղազարյան Սամսոն	44 - Եգորյան Էդուարդ	69 -	93 - Փափանյան Գրիգոր
22 - Պապայան Ռաֆայել	45 - Ջաքարյան Արտավազդ	70 - Բաղայան Ստեփան	94 - Գալստյան Լյովա
23 - Չախոյան Հայկ	46 - Իշխանյան Ռաֆայել		95 - Սարգսյան Տաճատ

- 96 - Համբարձումյան Կառլեն
- 97 - Ադամյան Լևոն
- 98 - Հակոբյան Լեոնիդ
- 99 - Քոչարյան Ռոբերտ
- 100 - Գրիգորյան Սամվել
- 101 - Մատինյան Հովհաննես
- 102 - Թունանյան Արտաշես
- 103 - Մանուկյան Արամ
- 104 - Ղարաբյուրյան Վանդոս
- 105 - Յարալյան Էդիկ
- 106 - Սերոբյան Մարատ
- 107 - Շահվերդյան Գրիգորի
- 108 - Իվանով Նիկոլայ
- 109 - Հակոբյան Գուրգեն
- 110 - Մնացականյան Ռոբերտ
- 111 - Ալեքսանյան Մարատ
- 112 - Մանուչարյան Ալեքսանդր
- 113 - Աղաջանյան Ռուբեն
- 114 - Գասպարյան Վլադիմիր
- 115 - Ղազինյան Ռաֆիկ
- 116 - Բալայան Նարինե
- 117 - Ղազարյան Արտուշ
- 118 - Աբրահամյան Տարիել
- 119 - Պետրոսյան Ռազմիկ
- 120 - Մխիթարյան Ռաֆիկ
- 121 - Գոլյան Թելման
- 122 - Պետրոսյան Վարդգես
- 122 - Գասպարյան Սամվել
- 123 - Ղազարյան Ռաֆայել
- 124 - Ամիրյան Սլավիկ
- 125 - Թունյան Մայիս
- 126 - Աղվանյան Երվանդ
- 127 - Մանուկյան Գևորգ
- 128 - Եղիազարյան Հրաչիկ
- 129 - Սիմոնյան Հրաչիկ
- 130 - Անանյան Ջենմա
- 131 - Հակոբյան Ռուբիկ
- 132 - Ջախարյան Ռազմիկ
- 133 - Ալավերդյան Յուրիկ
- 134 - Մելքոնյան Ռաֆայել
- 135 - Ստեփանյան Լևոն
- 136 - Սուքիասյան Գառնիկ
- 137 - Խաչատրյան Գարեգին
- 138 - Մարտիրոսյան Արմեն
- 139 - Գևորգյան Անահիտ
- 140 - Սարուխանյան Ռադիկ
- 141 - Հայրապետյան Սլավիկ
- 142 - Մկրտչյան Կարեն
- 143 - Մանուչարով Արկադի
- 144 -
- 145 - Ղազարյան Ֆերդինանդ

- 146 - Մովսիսյան Վլադիմիր
- 146 - Հերթևցյան Արծվիկ
- 147 - Բաբաջանյան Արամ
- 148 - Սարգսյան Արկադի
- 149 - Ղուկասյան Ռուդիկ
- 150 - Եղիազարյան Սաշա
- 151 - Հովհաննիսյան Հովհաննես
- 152 - աչատրյան Լյուդվիգ
- 153 - Հարությունյան Գագիկ
- 153 - Սահակյան Ֆրունզե
- 154 - Թևոսյան Սամվել
- 155 - Տոնոյան Մարտին
- 156 - Ալեքսանյան Շավարշ
- 157 - Եսայան Մեխակ
- 158 - Մկրտչյան Միսակ
- 159 - Մարգարյան Մարգարետունի
- 160 - Հարությունյան Վլոդյա
- 161 - Ավետիսյան Ալեքսան
- 162 - Շիրիսանյան Վահան
- 163 - Լազարյան Հուսիկ
- 164 - Գրիգորյան Ռազմիկ
- 165 - Ալոյան Թամարա
- 166 - Պողոսյան Մարատ
- 167 - Աբրահամյան Վլոդյա
- 167 - Հակոբյան Աշոտ
- 168 - Վարդանյան Ռաֆիկ
- 169 - Տեր-Գուլանյան Մերուժան
- 170 - Աղազարյան Հովիկ
- 171 - Սարգսյան Վազգեն
- 171 - Մարտիրոսյան Ռազմիկ
- 172 - Մինասյան Գագիկ
- 173 - Սահակյան Նադիր
- 174 - Մայիլյան Սամվել
- 175 - Դավթյան Արսեն
- 176 - Գրիգորյան Սեյրան
- 177 - Մանասերյան Նորայր
- 178 - Ներսիսյան Գագիկ
- 179 - Թադևոսյան Թադևոս
- 180 - աչատրյան Հրանտ
- 181 - Մինասյան Հենրիկ
- 182 - Ալեքսանյան Ռոբերտ
- 183 - Խաչատրյան Վիգեն
- 184 - Պետրոսյան Ռաֆիկ
- 185 - Մարտիրոսյան Գագիկ
- 185 - Կարապետյան Արթուր
- 186 - Աբրահամյան Գագիկ
- 187 - Թարվերդյան Սամվել
- 188 - Եղիազարյան Նորիկ

- 188 - Հովսեփյան Հրաչյա
- 189 - Մկրտչյան Վաչագան
- 190 - Կյուրեղյան Տիգրան
- 191 - Նահատակյան Համլետ
- 192 - Հայրիկյան Պարույր
- 193 - Կիրակոսյան Գևորգ
- 194 - Հովհաննիսյան Ալինա
- 195 - Սաֆարյան Խաչիկ
- 196 - Մաթևոսյան Հրանտ
- 197 - Քոչինյան Հովհաննես
- 198 - Ամիրխանյան Իսրայել
- 199 - Իսախանյան Նորայր
- 200 - Ջավուկցյան Սեյրան
- 201 - Դուրիկյան Խաչիկ
- 202 - Կարապետյան Հարություն
- 203 - Հակոբյան Հրանուշ
- 204 - Հակոբյան Վահագն
- 205 - Դավլաթյան Համլետ
- 206 - Սահակյան Արամայիս
- 207 - Վարդանյան Միքայել
- 208 - Վարդանյան Կարլեն
- 209 - Թադևոսյան Ռուբիկ
- 210 - Ասմարյան Սուրիկ
- 211 - Մխիթարյան Մեխակ
- 212 - Չախոյան Աշոտ
- 213 - Մանուկյան Անդրանիկ
- 214 - Մելտոնյան Սանասար
- 215 - Դավթյան Շչորս
- 216 - Գոմցյան Արարատ
- 217 - Իսազուլյան Գառնիկ
- 218 - Մանուկյան Գնել
- 219 - Ստամբոլցյան Խաչիկ
- 220 - Սարգարյան Կտրիճ
- 220 - Միքայելյան Կարլեն
- 221 - Սահակյան Մելս
- 222 - Թաթարյան Գեորգի
- 222 - Գևորգյան Գևորգ
- 223 - Մելքոնյան Մարտին
- 224 - Սահակյան Հենրիկ
- 225 - Սահակյան Ալբերտ
- 226 - Գալստյան Լազար
- 227 - Պողոսյան Վազգեն
- 228 - Հարությունյան Գրիգոր
- 229 - Մնացականյան Վրեժ
- 230 - Մարդոյան Աշոտ
- 231 - աչատրյան Յուլակ
- 232 - Հարությունյան Սուրեն
- 232 - Մխիթարյան Գարմեն
- 233 - Սամյան Ժորա
- 234 - Զիլինգարյան Վասիլ

- 235 - Փաշինյան Վարդան
- 236 - Մկրտումյան Սերոբո
- 237 - Միրզոյան Նորայր
- 238 - Ուզունյան Վլոդյա
- 239 - Ռաքելյան Հենգել
- 240 - Դիաշակյան Թելման
- 241 - Ասատրյան Պավլիկ
- 242 - Ռիբակո Վիկտոր
- 242 - Բադալյան Վլոդյա
- 243 - Ստեփանյան Յուրի
- 243 - Պառապյան Հովիկ
- 244 - Սիմոնյան Դերենիկ
- 245 - Հակոբյան Էդիկ
- 246 - Ենգոյան Ռազմիկ
- 247 - Ստեփանյան Կարինե
- 248 - Գրիգորյան Միքայել
- 248 - Մուրադյան Հենրիկ
- 249 - Սարգսյան Սերժիկ
- 250 - Պետրոսյան Գեորգի
- 251 - Գրիգորյան Համլետ
- 252 - Ղուկասյան Էդիկ
- 253 - Շիրինյան Վիգեն
- 254 - Իշխանյան Ջավին
- 255 - Աթանեսյան Վահրան
- 256 - Առուշանյան Սլավիկ
- 257 - Բախչյան Մանֆրեդ
- 258 - Դանիելյան Ռազմիկ
- 259 - Բաղյան Գրիշա
- 260 -

Հ. Գ. - Յուզակը տրվում է նրա համար, որ ՀՀ յուրաքանչյուր քաղաքացի հնարավորություն ունենա համեմատել և գնահատել, թե պատգամավորներից ո՞վ, ինչպե՞ս դրսևորեց իրեն հետազայում օրենսդիր, գործադիր, դատական, տնտեսական և քաղաքագիտական գործունեությունում, և որքան՞ով է դա համապատասխանում կամ հակասում ՀՀ Մայր Օրենքին Հայաստանի Անկախության Հռչակագրին, որը ՀՀ Սահմանադրության, ՀՀ ամբողջ օրենսդրական դաշտի, նաև միջազգային պայմանագրերի նկատմամբ գերակա իրողություն է, ոչ միայն առաջնորդող և ուղղորդող, այլև պարտադրող:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՍՈՒԹՅԱՆ
Հ Ո Չ Ա Կ Ա Գ Ի Ր**

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը¹
ԱՐՏԱՀԱՅՅՏԵԼՈՎ Հայաստանի ժողովրդի միասնական կամքը,

ԳԻՏԱԿՑԵԼՈՎ իր պատասխանատվությունը հայ ժողովրդի ճակատագրի առջև համայն հայության իղձերի իրականացման եւ պատմական արդարության վերականգնման գործում,

ԵՆՆԵԼՈՎ մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի սկզբունքներից եւ միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերից,

ԿԵՆՍԱԳՈՐԾԵԼՈՎ ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը,

ՀԻՄՆՎԵԼՈՎ 1989 թվականի դեկտեմբերի 1-ի «Հայկական ԽՍՀ-ի եւ Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին» Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի եւ Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ որոշման² վրա,
ՋԱՐԳԱՑՆԵԼՈՎ 1918 թվականի մայիսի 28-ին ստեղծ-

ված անկախ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդավարական ավանդույթները,

ԽՆԴԻՐ ԴՆԵԼՈՎ ժողովրդավարական, իրավական հասարակարգի ստեղծումը,

Հ Ո Չ Ա Կ Ո Ւ Մ Է

անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբը:³

1. Հայկական ԽՍՀ-ն վերանվանվում է Հայաստանի Հանրապետություն, կրճատ՝ Հայաստան: Հայաստանի Հանրապետությունն ունի իր դրոշը, զինանշանը եւ հիմնը:

2. Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան պետություն է՝ օժտված պետական իշխանության գերակայությամբ, անկախությամբ, լիիրավությամբ:

Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում գործում են միայն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունը եւ օրենքները:

3. Հայոց պետականության կրող Հայաստանի Հանրապետության ժողովուրդն է, որն իր իշխանությունը իրագոր-

ծում է անմիջականորեն եւ ներկայացուցչական մարմինների միջոցով՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության եւ օրենքների հիման վրա:

Հանրապետության ժողովրդի ամուսնից հանդես գալու իրավունքը պատկանում է բացառապես Հայաստանի Հանրապետության զերագույն խորհրդին:

4. Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բնակվող բոլոր քաղաքացիների համար սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն:

Արտերկրի հայությունը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության իրավունք ունի:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները գտնվում են նրա պաշտպանության եւ աջակցության ներքո:

Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է իր քաղաքացիների ազատ ու իրավահավասար զարգացումը՝ անկախ ազգությունից, ռասայական պատկանելությունից եւ դավանանքից:

5. Հայաստանի Հանրապետությունը իր անվտանգությունը եւ սահմանների անձեռնմխելիությունը ապահովելու նպատակով ստեղծում է զերագույն խորհրդին ենթակա սեփական զինված ուժեր, ներքին զորքեր, պետական եւ հասարակական անվտանգության մարմիններ:

Հայաստանի Հանրապետությունը ունի ԽՍՀՄ սպառազինության իր մասնաբաժնի իրավունքը: 4

Հայաստանի Հանրապետությունն ինքն է որոշում իր քաղաքացիների զինվորական ծառայության կարգը:

Այլ երկրների զորամիավորումները, նրանց ռազմական բազաները եւ շինությունները կարող են տեղաբաշխվել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում միայն նրա զերագույն խորհրդի որոշմամբ:

Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը կարող են օգտագործվել միայն նրա զերագույն խորհրդի որոշմամբ:

6. Հայաստանի Հանրապետությունը, որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, վարում է անկախ արտաքին քաղաքականություն, անմիջական հարաբերություններ է հաստատում այլ պետությունների, **ԽՍՀՄ ազգային-պետական կազմավորումների** հետ, մասնակցում է միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը:

7. Հայաստանի Հանրապետության ազգային հարստությունը՝ հողը, ընդերքը, օդային տարածությունը, ջրային եւ այլ բնական պաշարները, տնտեսական, մտավոր, մշակութային կարողությունները, նրա ժողովրդի սեփականությունն է: Դրանց տիրապետման, օգտագործման եւ տնօրինման կարգը որոշվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով:

Հայաստանի Հանրապետությունը ունի ԽՍՀՄ ազգային հարստության, այդ թվում՝ ոսկու պաշարների, պլանտի եւ վայրտային ֆոնդերի մասնաբաժնի իրավունք:

8. Հայաստանի Հանրապետությունը սեփականության բազմաձեւության հիման վրա որոշում է իր տնտեսավարման սկզբունքները եւ կարգը, հիմնում սեփական դրամ, ազգային բանկ, ֆինանսա-վարկային համակարգ, հարկային եւ մաքսային ծառայություններ:

9. Հայաստանի Հանրապետությունը իր տարածքում ապահովում է՝
խոսքի, մանուկի, խղճի ազատություն.

օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանությունների տարանջատում.

բազմակուսակցություն, կուսակցությունների իրավահավասարություն,

իրավապահ մարմինների եւ զինված ուժերի ապաքաղաքականացում:

10. Հայաստանի Հանրապետությունը ապահովում է հայերենի, որպես պետական լեզվի, գործառությունը Հանրապետության կյանքի բոլոր ոլորտներում, ստեղծում կրթու-

թյան, գիտության եւ մշակույթի սեփական համակարգ:

11. Հայաստանի Հանրապետությունը սատար է կանգնում 1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում եւ Արեւմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործին:

12. Սույն Հռչակագիրը հիմք⁵ է ծառայում Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության մշակման, իսկ գործող սահմանադրության մեջ փոփոխությունների եւ լրացումների կատարման, պետական մարմինների գործունեության, Հանրապետության նոր օրենսդրության մշակման համար:

**Հայաստանի Հանրապետության զերագույն խորհրդի նախագահ՝ Լ. ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Հայաստանի Հանրապետության զերագույն խորհրդի քարտուղար՝ Ա. ՍԱՀԱԿՅԱՆ**

23 օգոստոսի 1990թ., Երեւան

Ծանոթագրություն

1. Հայկական ԽՍՀ-ն և նրա զերագույն խորհուրդը՝ համաձայն 1989 թվականի դեկտեմբերի 1-ի «Հայկական ԽՍՀ-ի եւ Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին» Հայկական ԽՍՀ զերագույն խորհրդի եւ Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ որոշման, ներկայացնում էր արդեն նախկին ՀԽՍՀ-ը, ԼՂԻՄ-ը և Շահումյանի շրջանը միասին վերցված: ՀԽՍՀ-ի, ԼՂԻՄ-ի և Շահումյանի շրջանի տարածքային ընտրական տեղամասերում էլ 1990թ. մայիսին անցկացված ընտրություններով կազմավորվեց սույն Հայկական ԽՍՀ զերագույն խորհուրդը, որն իր գործունեության անդրամիկ միատուն (դեռևս ԽՍՀՄ-ի գոյության պայմաններում) հռչակեց Անկախության գործընթացի սկիզբն ու Հայաստանի Անկախության սույն Հռչակագիրը:

2. Սույն դրույթի համաձայն՝ «Հայկական ԽՍՀ-ի եւ Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին» Հայկական ԽՍՀ զերագույն խորհրդի եւ Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ որոշումը գործող օրենք մնաց 1-ին կետով ՀԽՍՀ-ից Հայաստանի Հանրապետություն վերանվանված և Անկախության գործընթաց մտած ՀՀ-ի համար:

3. ՀՀ անկախության հաստատման գործընթացը ավարտվեց 1991թ. սեպտեմբերի 21-ին, երբ Հայաստանի Անկախության Հռչակագիրը համաժողովրդական հանրաքվեով ամրագրվեց՝ որպես համաժողովրդական ազատ կամքի դրսևորման վերսահմանադրական միակ գերակայություն՝ Մայր Օրենք:

4. Հայաստանի Անկախության Հռչակագրով համաժողովրդական հանրաքվեից հետո, սույն Հռչակագրի, անկախ պետականության գործընթացով (դեռևս ԽՍՀՄ-ի առկայությունով) պայմանավորված (մեր կողմից մուգ փոքրատառ գրված) դրույթները 1991թ. սեպտեմբերի 21-ից հանդիսանում են ուժը կորցրած:

5. Ստահոգիչ է այն, որ ՀՀ Ազգային ժողովի ինտերնետ կայքում որտեղ պահպանվում են 1990-ից առ այսօր ընդունված օրենքները, այդպես էլ չդրվեց ՀՀ Առաջին՝ Մայր Օրենքը: Ավելի քան մտահոգիչ է նաև այն, որ ժողովրդի կողմից՝ սույն Հռչակագրին հակասող ՀՀ նոր Սահմանադրության նախագիծը հանրաքվեով մերժելուց հետո՝ 2003-ի հունիսից ՀՀ Նախագահի ինտերնետ կայքէջում, երեք՝ հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն լեզվով դրված Հայաստանի Անկախության Հռչակագրի տեքստերը հանվեցին:

**ԼԵՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀՐԶԱԿՄԱՆ ՄԱՍԻՆ
Հ Ռ Չ Ա Կ Ա Գ Ի Ր**

Բոլոր մակարդակների խորհուրդների պատգամավորների մասնակցությամբ ժողովրդական պատգամավորների

Լեռնային Ղարաբաղի Մարզային և Շահումյանի Շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանի **Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ Ը**

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման և նրա պետական իշխանության ու կառավարման ժամանակավոր մարմինների ձևավորման վերաբերյալ հռչակագիր ընդունելու մասին:

Բոլոր մակարդակների խորհուրդների պատգամավորների մասնակցությամբ ժողովրդական պատգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի Մարզային և Շահումյանի Շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանը, արտահայտելով ժողովրդի կամքը, որը ամրագրված է փաստորեն անցկացված հանրաքվեում և ԼԴԻՄ ու Շահումյանի շրջանային իշխանության մարմինների 1988-1991թթ. որոշումներում, ազատության, անկախության, իրավահավասարության և բարիդրացիության նրա ձգտումը, ղեկավարվելով քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային ոլորտների զարգացման խնդրում ամբողջ բնակչության շահերով, բնական և օրինական, միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան համարելով հայ ժողովրդի միասնության ձգտումը, որոշում է՝

1. Ընդունել ներկայիս Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի և սահմանակից Շահումյանի շրջանի սահմաններում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (ԼԴՀ) հռչակման մասին հռչակագիրը:

2. ԼԴԻՄ ժողովրդական պատգամավորների Մարզային խորհուրդը և նրա Գործադիր կոմիտեն համարել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական իշխանության և կառավարման բարձրագույն ժամանակավոր մարմին մինչև համաժողովրդական ընտրություններ, իշխանության և կառավարման հանրապետական նոր մարմինների ձևավորումը:

3. Հանձնարարել ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի գործկոմի՝ ներգրավելով լայն հասարակությանը, նախապատրաստել և մարզային խորհրդի նստաշրջանի քննարկման ներկայացնել ԼԴՀ պետական իշխանության և կառավարման մարմինների կառուցվածքի և գործառնությունների մասին ժամանակավոր կանոնակարգը:

4. Մինչև ԼԴՀ սահմանադրության և օրենքների ընդունումը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում գործում են ԽՍՀՄ սահմանադրությունը և օրենսդրությունը, ինչպես նաև այժմ գործող այլ օրենքներ, որոնք չեն հակասում սույն հռչակագրի նպատակներին ու սկզբունքներին, հանրապետության առանձնահատկություններին:

2 սեպտեմբերի 1991թ., Ստեփանակերտ

ՍԿՏ՝

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱՒՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՔՎԵԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

1991թ. դեկտեմբերի 10-ից ԼԴՀ-ում էին գտնվում մի խումբ անկախ դիտորդներ՝ ԼԴՀ կարգավիճակի հարցով հանրաքվեի ընթացքին հետևելու նպատակով:

Դիտորդական խմբերն աշխատել են Ստեփանակերտ քաղաքում, Ասկերանի, Հադրութի, Մարտակերտի, Մարտունու և Շահումյանի շրջաններում: Դիտորդներն այցելել են ավելի քան 30 ընտրական տեղամասեր, ներկա գտնվել ձայների հաշվառմանը:

Անկախ դիտորդները հավաստագրում են.

Հանրաքվեի նախապատրաստումը, անցկացումը և արդյունքների ամփոփումն իրականացվել են «ԼԴՀ հանրաքվեի անցկացման մասին ժամանակավոր կանոնակարգին» համապատասխան: ԼԴՀ տարածքում կազմվել է 81

ընտրատարածք: Ընտրատարածքների ցուցակը և տարածքային ընտրական հանձնաժողովների հասցեները հրապարակվել են «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթում: Ընտրողների ցուցակներում ընգրկված էին ձայնի իրավունք ունեցող 132.328 մարդ:

Հանրաքվեի հարցը ձևակերպվել է այսպես.

«Համաձայն եք դուք, որպեսզի հռչակված Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը լինի անկախ պետություն՝ ինքնուրույն որոշելով համագործակցության ձևը ուրիշ պետությունների և ընկերակցությունների հետ»:

Երեք՝ հայերեն, ադրբեջաներեն և ռուսերեն լեզուներով քվեաթերթիկները պարունակում են նշված հարցը և «Այո», «Ոչ» բառերը (անցանկալին ջնջել): Նշված լեզուներից մեկով գրված քվեաթերթիկը (ըստ ընտրողի ցանկության) տրվել է անձնագրի ներկայացմամբ և ստորագրությամբ:

Դիտորդների կողմից չեն հայտնաբերվել քվեարկության արարողակարգի, քվեաթերթիկների տրման, դրանց ձևակերպման, ձայների հաշվման խախտումներ:

Դիտորդներն անհրաժեշտ են համարում նշել, որ հանրաքվեն անցկացվել է ԼԴՀ դեմ զինված ագրեսիայի պայմաններում, ինչն արտահայտվում է Ստեփանակերտ քաղաքի և մյուս բնակավայրերի անդադար հրետակոծությունների մեջ, տարբեր զինատեսակների կիրառմամբ, ներառյալ հրթիռներն ու հրետանին: Քվեարկության օրը հրետակոծություններից զոհվել են 10, վիրավորվել՝ 11 հայեր: Ստեփանակերտ քաղաքի կանանց և երեխաների մեծամասնությունը գիշերում է նկուղներում, փակ են մուր-մանկապարտեզները, դպրոցները: Դեկտեմբերի 11-ի լույս 12-ի գիշերը հրետանային արկ է ընկել Ստեփանակերտի դպրոցներից մեկի վրա: Պայթեցված է քաղաքային ջրատարը, չկա հաց, դեղորայք:

Հանրաքվեին մասնակցել են 108.736 մարդ, ինչը կազմում է գրանցված ընտրողների թվի 82,2 տոկոսը: Քվեարկությանը չմասնակցածների գերակշռ մեծամասնությունն ադրբեջանական բնակավայրերի բնակիչներն են:

Քվեատուփերը բացելով՝ դրանցում հայտնաբերվել են 108.736 քվեաթերթիկներ, 99 քվեաթերթիկներ ճանաչվել են անվավեր:

Քվեարկության արդյունքները.

«Այո» - 108.615 (Քվեարկության մասնակիցների թվի 99.89 տոկոսը),

«Ոչ» - 24 (Քվեարկության մասնակիցների թվի 0.02 տոկոսը)

Վերոհիշյալ «ժամանակավոր կանոնակարգի» համաձայն հանրաքվեի առաջադրած որոշումը համարվում է ընդունված, եթե քվեարկությանը մասնակցել է քվեացուցակներում նշված անձանց կեսից ավելին, հանրաքվեի արդյունքներով որոշմանը հավանություն են տվել քվեարկության մասնակիցների առնվազն 2/3-ը:

Ելնելով քվեարկության արդյունքներից և նկատի ունենալով Մարդու իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագրի և միջազգային ակտերի դրույթները՝ անկախ դիտորդները հայտարարում են.

ԼԴՀ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՅՆԵՐԻ ՃՆՇՈՂ ՄԵԾԱՄԱՍՆՈՒԹՅԱՄ ԱՐՏԱՀԱՅՑՎԵԼ ԵՎ ԼԴՀ ԱՆԿԱՒՈՒԹՅԱՆ ՕԳՏԻՆ

Աֆանաս Յուրի Նիկոլակիչ (ԽՍՀՄ և ՌԽՖՍՀ ժողովրդական պատգամավոր), Սմիռնով Վլադիմիր Սերգեևիչ (ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր), Նազարով Բորիս Լազարովիչ (Մարդու իրավունքների տեղեկատվական կենտրոնի նախագահ), Պրոշչեկին Եվգենի Վիկտորովիչ (ժողովրդական Ռուսաստան), Վոեվոդսկի Կոնստանտին Էմանուելովիչ (ԵԱՀԽ մարդու իրավունքների միջազգային

կոնգրես, Սանկտ-Պետերբուրգի իրավապաշտպան կենտրոն), Պոլյակովա Էլլա Սիխայլովնա («Մեմորիալ», «Ձիմվորի մայրերի շարժում», Սանկտ-Պետերբուրգ), Բուրկովա Ինեսա Եմենյանովնա (Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտե («ԿՐԻԿ»), Մոսկվա), Սինյավսկայա Գալինա Պետրովնա («Ընդդեմ բռնության շարժում», Մոսկվա), Լուսինա Ելենա Վլադիմիրովնա (Ձիմառայողների ծնողների մոսկովյան կոմիտե), Ալեքսեևսկի Կիրիլ Սիխայլովիչ (ԽՍՀՄ Ա ընտրողների ակումբ, Մոսկվա), Կուլիկովա Գալինա Պավլովնա (Ռուս մշակույթի ընկերություն, Երևան), Սամոդուրով Յուրի Վլադիմիրովիչ (Սախարովի միջազգային կոնգրես), Սուպրունենկո Օլգա Իգորևնա (Մոսխորի ժողովրդական պատգամավոր), Շաքիզին Գենադի Ֆեոդորովիչ (Մոսխորի ժողովրդական պատգամավոր), Տավրիլով Ալեքսեյ Գրիգորիչ («Մեմորիալ»), Ֆյոդորով Վլադիմիր Վլադիմիրովիչ (Հակաֆաշիստական կենտրոն, Մոսկվա), Կալինկին Նիկոլայ Իվանովիչ («Մեմորիալ»), Դաշկևիչ Վլադիմիր Սերգեևիչ (Ռուս մտավորականության «Ղարաբաղ» կոմիտե («ԿՐԻԿ»), Բաբուշկին Անդրեյ Վլադիմիրովիչ (Մոսխորի ժողովրդական պատգամավոր), Գորբան Վիկտոր Վասիլևիչ (Մոսխորի ժողովրդական պատգամավոր), Դանիլով Վիտալի Ալեքսեևիչ (ԵԱՀԽ մարդու իրավունքների միջազգային կոնգրես), Տիտով Վյաչեսլավ Կոստանտինովիչ (Մոսխորի ժողովրդական պատգամավոր), Կիչմար Նիկոլայ Իվանովիչ (ԵԱՀԽ մարդու իրավունքների միջազգային կոնգրես, Ուկրաինայի ժողովրդական ՌՈՒԽ, Սևաստոպոլ):

ԱՄՆ-ի, Բուլղարիայի և Ռուսաստանի հեռուստատեսությունների, Ֆրանսիայի, Կոտիկին ղը Պարի (Ֆրանսիա), Մեծ Բրիտանիայի ֆոտոգործակալության, Իսպանիայի տեղեկատվական գործակալության, «Մեզապոլիս Էքսպրես»-ի, «Իզվեստիա»-ի, «Մոսկովսկիե նովոստի»-ի, «Լիտերատուրնայա գազետա»-ի, «Ստոլիցա»-ի, «Պանորամա»-ի, Ռադիո «Ռոսիա»-ի, «Էխո Մոսկվի»-ի լրագրողների մասնակցությամբ:

ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ

ԼԵՆՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱԴԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՔԿԵԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ելնելով ժողովրդի ինքնորոշման անկապտելի իրավունքից, հիմնվելով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդի կամքի վրա, որն արտահայտվել է 1991 թվականի դեկտեմբերի 10-ին կայացած հանրապետական հանրաքվեի միջոցով,

գիտակցելով պատմական հայրենիքի ճակատագրի հանդեպ պատասխանատվությունը,

հաստատելով հավատարմությունը 1991 թվականի սեպտեմբերի 2-ի Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն հայտարարելու մասին Հռչակագրի սկզբունքներին,

ձգտելով հայ և ադրբեջանական ժողովուրդների միջև հարաբերությունների կարգավորմանը,

կամենալով պաշտպանել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչությունն ագրեսիայից և ֆիզիկական ոչնչացման վտանգից,

զարգացնելով Լեռնային Ղարաբաղի 1918-1920 թվականների անկախ ժողովրդավարման փորձը,

արտահայտելով բոլոր պետությունների և պետությունների ընկերակցությունների հետ իրավահավասար և փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու պատրաստակամություն,

հարգելով տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային համաձայնագրի՝ Մարդու Իրավունքների Համընդհանուր Հռչակագրի, անվտանգության և համագործակցության հարցերով Եվրոպական խորհրդակցության մասնակից երկրների Վիեննայի հան-

դիպման եզրափակիչ փաստաթղթի և միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերի սկզբունքները և հետևելով դրանց,

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը հաստատում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախ պետականությունը

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունն անկախ պետություն է, ունի իր պետական դրոշը, զինանշանը և օրհներգը: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ամբողջ տարածքում գործում են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրությունը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենքները, ինչպես նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը կարգավորող միջազգային և իրավական ակտերը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում ամբողջ իշխանությունը պատկանում է Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդին, որն իր իշխանությունն ու կամքն իրականացնում է համաժողովրդական հանրաքվեի կամ ներկայացուցչական մարմինների միջոցով:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բոլոր բնակիչները հանդիսանում են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիներ: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում թույլատրվում է երկակի քաղաքացիություն: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պաշտպանության ներքո՝ անկախ ազգային, ռասայական պատկանելությունից և դավանանքից, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը երաշխավորում է իր քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները:

Իր քաղաքացիների պաշտպանության և ազգաբնակչության անվտանգության համար Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում ստեղծվում են իշխանության բարձրագույն մարմիններին ենթակա զինված ուժեր, հասարակական կարգի պահպանության և պետական անվտանգության մարմիններ: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիները զինվորական ծառայություն են կատարում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության քաղաքացիների կողմից զինվորական ծառայության կատարումն այլ պետությունների տարածքում, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում այլ պետությունների զինված ուժերի գտնվելն իրականացվում է միջազգային պայմանագրերի և համաձայնագրերի հիման վրա:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, հանդիսանալով միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, իրականացնում է անկախ արտաքին քաղաքականություն, հաստատում է չմիջնորդավորված հարաբերություններ այլ պետությունների հետ, մասնակցում է միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը:

Հողը, ընդերքը, օդային տարածքը, բնական, նյութական և հոգևոր հարստությունները Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդի սեփականությունն են: Դրանց օգտագործման և տիրապետման կարգը սահմանվում է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենքով:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տնտեսությունը հիմնվում է սեփականության բոլոր ձևերի իրավահավասարության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բոլոր քաղաքացիներին տնտեսական կյանքի լիարժեք և ազատ մասնակցելու հավասար հնարավորություններ տրամադրելու սկզբունքի վրա:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ճանաչում է Մարդու Իրավունքի գերակայությունը, ապահովում է խոսքի, խղճի, քաղաքական և հասարակական գործունեության ու միջազգային ընկերակցության կողմից ճանաչված քաղաքացիական բոլոր այլ իրավունքներն ու ազատություն-

ները: Ազգային փոքրամասնությունները գտնվում են պետության պաշտպանության ներքո: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական կարգն ապահովում է ազգային փոքրամասնությունների լիարժեք մասնակցությունը հանրապետության քաղաքական, տնտեսական և **հոգևոր** կյանքին: Ազգային հատկանիշով ցանկացած խտրականություն հետապնդվում է օրենքով:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական լեզուն հայերենն է: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ճանաչում է մայրենի լեզվի, առանց որևէ սահմանափակման, տնտեսական, մշակութային և կրթական ոլորտներում կիրառելու ազգային փոքրամասնությունների իրավունքը:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սահմանադրության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենսդրության ստեղծման հիմք են հանդիսանում սույն Հռչակագիրը և Մարդու Իրավունքների Հանընդհանուր Հռչակագիրը:

6 հունվարի, 1992թ., Ստեփանակերտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻ ՍՏԵՂԾՎԱԾ ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Հիմնվելով միջազգային իրավունքի հիմնադրույթների, ազգերի ինքնորոշման իրավունքի, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության մասին 1991 թվականի դեկտեմբերի 10-ի հանրաքվեի արդյունքների վրա,

հայտնելով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և նրա ազգաբնակչության իրավունքները պաշտպանելու վճռականությունը,

հավաստելով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հիմնահարցի քաղաքական լուծման ուղուն իր հավատարմությունը,

նշելով, որ կապաշտպանի Արցախի հարցի այն լուծումը, որը կընդունի Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, անընդունելի համարելով մի շարք միջազգային փաստաթղթերում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը որպես Ադրբեջանի մաս ամրագրելու փորձերը,

Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը որոշում է.

1. Հետևողականորեն սատար կանգնել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությանը և նրա բնակչության իրավունքների պաշտպանությանը:

2. Հայաստանի Հանրապետության համար անընդունելի համարել միջազգային կամ ներպետական ցանկացած փաստաթուղթ, որտեղ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը նշված կլինի Ադրբեջանի կազմում:

Ուժի մեջ է մտել՝ 8 հուլիսի 1992թ., Յ.Ն-0663-1

Ծանոթագրություն

1. 1992թ. մարտին, երբ ՄԱԿ-ը, որպես լիիրավ անդամ ընդունեց 1990թ. օգոստոսի 23-ին հռչակած և 1991թ. սեպտեմբերի 21-ի հանրաքվեով համաժողովրդական կամքի դրսևորումով, ԽՍՀՄ-ից անկախացած ՀՀ-ին, պարտավոր էր նույն կերպ ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ ընդունել նաև 1991թ. դեկտեմբերի 10-ի հանրաքվեով անկախություն հռչակած ԼՂՀ-ին, եթե ՀՀ-ն դեմ չէր: Քանի որ համաձայն 1989թ. դեկտեմբերի 1-ի որոշման, ԽՍՀՄ-ից իր անկախացման գործընթացը ԼՂՀ-ն սկսել է 1990թ. օգոստոսի 23-ից ՀՀ-ի հետ միասին, լինելով ՀՀ-ի կազմում: ՀՀ-ն դեմ չէր 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին ԼՂՀ հռչակմանը, ուստի, և իր անկախացման գործընթացն ավարտեց 1991թ. սեպտեմբերի 21-ին,

ԼՂՀ-ն այն ավարտեց 1991թ. դեկտեմբերի 10-ին: Իմաստագուրկ են ՀՀ-ի կողմից ԼՂՀ-ի անկախությունը ճանաչելու մասին (ընտրական քարոզչության կամ այլ նպատակներով) երբեմն հնչեցվող կոչերը: Քանզի, սույն Օրենքով՝ ՀՀ-ն ոչ միայն ճանաչում և սատարում ԼՂՀ անկախությունը, այլև չի ճանաչում ԼՂՀ-ի անկախության մերժումը որևէ երկրի կամ միջազգային կառույցի կողմից:

Документ N-10

**МИНОБОРОНЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
П. С. ГРАЧЕВУ**

**МИД РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
А. В. КОЗЫРЕВУ**

Откликаясь на призыв к прекращению огня, изложенный в Бишкекском протоколе от 5 мая 1994 года, и опираясь на Протоколе от 18 февраля 1994 года, противоборствующие Стороны согласились о следующем:

Обеспечить полное прекращение огня и военных действий с 00 часов 01 минуты 12 мая 1994 года.

Соответствующие приказы о прекращении огня будут отданы и доведены до командиров воинских формирований, ответственных за их выполнение, не позднее 11 мая 1994 года.

12 мая до 23.00 Стороны обменяются текстами своих приказов о прекращении огня с целью их возможного взаимного дополнения и в дальнейшем унификации основных положений аналогичных документов.

2. Просит министра обороны Российской Федерации о созыве в Москве не позднее 12 мая с. г. срочного совещания министров обороны Азербайджана, Армении и командующего армией Нагорного Карабаха с целью согласования рубежей развода войск, других неотложных военно-технических вопросов и подготовки развертывания передовой группы международных наблюдателей.

3. Настоящая договоренность будет использована для завершения в предстоящие 10 дней переговоров и заключения не позднее 22 мая с. г.. Соглашения о прекращении вооруженного конфликта.

4. Настоящая договоренность вступит в силу сразу после того, как Посредник уведомит о том, что он получил от противоборствующих сил полностью идентичные документы, подписанные уполномоченными представителями.

Министр обороны Азербайджана

Министр обороны Армении

Командующий армией Нагорного Карабаха

„ „, мая 1994 г.

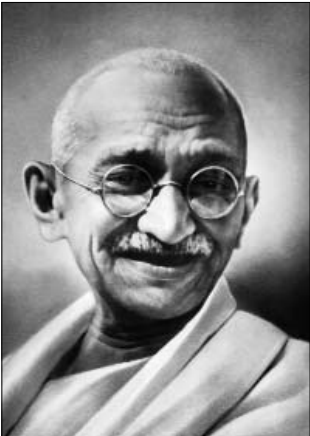
Примечание: текст подписан соответственно М. Мамедовым в Баку 9 мая, С. Саркисяном в Ереване 10 мая, С. Бабабяном в Степанакерте 11 мая 1994 г.¹

Ծանոթագրություն

1. Ձինադադարը առաջին հերթին պետք էր Ադրբեջանին, որին գնալու մեզ հարկադրեց արևմուտքը: Արդյունքը մենք տեսնում ենք արդեն 13 տարուց ի վեր ձգձգվող բանակցություններում, Ադրբեջանում ահազանցող հակահայկական հիստերիայով ընթացող նոր պատերազմի՝ ռևանշի կոչերում: Մինչդեռ այդ պահին կարելի էր խաղաղության վերջնական պայմանագիր կնքել և խուսափել հետագայի բացասական զարգացումներից:

Մ Ե Ծ Ե Ր՝ Գ անդի, Ն անսեն, Յ անիկյան

Գանդի Մոհանդաս Կարամչանդ (02.10.1869թ.-30.01.1948թ.): Հնդկաստանի ազգային ազատագրական շարժման ղեկավարներից մեկն էր, «Գանդիզմի» հիմնադիր: Իրավաբան: 1893-1914թթ. ապրել է Հարավային Աֆրիկայում: Նամակակցել է Լև Նիկոլաևիչ Տոլստոյի հետ: 1915թ. վերադարձել է Հնդկաստան, գլխավորել Հնդկական Ազգային Կոնգրես կուսակցությունը, դարձել է կուսակցության գաղափարախոսը: «Գանդիզմը»՝ Գանդիի ուսմունքը, դարձավ ազգային ազատագրական պայքարի ծրագիր: Հակաբրիտանական պայքարում ժողովուրդը նրան անվանեց Մա-

հաթնա՝ Մեծ ոգի: Գանդին պայքարում էր «Բաժանիր և տիրիր» անգլիական քաղաքականության, հնդկա-մուսուլմանական գժտությունների հրահրման, կաստաների պահպանման դեմ: Նա բազմիցս բանտարկվել է անգլիական իշխանությունների կողմից (1922-24թթ., 1930-31թթ., 1942-44թթ.): 1942թ. Գանդին առաջադրեց անգլիական գաղութարարների դեմ ուղղված «Դուրս Հնդկաստանից» կարգախոսը: 1947թ. Հնդկաստանի անկախություն նվաճելուց և երկիրը Հնդկական Միություն և Պակիստան առանձին պետությունների մասնատվելուց հետո Գանդին հանդես եկավ հնդիկների և մուսուլմանների արյունահեղ ջարդերի դեմ: Սպանվել է հնդկական շովինիստական «Հինդու Մահասաբհա» կազմակերպության անդամներից մեկի ձեռքով:

Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Երևան, 1976թ., հատոր 2-րդ, էջ 684:

ՄԱՀԱԹՄԱ ԳԱՆԴԻ 1

Իմ համակողմանի փորձն ինձ համոզել է, որ չկա ուրիշ Աստված ճշմարտությունից բացի:

Ճշմարտության համընդհանուր և համազո ոգին հայցելու համար, հարկ է կարողանալ սիրել թշվառագույն մի արարածի՝ ինքն իրեն: Մարդը չի կարող իրեն թույլ տալ օտարվել կյանքի մի որևիցե ոլորտից: Ահա թե ինչու՝ իմ հավատարմությունը ճշմարտությանը հանգեցրեց ինձ քաղաքականության մարզին, և առանց նվազագույն տատանման ու դրա հետ մեկտեղ համակ խոնարհությամբ կարող եմ ասել, որ նա, ով կհաստատի, թե կրոնն ընդհանուր ոչինչ չունի քաղաքականության հետ, չգիտե, թե ինչ ասել է կրոն:

ԱՍԻԱՅԻ ԱՈՒՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ Մոհանդաս Կարամչանդ Գանդի 2

Միջինասիական առնչումների վերաբերյալ Կոնֆերանսի եզրափակիչ նիստին, 1947թ. ապրիլի 2-ին, Պուրանա Կալիում (Դելի), Գանդին ասաց.

- Բարեկամներ, դուք չտեսաք իսկական Հնդկաստանը դուք Կոնֆերանսի հավաքվեցիք ոչ իսկական Հնդկաստանի կենտրոնում: Դելին, Բոմբեյը, Կալկաթան, Լահորը խոշոր քաղաքներ են՝ ուստի, ավելի ենթարկված Արևմուտքի ազդեցությանը:

Եթե դուք իսկապես ուզում եք տեսնել Հնդկաստանն իրական վեհությանը, ստիպված կլինեք փնտրել դա գյուղերում... Այդ աղքատիկ հյուղակներում, աղքատկույտերի արանքում մենք կտեսնենք խոնարհ աղբահանների, ում մեջ է ամփոփված վերին իմաստությունը:

Մատնացույց անելով, որ իմաստությունն Արևմուտք է եկել Արևելքից, Գանդին ասաց.

- Այդ իմաստություններից առաջինը Ջրադաշտն էր: Նա պատկանում էր Արևելքին: Նրան հետևեց Բուդդան, որը Արևելքին էր: Մինչ Հիսուսը Մովսեսն էր, որը Պաղեստինին էր, թեև ծնվել էր Եգիպտոսում: Հիսուսից հետո հայտնվեց Մուհամեդը... Ես չգիտեմ աշխարհում մեկ ուրիշի, որը կհամեմատվեր ասիացի մարդկանց հետ:

Իսկ ինչ եղավ հետո: Քրիստոնեությունը խեղվեց, երբ տեղափոխվեց Արևմուտք: Ափսոս, որ ստիպված եմ խոսել այդ մասին: Այլևս չէի կամենա խոսել այդ մասին: Այս ամենը ձեզ ասացի լույս որպեսզի հասկանաք, որ այն ամենն, ինչ տեսաք մեծ քաղաքներում, իրական Հնդկաստանը չէ: Հարկավ, նախճիրը, որ կատարվում է մեր աչքերի առաջ, ամոթաբեր երևույթ է: Ինչպես արդեն երեկ ասացի, կմոռանաք այդ նախճիրի մասին, հենց թողնեք Հնդկաստանի

սահմանները:

Սակայն ես ուզում եմ, որ դուք հասկանաք Ասիայի առաքելությունը: Դա չի լինի տեսնել Արևմուտքի աչքերով, կամ ըմբռնել, փոխառնելով ատոմային ռումբը: Եթե դուք առաքելություն եք ուզում իրականացնել Արևմուտքի հանդեպ, դա պիտի լինի սիրո և ճշմարտության առաքելություն:

Ժողովրդավարության մեր դարում, չքավորներից չքավորագույնների արթնացման դարում, դուք կարող եք վերստին ստանձնել մեծագույն կարևորության առաքելությունը: Դուք կավարտեք Արևմուտքի հպատակեցումը ոչ վրիժառությանը, որ կեղեքել են ձեզ, այլ իրական ըմբռնողությամբ: Վստահ եմ, որ եթե դուք ի մի բերեք ձեր հոգիները և ոչ միայն մտքերը, թափանցելու ձեր առաքելության խորհրդի մեջ, որոնք Արևելքի իմաստուններն են ձեզ բերել, և եթե իրականում արժանի լինեք այդ մեծ առաքելությանը, Արևմուտքի հպատակեցումը կավարտվի: Եվ հպատակեցված Արևմուտքը կգոհանա դրանով:

Ներկայումս Արևմուտքը ծարավի է իմաստության: Նա հուսալքված է ատոմային ռումբերի հարածուն քանակից... Դուք պիտի ցույց տաք աշխարհին այդ ամբողջ չարիքը և համակ մեղսալիությունը: Սա է ժառանգությունը, որ ձեր և իմ ուսուցիչները թողել են Ասիային:

Ծանոթագրություն

1. Տես, Մ. Կ. Գանդի, «Ասիայի առաքելությունը», «Հարիջա», 1947թ. ապրիլի 20, Բարոյականությունը քաղաքականության մեջ, քրեստոմատիա, Բ. Գ. Կասուլստինի խմբագրություն, ՄՊՀ հրատ., Մոսկվա, 2004, էջ 192-103:

2. Տես, Մ. Կ. Գանդի, «Իմ կյանքը», գլ. XLIV, Հրաժեշտ, Վոստ, Լիտ. հրատ., Մոսկվա, 1959, էջ 415:

Նանսեն (Nansen) Ֆրիտյոֆ (10.10.1861 - 13.05.1930), նորվեգացի գիտնական, բևեռախույզ, օվկիանոսագետ, հումանիստ, հասարակական գործիչ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի (1914-1918) ավարտից հետո, որպես Ազգերի Լիգայի գերագույն կոմիսար, Նանսենը զբաղվել է ռազմագերիներին հայրենիք վերադարձնելու և գաղթականների խնդիրներով:

կանության հայրենադարձության հարցը, ինքը մարդասիրական ուղիներով հայթայթել է անհրաժեշտ միջոցներ և տրամադրել 7000 հայ գաղթականների հայրենադարձության կազմակերպման գործին: Հայ ժողովրդի պատմությանը և Հայաստանին Նանսենը նվիրել է բազմաթիվ հոդվածներ, զեկուցագրեր, ելույթներ: 1927-ին նորվեգերեն հրատարակվել են նրա «Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքը» խորագրով և գերմաներեն «Խաբված ժողովուրդը» վերտառությանը գրքերը, որտեղ հեղինակը մեղադրել է հայաստանության հանցավորներին, ինչպես թուրք ջարդարների, որոնք հայ ժողովրդին ներքաշեցին իրենց հորձանուտը: Հումանիստական գործունեության համար Նանսենին շնորհվել է Նոբելյան մրցանակ (1922): Նանսենի անունով են կոչվում կղզի ու հրվանդան Ֆրանց Յոսիֆի երկրում, Անդրոգ Կանադական, Արկտիկական արշիպելագում, գոգավորություն ու լեռնաշղթա՝ Յուսիսային սառուցյալ օվկիանոսում: Երևանում կա Նանսենի անվան փողոց: Սպիտակ քաղաքում կանգնեցված է հուշարձան Նանսենին՝ «Նորվեգական գյուղի» տարածքում, որը կառուցել են նորվեգացիները 1988-ի ավերիչ երկրաշարժից հետո:

Օգնություն է կազմակերպել Պովոլժիեի սովյալներին (1921): Նանսենի հասարակական գործունեության կարևոր մասն է կազմել հայ ժողովրդին օգնելու համար կատարած աշխատանքը: Նա խստագույնս դատապարտել է Աբդուլ Համիդ 2-րդի և երիտթուրքերի կազմակերպած հայերի ցեղասպանությունը, շեշտել, որ թուրքական վայրագությունները իրենց չափերով ու դաժանությամբ հավասարը չունեն պատմության մեջ: Զբաղվելով գաղթականների խնդրով Նանսենը մեծ օգնություն է ցույց տվել նրանց, բազմաժամար հայ փախստականներ ստացել են «Նանսենյան անձնագիր», ինչը որոշ չափով թեթևացրել է նրանց դրությունը: Հանդես է եկել հայ գաղթականներին խորհրդային Հայաստան հայրենադարձնելու համար պայմանների ստեղծման օգտին, գլխավորել հայ-

րենադարձության հանձնաժողովը (1925-1929): Հարցի ուսումնասիրման ու նախապատրաստման նպատակով Նանսենն իր հանձնաժողովով 1925-ի հունիսին ժամանել է Երևան: Եղել է հանրապետության շրջաններում, պարզել գաղթականներին ընդունելու հնարավորությունները: Վերադառնալով ժն՝ Ազգերի Լիգային է ներկայացրել զեկուցագիր խորհրդային Հայաստան կատարած այցելության արդյունքների մասին՝ նշելով, որ հանրապետության օգնություն ցուցաբերելու դեպքում կարող է տեղավորել 25-30 հզ. գաղթականներ: Նանսենը, համոզվելով, որ Ազգերի Լիգան դանդաղում և չի վճռում հայ գաղթա-

ՖՐԻՏՅՈՖ ՆԱՆՍԵՆ

Պատահիկներ Ֆրիտյոֆ Նանսենի «խաբված ժողովուրդ» գրքից, ԵՊՀ հրտ., Երևան, 2000թ.:

Այսուհանդերձ երիտթուրքերը հասան իրենց նպատակին, մաքրեցին Անատոլիան հայ բնակչությունից և արդեն կարող էին թալեսթ փաշայի պես ասել, որ Հայկական հարց այլևս գոյություն չունի: Եվրոպացի կամ ամերիկացի պետական գործիչներին այլևս չէր հետաքրքրում այնտեղ տեղի ունեցածը, նրանց համար մշտնջենական Հայկական հարցը վերջապես հիմնովին խեղդվել էր արյան մեջ: Տեսանք, թե ինչպես Արևմտյան Եվրոպայի պետություններն ու Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները փոխանակ հատուցելու հայ ժողովրդի համոզեց իրենց պարտավորությունները, որ այնքան հանդիսավոր ստանձնել էին այն ժամանակ, երբ պատերազմում հայերի օգնության կարիքն ունեին, հանդես եկան սոսկ դատարկաբանությամբ: Իսկ Ազգերի ընկերակցությունը՝ 1920թ. Ազգերի ընկերակցության առաջին գումարումը միաձայն որոշում ընդունեց, որ պետությունները պետք է ամեն ինչ անեն «հնարավորին չափ արագ վերջ դնելու հայկական ահավոր ողբերգությանը»՝ տալով այդ ժողովրդի հետագա անվտանգության երաշխիք: 1921թ. սեպտեմբերին Ազգերի ընկերակցության երկրորդ գումարմանը լորդ Իբիլզը միաձայն բանաձև ընդունել տվեց, որտեղ բարձրացված էր այն հարցը, որ «Գերագույն խորհուրդը պետք է պարտադրի պետություններին՝ երաշխավորելու Հայաստանի ապագան՝ ամենից առաջ հատկացնելով հայերին ազգային հայրենիք («a National Home», «Foyer National»), օսմանյան տիրապետությունից լրիվ անկախ»: 1922թ. սեպտեմբերին Ազգերի ընկերակցության երրորդ գումարումը կրկին միաձայն որոշում ընդունեց, որ «Թուրքիայի հետ հաշտության բանակցությունների ժամանակ

չպետք է աջքաթող անել հայերի համար ազգային հայրենիք ստեղծելու անհրաժեշտությունը: Ժողովը դիմեց խորհրդին՝ ձեռնարկել այդ հարցի լուծման բոլոր անհրաժեշտ միջոցառումները»:

Լոզանի հաշտության բանակցությունները ձգձգվեցին 1922թ. նոյեմբերից մինչև 1923թ. հունիսը: Պետությունների ներկայացուցիչները խուսափում էին Արևի պայմանագրի՝ Հայաստանին վերաբերող որոշումներից: Նրանց անունից լորդ Քերզոնը առաջ քաշեց հայերի ազգային հայրենիքի կամ երկրի պահանջը, իսկ Հայկական հարցը որակեց՝ որպես «աշխարհի մեծագույն խայտառակությունը»: Թուրքերը կտորականապես բացարկեցին առաջարկը: Քայլ առ քայլ առաջարկն այնքան սեղմվեց, որ ձևակերպվեց հայերին հայրենիք հատկացնել «Թուրքիայում», այն էլ ոչ ինքնավար կառավարմամբ: Իրականում կազմավորվելու էր մի մարդ՝ «թուրքական օրենքներով և թուրքական կառավարմամբ. այստեղ հավաքված հայերը կարող էին պահպանել իրենց ցեղը, լեզուն, մշակույթը»: Թուրքիայի միջնորդները մերժում էին անգամ այս պահանջը, իսկ մյուս պետությունների ներկայացուցիչները կարծում էին, թե այս առաջարկով մեծ բան են անում հայ ժողովրդին, որն իր արյունը չէր խնայել նրանց համար: Իսկ երբ 1923թ. հունիսի 24-ին ստորագրվեց Լոզանի պայմանագիրը, այնտեղ խոսք անգամ չկար հայերի հայրենիքի որևէ ձևի մասին: Պայմանագիրը կնքվեց այնպես, որ «կարծես հայերը ընդհանրապես գոյություն չեն ունեցել», այսինքն՝ տեղի էր ունեցել հայերի իրավունքների լրիվ ոտնահարում:

Սրանով ավարտվեցին Արևմտյան Եվրոպայի և Ամերիկայի փորձերը կատարելու հայ ժողովրդին բազմիցս տված ազատության և անկախության մասին խոստումները, որոնք

շռայլվել էին՝ հայերին Անտանտի կողմից պատերազմին ներգրավելու նպատակով:

Ի՞նչ նպատակ էր հետապնդում Ազգերի ընկերակցության կոմիտեն՝ քննության դնելով Հայկական հարցը, գուցե՞՞ հինգ-որ բան էր ուզում անել անտուն հայ գաղթականների համար: Այն միայն լռեցրեց խղճի ծայնը, եթե իհարկե կար մեկը, որ խիղճ ունենար: Ինչի՞ համար էր այդ ամենը, քանի որ բարեխիղճ հետազոտությունների հիման վրա տրված առաջարկությունները ջերմ ընդունելություն գտնելով փորձագետների շրջանում՝ սառնասրտորեն մերժվում էին պետությունների կառավարությունների կողմից: Նրանք նույնիսկ գլացան իրենց համեստ զոհաբերությամբ թեթևացնել գաղթականների կարիքները, մարդիկ, որոնց պարտք էին իրենք: Պատասխանը այս էր. ներկա պայմաններում, երբ ինքը էլ արդեն բավականին կարիքի մեջ ես, դժվար է ուրիշին զոհողություն անել: Լավ կլիներ այդպես մտածել նաև այն ժամանակ, երբ թանկ երդումներով ու պատվո հավաստիացումներով կոչ էիք անում ծայր աստիճան կարիքի մեջ գտնվող այդ դժբախտներին հանուն Անտանտի զոհաբերել ոչ միայն դրամ և ունեցվածք, այլև կյանք (էջ 269-270):

Կասկածից վեր էր, որ Մեծ Բրիտանիայի երկու ղեկավար պետական գործիչների այս պարզ և հաստատական առաջարկությունները կանտեսվեն: Անհնար էր մտածել, որ Ռանգեյ Մաքրոնալդը և աշխատանքային կուսակցությունը զոհունակությամբ չէին ընդունի այդ առաջարկությունները: Սակայն Մաքրոնալդը տապալվեց, իշխանության գլուխ անցավ Պահպանողական կուսակցությունը՝ Բոլդուինի ղեկավարությամբ: Թվում էր՝ ամեն ինչ կարգին է: Այնինչ Բոլդուինի կառավարությունը մերժեց որևէ օգնություն հայ ժողովրդի կամ փախստականների համար, որոնք այդքան «բարոյական իրավունք» ունեին:

Չարմանալի էր, թե իսկապես ի՞նչ նպատակ էր դա հետապնդում: Իրապե՞ս բոլորը դատարկ բառեր էին: Դատարկ բառեր առանց լուրջ հետևությունների՞:

Իսկ Ազգերի ընկերակցությունը: Նա նույնպե՞ս չունեի պատասխանատվության զգացում: Մի կողմից՝ Ազգերի ընկերակցությունը ստիպում է փախստականների գծով իր գլխավոր հանձնակատարին, չնայած նրա անդադար հրաժարականներին, վերցնել հայ գաղթականների գործը, մյուս կողմից՝ խանգարում էր գործի դնել հայերի համար օգնություն հավաքելու ազդեցիկ միջոցները: Պետք էր ենթադրել, որ Ազգերի ընկերակցությունը ի գորու չէր ձեռնարկած որևէ գործ մինչև վերջ հասցնելու, հատկապես եթե դա վերաբերում էր պետությունների ստանձնած պարտավորություններին: Մի՞թե Ազգերի ընկերակցությունը կարծում է, թե կատարել է իր պարտքը և հարցը լուծել, առանց իր հեղինակությունը հատկապես Արևելքում վտանգելու:

Եվրոպական ժողովուրդներն ու պետական գործիչները հոգնել են մշտնջենական Հայկական հարցից: Դա ինքնըստինքյան հասկանալի է: Չէ՞ որ այդ հարցը նրանք ձախողեցին: Հայաստան անունը նրանց միրհած խղճերում արթնացնում է սոսկ ուրացած կամ չկատարած խոստումների տհաճ հիշողություններ: Նրանք մատը մատին չխփեցին իրենց խոստումները կատարելու համար, քանի որ դրանք տրվել էին թեև փոքր, արնաքամ, սակայն շնորհալի մի ժողովրդի, որը չունեի նավթի ու ոսկու հանքավայրեր:

Կարեկցում են հայ ժողովրդին, որ խճճվեց եվրոպական քաղաքականության մեջ: Նրա համար ավելի լավ կլիներ,

եթե իր անունը երբևէ հնչած չլիներ եվրոպացի որևէ քաղաքագետի բերանից¹: Սակայն հայ ժողովուրդը բնավ չի կորցնում իր հույսը: Նա համառ, ամխոնջ աշխատում և սպասում է, շարունակ սպասում:

Նա սպասում է մինչև օրս² (էջ 272-273):

Նանսենի ջանքերի շնորհիվ, որպես հայ գաղթականների, ինչպես նաև նույն կարգավիճակում գտնվող այլ երկրների թշվառներին օգնություն իրակացնելու միջոց դրվեց Նանսենյան անձնագրեր տալու խնդիրը:

«Նանսենյան անձնագիր», անձը հաստատող ժողովրդական վկայական, որը տրվել է փախստականներին և քաղաքացիություն չունեցող անձանց Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո: Մտցրել է Ազգերի Լիգան՝ Ֆ. Նանսենի (այստեղից էլ՝ անվանումը) նախաձեռնությամբ ժնկում հրավիրված կոնֆերանսի որոշմամբ (1922թ.): Գերբի փոխարեն անձնագրում ամրացվել է Նանսենի դիմակարով նամականիշ: «Նանսենյան անձնագիր» ստացած անձինք օգտվել են կոնֆերանսի մասնակից երկրում բնակվելու, ազատ տեղաշարժվելու իրավունքից, նրանց նկատմամբ դադարել են գործել քաղաքացիություն չունեցողների համար նախատեսված սահմանափակումները: Ազգերի Լիգայի որոշմամբ³ (12 հուլիսի 1924թ.) Մեծ եղեռնից փրկված շուրջ 320 հազար հայեր, որոնք դեզերում էին տարբեր երկրներում, ստացել են «Նանսենյան անձնագիր»:

Հ.Գ. - Ինչ վերաբերում է Հայկական Սփյուռքի գաղթօջախներում ցեղասպանությունից փրկվածներին, ապա հարկ է հիշել, օրինակ, ԱՄՆ-ում 1924-ի ընթացող դատավարությունը⁴: Երբ իբրև ասիացի (վատ

իմաստով) և քաղաքակրթական զարգացում չունեցողների փորձ էր արվում քաղաքացիությունից զրկել ցեղասպանությունից փրկված և ԱՄՆ-ում օթևան գտած հայ փախստականներին, իսկ դեռևս քաղաքացիություն չունեցողներին էլ, ըստ այդմ սպառնում էր որպես (այսօրեական եվրոտերմինաբանությամբ ասված) անօրինական միգրանտների ԱՄՆ-ից վտարվելու հեռանկարը: Ցեղասպանությունից փրկվածների համար ներկան ու ապագան շատ ավելի հուսահատական էին եվրոպայում, ուր նրանց նկատմամբ սովի և անօթևանության սպառնալիքները ավելի էին խստանում քաղաքացիություն չունենալու պատճառով աշխատանք չունենալու, ինչպես և երկրից դուրս գալ չկարողանալու՝ Խորհրդային Հայաստան կամ այլ երկիր տեղափոխվելու պատճառով: Համատարած անորոշության այս հուսահատության իրողությունը, որը իբրև թե պայմանավորված էր եվրոպական երկրների հետպատերազմյան բյուրոկրատական քաշքշուկների ու պետական անտարբերությունով, ամեն օր հայերի կյանք էր խլում: Արևմտյան Ռոբբախ - Արաբացի - Տրոցկի քաղաքական մարդատյացության, ցեղասպանությունն իրագործող հանցագործին սիրաշահելու և փրկվածներին ոչնչացնելու դեմ էր, որ իր բողոքի ծայնը բարձրացրեց ու Վճռական մեմակի իր գործուն աջակցությամբ եվրոպայում կյանքի ու մահու միջև մաքառող հայերին օգնության հասավ Նորվեգիայի, ավելի շուտ՝ Աշխարհի Մեծագույն մարդը՝ Ֆրիտյոֆ Նանսենը: Ստորև ներկայացնում ենք Նանսենի իր իսկ գրքում շարադրած իրողությունները, հայ գաղթականներին չօգնելու, սակայն նրանց օգտին ընդանենը խոսելու բրիտանական քաղաքականու-

թյան մի փոքր դրվագ:

Չայ գաղթականներին չօգնելու բրիտանական քաղաքականության մի փոքր դրվագ (Ֆրիտյոֆ Նանսեն, «խաբված ժողովուրդ», ԵՊՅ հրտ., Երևան, 2000թ.):

Մեծ Բրիտանիայի Պահպանողական կուսակցության առաջնորդ Սթենլի Բոլդուինը՝ ներկայիս պրեմիեր մինիստրը, և Ազատական կուսակցության առաջնորդ Ասքվիթը 1924թ. սեպտեմբերին մի սրտառուչ ուղերձով դիմեցին այն ժամանակվա պրեմիեր մինիստրին և աշխատանքային կուսակցության առաջնորդ Ռամզեյ Մաքդոնալդին: Նրանք պնդում էին, որ Մեծ Բրիտանիան պետք է մի զգալի գումար հավաքի Հունաստանում, Բալկանյան թերակղզում և այլ վայրերում գտնվող հայ գաղթականների համար: Որպես հիմնավորում առաջադրեցին հետևյալ կետերը.

«Քանի որ հայերը, քաջալերված ազատության խոստումներով, պատերազմի ժամանակ օգնեցին դաշնակիցներին, և քանի որ այդ գործի համար նրանք այդքան տառապանք կրեցին»:

«Քանի որ դաշնակից և շահագրգիռ պետությունների գործիչները պատերազմի ընթացքում և զինադադարից հետո շարունակ պարտավորվում էին երաշխավորել հայ ազգի ազատությունն ու անկախությունը»:

«Քանի որ Մեծ Բրիտանիան պատասխանատու է Ձմյուռնիայի ավերումից հետո օտոմանյան հայերի հիմնովին տեղահանման և արտաքսման համար»:

«Քանի որ 1916թ. թուրքական կառավարության կողմից Բեռլինում ավանդ դրված հինգ միլիոն ֆունտ ստեռլինգը (թուրքական ոսկով), որ զինադադարից հետո անցավ դաշնակիցներին, մեծ մասամբ (գուցե և ամբողջությամբ) հայերի փողն էր»:

«Քանի որ փախստականների ներկա վիճակը անկայուն ու վիատեցուցիչ է, և կշտամբանք արևմտյան տերություններին»:

Այնուհետև հարց է տրվում. «Ի՞նչ կարելի է անել»: «որը ափսոսանքով ընդունում ենք, որ հայերին տված մեր խոստումները առայժմ անհնար է կատարել... Սակայն կա մեկ այլ ճանապարհ մեր զգացմունքներն ու պատասխանատվությունը ի ցույց դնելու և մեղմելու թուրքահայերի սփռված բեկորների հուսահատ վիճակը: Նրանք բնակեցման ամենահարմար երկիրը, անկասկած, Ռուսահայաստանն է: Տեղի կառավարությունը խոստանում է արտոնյալ

պայմաններ...»:

Թվում էր՝ ամեն ինչ կարգին է: Այնինչ Բոլդուինի կառավարությունը մերժեց որևէ օգնություն հայ ժողովրդի կամ փախստականների համար, որոնք այդքան «բարոյական իրավունք» ունեին:

Ձարմանալի էր, թե իսկապես ի՞նչ նպատակ էր դա հետապնդում: Իրապես՞ բոլորը դատարկ բառեր էին: Դատարկ բառեր առանց լուրջ հետևությունների՞ (էջ 271-272):

Ծանոթագրություն

1. Ցավոք, 1992թ., Շուշիի ազատագրումից հետո, առ այսօր եվրոպացի և առհասարակ արևմուտքի քաղաքագետների բերանից կրկին, ավելի քան հաճախակի, հնչում է հայ ժողովրդի անունը:

2. Հայոց սպասումն ավարտվեց, երբ դարասկզբի ձեռագրով, հիմա էլ ադրբեջանցիների ձեռքերով, սունգայիթյան և այլ եղեռնագործությունների միջոցով ընթացքի մեջ դրվեց ամբողջ արցախահայությունը բռնագաղթի ենթարկելու հրեշավոր ծրագիրը: Հայությունն այլևս չսպասեց, պարտադրված պատերազմին ու սոցիալական ահավոր ճնշումներին հերոսաբար դիմակայելով, հաղթեց՝ հաստատելով իր երկրում ազատ, անկախ, ինքնիշխան ապրելու իր իրավունքը, իրողությունը, որ առ այսօր չի ուզում ճանաչել արևմտյան քաղաքականությունը:

3. Գերմանացի հրապարակախոս Հենրիխ Ֆիրբյուխերի վկայությամբ Լոզանի պայմանագիրը հայերի համար «նրա բոլոր հույսերի կործանումն էր»: Եվ եթե կա մի բնագավառ, ուր «Ազգերի Լիգան ոչինչ չի արել, ապա դա Հայկական հարցն է»: Հենրիխ Ֆիրբյուխեր, «Հայաստան, 1915: Ի՞նչ է թաքցրել կայգերական կառավարությունը գերմանական հպատակներից: Մի կուլտուրական ժողովրդի կոտորածը թուրքիայի կողմից»: Տես, «Հայկական Հարց», հանրագիտարան, Երևան, 1996թ., էջ 271:

4. Մանրամասները, տես, «Ուխտ Արարատի», թիվ 4/10, 2006թ., «Հայ քաղաքացիության փորձադաշտը. 1924թ. դատավարությունը Փորթլենդի դատարանում» Ս. Գալոյանի հոդվածում: Շարունակությունը տես, «Ուխտ Արարատի», թիվ 5/11, 2006թ.:

ՅԱՆԻԿՅԱՆ (ՅԱՆԻԳՅԱՆ) ԳՈՒՐԳԵՆ

Յանիկյան Գուրգեն (24.12.1895, Կարին - 27.03.1984, ԱՄՆ), արդյունաբերող, գյուտարար և հասարակական - քաղաքական գործիչ: 1894-96-ի հայկական կոտորածների ժամանակ Յանիկյանի ընտանիքը անցել է Կարս: Նախնական և միջնակարգ կրթությունն ստացել ժնևում, Նոր Նախիջևանում և Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում: Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբին մտել է հայկական կամավորական 2-րդ գունդը, մասնակցել Կովկասյան ռազմաճակատի մարտերին: Պատերազմից հետո ավարտել է ՄՊՀ ճարտարապետության դասընթացը: Որոշ ժամանակ աշխատել է Թիֆլիսում: 1930-ական թվականներին աշխատել է Իրանում: ԱՄՆ-ին մատուցած ծառայությունների համար Յանիկյանը ստա-

ցել է ԱՄՆ-ի քաղաքացիություն, որից հետո արդյունաբերողի և գյուտարարի իր գործունեությունը շարունակել է ԱՄՆ-ում:

Յանիկյանը փորձել է Մեծ եղեռնի իրողությունն ու Հայկական հարցը ծանոթացնել օտարներին, սակայն նրա ծրագրերին խոչընդոտել է ԱՄՆ-ի կառավարությունը՝ խուսափելով ամերիկա-թուրքական հարաբերությունների բարդացումից: Հանգելով այն համոզման, որ միայն ուժի գործադրմամբ կարելի է միջազգային հասարակայնության ուշադրությունը բեռել հայ ժողովրդի արդարացի դատի վրա, 1973-ի հունվարի 27-ին, Կալիֆոռնիայի Սանտա Բարբարա քաղաքում Յանիկյանը սպանել է երկու թուրք դիվանագետների՝ հյուպատոսին ու նրա օգնականին:

Դատապարտվել է ցմահ բանտարկության, սակայն 1984-ի հունվարին ազատ է արձակվել վատ առողջության պատճառով և շուտով մահացել: Յանիկյանի ահաբեկչական արարքով սկզբնավորվեց Հայ դատի հետապնդման նոր՝ զինված փուլը, որը իրագործեցին Հայաստանի Ազատագրության Հայ Գաղտնի Բանակը, Հայկական Ցեղասպանության Արդարության Մարտիկները՝ նման այլ հայկական կազմակերպություններ:

Ա. ՍԱՆՋՅԱՆ Լիբանան

«Հայկական Հարց» հանրագիտարան, Հայկական Հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրություն, Երևան, 1996թ., էջ 347-348:

...Սիրելի ցեղակիցներ,

Այս մասը մասնավորապես պիտի հետաքրքրե ձեզ, կազմելով իմ ընդհանուր գաղափարների մասը, վերաբերող մեր ցեղին, որը հանգամանքներից ստիպուած՝ ցրուած է ամբողջ աշխարհում:

Շատ բնական է և զարմանալու էլ բան չկա, որ ձեզանից շատերը զարմացած նայում են աշխարհի մեծերին ու նրանց, այսպէս կոչուած, «միացեալ կապիկներից» կազմած ընդհանուր ժողովին, որը ըստ իր կանոնագրութեան պիտի քննէ ու պաշտպանէ բոլոր ազգերի, մասնավորապէս ազգերի իրավունքները...

Ո՞վ չի խաբէլ մեզ... Ո՞վ չի աշխատել օգտագործել մեր ազգը իր սեփական շահերի համար... Հետաքրքրվողները թող կարդան պատմությունը. ես պատմությունը գրելու ցանկություն չունեմ:

Մենք, որ աշխարհիս ամենահին ազգերից մեկն ենք, մենք, որ քանիցս, երբ պատմութեան փոշին ուզել է մեզ ծածկել, շնորհիվ մեր զավակների կամքին՝ նոր ծնունդ ենք առել և նրանց զոհողութեամբ մինչև այսօր էլ ապրում ենք մեր անուճով ու ՆԱՅԻՐՅԱԼ կամքով, պիտի մոռանա՞մք կապիտալիստական սիստեմի արարքները դեպի մեզ՝ հայ ազգը:

Փա՛ռք ազգի զավակներին, որ նրանք կերտում են մի նոր ՆԱՅԻՐՅԱԼ երկիր, որ պիտի զարմացնէ արար մարդկությունը: Աշխարհի ամեն կողմ ցրված հայերը ունեն ամեն տեսակ հպատակություն: Բայց նրանք՝ բոլորը, մի ազգի զավակներ են, որոնք հիշում են անցյալը և լեցված են ցատումով, որ վերջապէս զազանը ստանա իր արժանի պատիժը ու վերադարձնէ մեզ՝ զողացածը:

Միայն վրեժի ցատումը չէ, որ դեկավարելու է մեր արարքները, այլ և մեր ցանկությունը. ապացուցել մարդկությանը, որ ՀԱՅ մարդը, անխտիր, ինչ երկրում էլ նա ապրում է, ում հպատակություն էլ կրում է - դեռ չի մեռել և իր կրօնը դեռ պահում է վառ արդարութեան ու հաշվետվութեան պահանջները:

Տասնյակ տարիներ մեզ քնեցրել են խոստումներով և մենք բացի թղթերի կույտերից՝ դիվանագետների սեղանների վրա դարսած, ոչ մի արդյունք չենք ունեցել: Շատերը ցանկանում են, որ կամաց-կամաց Հայը մոռանա իր պահանջներն ու պատմութեան փոշին այս անգամ էլ ծածկի մարդկութեան կողմից կատարված անարդարությունները:

Երբ պատմությունը մեզ սովորեցնում է, որ այս աշխարհում միայն ուժն է թելադրում մարդկային գործերը, դէ, այն ժամանակ ի՞նչ իրավունք ունենք մենք՝ հայերս, որպէս ԳՈՒՔԻՇՆՏՆԵՐ սավառնել երկնքում արդարություն որոնելով:

Մեր պատմությունը ապացուցել է աշխարհին, որ հայ ազգը կարող է կռվել:

Անցյալում հազարավոր մեր եղբայրներից գնում էին կամավոր կերպով դէպի մահը և ժպտում էին, երբ կտրվում էր նրանց կյանքի վերջին թելը:

Զեմ կարծում, որ կյանքի հաճույքներն ու կապիտալիստական սիստեմը կատարել են իրենց քանդիչ գործը և ստեղծել դրություն, որ մեր կյանքում արդեն բացակայում են անձնագրի ու գաղափարի համար զոհվող անհատներ:

Զի կարելի մույնիսկ ենթադրել, որ ազգիս ողբերգությունը ցույց տվող գրականությունը և զանազան երկրներում կառուցված կոթողները չեն լցրել մեր մատաղ սերնդի ներքին աշխարհը ցանկություններով՝ օգնել իրեն կյանք տվող ցեղին, բարձրացնել և իր ձայնը մարդկութեան դեմ:

Թող Թուրքիան և նրա բարեկամները մեզ կոչեն ԳԷՇ, բայց չանուանեն ԷՇ:

Ցրված են աշխարհի չորս կողմը և՛ նրանք, որոնց արդեն տարիքն առած ուղեղում դեռ վառ են մնացել անցած օրերի արյունոտ պատկերները, նրանք աշխատել են օգնել իրենց կյանք տվող ցեղին, երբ դեռ երիտասարդ էին ու կռվել են զազանների հետ: Տարակույս չկա, որ նրանց մեջ էլ դեռ չի մեռել բողոքող և իրավունքներ պահանջող ոգին:

Ես ոչ միայն մենակ մնալու չեմ, այլ ԼԻՆԵԼՈՒ ԵՄ ԵՄ առաջինը, ով պիտի հնչեցնէ այս նոր ձևի պատերազմի իրավիճակը:

Անցած տարիները եկան ինձ ապացուցելու, որ այս աշխարհում ազատություն, արդարություն, ճշմարտություն և սրանց նման բարձր գաղափարների իմաստը, եթէ այսպէս շարունակվի մեր կյանքը, շուտով միայն բառարաններում են գտնելու: Բավական է, որքան հայ անհատը, գնչու դառած, դռն-դուռ ընկած ողորմություն է աղերսում մարդկությունից:

Ես՝ անհատս, ոչ ցանկություն ունեմ այլևս լռելու և ոչ էլ ժամանակ:

Միակ ցանկությունը, որ մնում է իմ մեջ, այդ է՝ չլինել միակը այս ձևի պատերազմի իրականացնելու գործում:

Վերջնական հաղթանակը լինելու է մերը, կասկած չունեմ:

Դո՛ւք՝ հայ ազգի զաւակներ, ՆԵՄԵՍԻՍՆԵՐ դարձած, հարվածեք թշնամուն ամեն մի տեղ, որտեղ դուք ինքներդ հարմար կը գտնեք:

Հանգամանքներից են կախված, թէ ե՞րբ, որտե՞ղ և ինչպե՞ս ես պիտի հնչեցնեմ այս նոր տեսակ հայ անհատի որոշած պատերազմի առաջին փողը...:

Հուսով եմ, որ շատ ժամանակ չի անցնելու:

Տարիներ էին ինձ հարկավոր, որ ես գայի այս որոշման:

Երկար ամիսներ էին հարկավոր, որ ես պատրաստէի որոշածս իրագործումը, որովհետև ես գիտիի, թէ ես այրում եմ բոլոր կամուրջներն իմ հետևից և վերադառնալու հարց չէր կարող լինել:

Կասկած չունեմ, որ ես մենակ լինելու չեմ: Կասկած չունեմ, որ անխտիր իրենց հասակին լինելու հետևանքով չեմ լինում:

Են ինձ նմանները, որոնք հասկանալով, որ մենք այլևս ուրիշ էլք չունենք, դիմելու են մի միջոցի, որը միակ հասկանալի լեզուն է մեր ներկայիս կյանքում:

**ՆԵՄԵՍԻՍ դարձած մի հայու զավակ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՅԱՆԻԿՅԱՆ
Սանթա Բարբարա, Սեպտեմբեր, 1972թ.**

Երբ այս նամակը կը կարդաք՝ արդեն ես, որ հեղինակն է այս նոր ձևի պատերազմին ու տարիների ընթացքում փայփայել էի այս գաղափարը, արդեն անցել եմ նրա իրագործման...

Ես լինելու եմ և՛ առաջինը, և լինելու եմ օրինակ շատ շատերին...

Կասկած չունեմ, որ ինձ նման մտածողների ցանկը կարճ լինելու չէ...

Կասկած չունեմ, որ շատերն են գնալու այս նոր ձևի պատերազմի ճանապարհով...

Կասկած չունեմ, որ ամեն մի հայ անհատ պիտի աշխատի տարածել այս նոր ձևի պատերազմի գաղափարը, և, պետք եղած դեպքում, ՀԱՅ ԱՆՀԱՍՏ ՕԳՆԵԼՈՒ Է ՀԱՅ ԱՆՀԱՏԻՆ:

**ԳՈՒՐԳԵՆ ՅԱՆԻԿՅԱՆ
Նեմեսիս դարձած մի ՀԱՅ ԱՆՀԱՏ**

**ԳՈՒՐԳԵՆ ՅԱՆԻԿՅԱՆԻ
ՆԱՄԱԿ - ՀՈՒՇԱԳՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ՄԱՍԸ**

Հարց - Սիրելի պրն. Յանիկյան, բանտի խցից ձեր տված այս ոգևորիչ պատգամը¹ հայ ժողովրդին մեծապես հուզիչ էր: Այժմ, այս առիթից օգտվելով, ցանկանում եմ մի քանի հարցեր տալ, որպեսզի ժողովուրդն անծանր ձեզանից իմանա, թե ինչպես ասպարեզ իջաք՝ հայ ժողովրդին օգտակար դառնալու համար: Պրն Յանիկյան, ե՞րբ որոշեցիք հայ ժողովրդի վրեժը² լուծելու թվականը:

Պատասխան - Թվականը շատ հեռու էր: Հայրս, երբ վախճանվեց, կտակ թողեց ինձ, որ հայ ժողովրդի համար մի բան անեմ, և իր մահվան րոպեին խոստացա կատարել այդ: Հետագայում, երբ ամուսնացա մի բժշկուհու հետ, բացատրեցի դրությունը և նա էլ համաձայնեց: Անհրաժեշտ էր հավաքել այնքան դրամ, որ կարողանայինք իրագործել այդ նպատակը, որոշել էինք շարժապատկերով ցույց տալ աշխարհին, թե ինչ խատառակություն է կատարվել:

Հ - Պրն Յանիկյան, ասացիք, որ արդեն վաղուց որոշել էիք շարժապատկերով ցույց տալ աշխարհին հայ ժողովրդի ամբողջ դժբախտությունը, ի՞նչ աշխատանքներ էիք կատարել այդ ուղղությամբ:

Պ - Մեր ունեցած ամբողջ դրամը՝ 2 մլն դոլարից ավելի, ծախսեցինք այդ նպատակի համար. 18 ամիս ես պարուն էի Արևելքի այն վայրերում, որտեղ կատարվել էին մեր ջարդերը և պատրաստում էի շարժապատկերը: Գնեցի մի գյուղ, որ պիտի այրվեր, գտա այն վայրերը, որտեղ դիակների կմախքներից դեզեր էին կուտակված, և այդ բոլորը ցուցադրվելու էին: Երբ դրամը վերջացավ, հույս ունեի, թե պարսկական կառավարությունը կտա իր պարտքը, որով կշարունակեմ իմ գործը: Բայց երբ նրանք ուժերից իմացան, որ ես ամերիկահպատակ եմ, դրամը չտվեցին: Նրանք իմ կառուցած երկաթգծի համար կես միլիարդ դոլար են ստացել ամերիկյան կառավարությունից. բայց ինձ չեն վճարել իմ 2 մլն դոլարը և մինչ այսօր էլ պարտք եմ:

Պարսկաստանի դատարանը որոշեց, որ այդ դրամը վճարվի ինձ, բայց Շահն արգելք հանդիսացավ «Սթեյթ դեպարտմենթում»:

Հ - Պրն Յանիկյան, ինչո՞ւ ձեր դրամը չվճարեց «Սթեյթ դեպարտմենթը»:

Պ - Որովհետև Շահն բարեկամն էր Նիքսոն կոչված ամախագահի և խնդրեց, որ «Սթեյթ դեպարտմենթը» չօգնի ինձ: Նախնական շրջանում նրանք օգնեցին, բայց հետագայում այլևս չօգնեցին:

Հ - Արգելքն ուղղակի շարժապատկերի համա՞ր էր:

Պ - Այո՛, նրանք իմացան, որ ես պատրաստում էի այդ շարժապատկերը: Նրանք գիտեին, որ ես այն ձրի էի ցույց տալու աշխարհին՝ թե՛ անգլերեն և թե՛ ֆրանսերեն լեզուներով: Թուրք կառավարությունն էլ, երբ իմացավ եղելությունը, միջամտեց «Սթեյթ դեպարտմենթում», որ չօգնեն ինձ: Այդպիսով շարժապատկերը կիսատ մնաց, և ես այրե-

ցի այն:

Հ - Պրն Յանիկյան, ի՞նչ էր ներկայացնում ձեր այդ շարժապատկերը:

Պ - Այն ներկայացնում էր ոչ միայն հայերի ջարդը, այլև ցույց էր տալիս մեծ երկրների վերաբերմունքը դեպի հայը, նրանց շահերը, ովքեր ուզում էին խեղդել Հայկական հարցը: Այդ էր զլխավոր նպատակս և ոչ թե ցույց տալ սպանության 2 մլն տեսարաններ:

Շարժապատկերի մնացած մասն էլ տաճկական փաստաթղթերի վրա էր հիմնված, թե ի՞նչ ծրագրով և ինչպե՞ս բանտերից թողեցին ավազակներին ու նրանց հագցրին զինվորական զգեստներ, որպեսզի մեզ ջարդեին, թե ինչպե՞ս հայ զինվորների զենքերը վերցրին, ուղարկեցին՝ ճանապարհներին կոտորելու համար:

Բացատրում էի նաև Սևրի և Լոզանի պայմանագրի մասին:

Հ - Պրն Յանիկյան, ուրեմն ձեր նպատակի իրագործման արգելիցից հետո է, որ դուք որոշեցիք այդ քայլն անել:

Պ - Այո՛, մինչ այդ ես իմ ամբողջ գրությունների մեջ միշտ պաշտպանել եմ այն միտքը, որ բռնությունը պետք է ոչնչանա մեր կյանքում: Բայց երբ այդ բոլորը կատարվեց, և մարդկությունն ու համայն աշխարհը լուռ մնացին Հայկական հարցի նկատմամբ, այն ժամանակ որոշեցի, թե ինչպես կարող եմ մարդկության և պետությունների ուշադրությունը կենտրոնացնել Հայ դատի վրա:

...

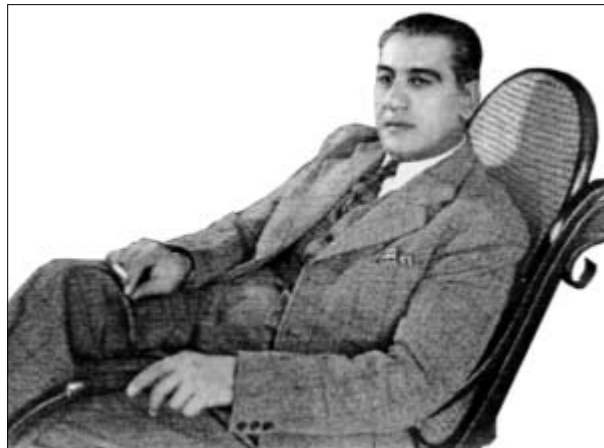
Հ - Պրն Յանիկյան դատավարությունից և ցմահ դատապարտվելուց հետո ի՞նչ է ձեր ծրագիրը, նպատակը և դիրքորոշումն այսօր Հայ դատի առնչությամբ:

Պ - Իմ մտեցումը

Հայ դատի առնչությամբ նույնն է, ինչ որ անցյալում էր: Խոսքով ոչ ոքի ազատություն կամ երկիր չի տրվում: Բայց ի՞նչ կարող եմ անել բանտից. ես միայն կարող եմ ուրախանալ, երբ լրագրերում կարդում եմ, որ ստեղծվել է մի բռունցք, որ կոչվում է Հայաստանի Ազատագրության Հայ Գաղտնի Բանակ: Այս բռունցքն է այսօր գործ կատարողը, և իմ միակ հույսը դրա վրա է:

Ճանաչում, բողոքագիր գրելով, դպրոցներ շինելով և կուսակցության որոշ ղեկավարության վրա հույսեր դնելով Հայ դատը չի լուծվի, միայն ուժ է հարկավոր:

Այսօր հրապարակ են եկել երիտասարդներ, ստեղծել են մի բանակ և գնում են զինյալ ազատագրական պայքարի ուղիով, ուրախ եմ և շնորհակալ, որ նրանք իրենց կոչում են Յանիկյանի զավակներ, ես գրկաբաց ընդունում եմ այդ զավակներին:

ԳՈՒՐԳԵՆ ՅԱՆԻԿՅԱՆԻ ՀԵՏ

(Տրվում է հարցազրույցի հիմնական ասելիքը)

ԳՈՒՐԳԵՆ ՅԱՆԻԿՅԱՆԻ ԴԱՏԱԽԱԶԻ ՈՒՇԱՍԾ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՊԱՏՄՈՒՄ Է «ՖԻԵՋՆՈ ԲԻ» ՕՐԱԹԵՐԹԸ (25 հունվար, 1998թ.)

25 տարի առաջ (1973թ. հունվարի 27-ին) 2 թուրք դիվանագետ սպանած Գուրգեն Յանիկյանի դատախազ Դեյվիդ Միները մի հողվածով անդրադարձել է դատավարությանը և ընդունել, որ սխալ է գործել, երբ արգելել է ներկայացնել Հայկական ցեղասպանության մասին վկայությունները:

Հողվածի սկզբում դատախազը նախ անդրադարձել է Յանիկյանի ահաբեկչական արարքին, որ տեղի ունեցավ Սանտա Բարբարայի «Բալթիմոր» հյուրանոցում, երբ Յանիկյանը նվերներ հանձնելու պատրվակով հանդիպման էր հրավիրել թուրքիայի ընդհանուր հյուպատոսին և փոխհյուպատոսին և «երկու սատանաներին» սպանելուց հետո հանձնվել իշխանություններին:

Արարքից մի քանի ժամ առաջ 78-ամյա Յանիկյանը հարյուրավոր թերթերի և հայ քաղաքացիների նամակներ էր հղել՝ կոչ անելով ահաբեկել թուրքիայի կառավարության բոլոր ներկայացուցիչներին՝ «արդարություն պահանջելով» 1915-ին ջարդված 2 միլիոն հայերի համար:

Ըստ դատախազի՝ Յանիկյանի առաջնորդած ահաբեկչական արշավին հաջորդած 10 տարիներին ահաբեկվել են 27 թուրք դիվանագետներ, իսկ 150 հոգի էլ՝ վիրավորվել կամ սպանվել:

Նա շարունակում է, թե Յանիկյանը ոգևորված էր Սողոմոն Թեկլիրյանով, որը 1921-ին սպանել էր «Թուրքիայում բոլոր հայերին սպանելու» հրաման արձակած Թալեսթ փաշային և իր դատավարությունն օգտագործել էր Հայկական հարցը և ցեղասպանությունը միջազգային հասարակայնությանը ներկայացնելու համար:

Յանիկյանը ևս ցանկանում էր իր դատավարությունը դարձնել «Հայկական Նյուրնբերգի» նախաբայլը, որովհետև թուրքիայի իշխանությունները չեն ընդունում Հայկական ցեղասպանությունը:

«Ես էի Յանիկյանի դատավարության դատախազը, և հայերի հույսն ինձ վրա էր», - գրում է Միները և ավելացնում, թե դատավարությունից առաջ Յանիկյանի փաստաբաններից Վազգեն Մինասյանը կոչ է արել իրեն ցեղասպանության դեմ մի վճիռ արձակել և հանձնել է Թեկլիրյանի մասին գրված «Խաչը և մահիկը» գիրքը, որի հեղինակը Գ. Յանիկյանի բարեկամներից Լինդի Ավազյանն էր:

«Առիթ ունես աշխարհում արդարության խորհրդանիշ լինելու», - ասել էր Մինասյանը դատախազին:

«Այդ բառերը շարունակում են հալածել ինձ մինչև այսօր և եթե կարողանայի ժամանակը հետ դարձնել, այլ ճանապարհ կընտրեի, ինչ էլ լինեին հետևանքները», - շարունակում է Միները՝ ասելով, թե Յանիկյանի փաստաբանները ցանկանում էին դատավարությանը ներկայացնել վերապրողների և պատմաբանների վկայություններն ու լուսանկարչական փաստերը ցեղասպանության մասին:

«Իբրև դատախազ իմ պարտականությունն էր դատապարտել ոճիրը, և գիտենալով, որ դատախազը կարող է իր կարծիքը փոխել, եթե լսի ջարդերի մասին ցավալի վկայությունները, համոզեցի դատավորին, որ դրանք

(վկայությունները) նկատի չունենա: Այդպիսով Հայկական Նյուրնբերգը ձախողության մատնեցի», - գրում է նա:

Դատախազը շարունակում է, թե Յանիկյանի և Արամ Սարոյանի (Վիլյամ Սարոյանի հորեղբորորդին) ուսերին մնաց Հայկական ցեղասպանության փաստերը ներկայացնելը: Յանիկյանը 6 օր շարունակ ներկայացնում էր դրանք՝ նկարագրելով իր ընտանիքի 26 անդամների սպանությունը:

Ըստ դատախազի՝ պաշտպանության հիմնական թերությունն այն էր, որ սպանված դիվանագետները չէին ներկայացնում այն կառավարությունը, որ պատասխանատու էր ցեղասպանության համար³, և այդ պատճառով Յանիկյանը 79-ամյա հասակում դատապարտվեց ցմահ բանտարկության և 5 տարի հետո ներում ստացավ՝ հակառակ թուրքիայի բողոքների: Սակայն 2 ամիս անց մահացավ սրտի տագնապից:

Դատախազը եզրակացնում է, թե Յանիկյանը մի խորհրդանիշ է թուրքիայի կառավարության ուրացման քաղաքականության դեմ, և հիշեցնում է, որ նրա պաշտպան փաստաբաններից մեկն ասել է. **«Այժմ Յանիկյանը հայոց պատմության կարևոր մասնիկն է»**: Դատախազն ավելացնում է, թե թուրքիայի կառավարությունը շարունակում է ուրանալ ցեղասպանությունը՝ հակառակ գոյություն ունեցող փաստերի:

«Ցավում եմ, որ թույլ չտվեցի ցեղասպանության վերաբերյալ փաստերի լիարժեք ներկայացմանը, ոչ թե նրա համար, որ Յանիկյանը պետք է ազատ արձակվեր, այլ նրա համար, որ պատմության ամենամոռի էջերը՝ ցեղասպանությունները, պետք է բացահայտվեն, որպեսզի այլևս չկրկնվեն արհավիրքները: Դժբախտաբար, Հայկական ցեղասպանությունը չի դատապարտված, և այդ պատճառով

Ադուլֆ Հիտլերը 1939-ին իր ազգային ցեղասպանության արշավի սկզբին հայտարարեց.

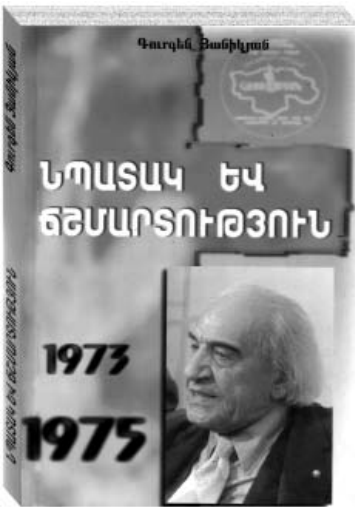
«Վերջապես, ո՞վ է հիմա հիշում հայերի բնաջնջումը»:

Ծանոթագրություն

1. Նկատի ունի գործողությունից առաջ գրված կոչը հայ ժողովրդին, որը նույնպես ներկայացնում ենք այս բաժնում:

2. Լրագրողները հաճախ հարցը սխալ են ձևակերպում, ինչպես այս դեպքում: Յանիկյանի խնդիրը վրեժ լուծելը չէր, այլ ազատագրական պայքարի սկիզբը դնելը:

3. Կեղծ փաստարկ է, ճիշտ չէ: Ցեղասպանության ոճիրը վաղեմության ժամկետ չունի, և թուրքիայի ներկայիս պետությունը՝ որպես իրավահաջորդ, պատասխանատու է հանցագործության համար, այնքան ժամանակ քանի դեռ չի ընդունել ու դատապարտել հանցագործությունը և չի կատարել վնասների հատուցում, այդ թվում, քանի դեռ չի վերադարձրել ցեղասպանության միջոցով և դրա հետևանքում բռնազավթված տարածքները: Տե՛ս, ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի Կոնվենցիան Պատերազմի հանցագործությունների և մարդկության դեմ հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին, 26-ը նոյեմբերի 1948թ.:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Պարբերականի այս համարի ավարտական աշխատանքները համընկան ԱՄՆ Սենատի Արտաքին հարաբերությունների խորհրդում 106-րդ բանաձևի քննարկումների հետ: Շահագրգիռ կողմերն իրար անցան. ամերիկացիները՝ թե մեր ազգային անվտանգությունն է վտանգվում Մերձավոր Արևելքում, թուրքերը թե՛ կներխուժենք իրաքյան քրդաստան, քրդերը թե՛ քննարկումները թուրքական կողմին լարում են մեր դեմ: Կարծես՝ մինչ քննարկումները ամերիկյան զինուժը անվտանգ պայմաններում էր Իրաքում, կամ այդ թուրքերը չէին, որ Սադդամից առաջ և հետո հազար անգամ ներխուժեցին Իրաք, և վերջապես, կարծես՝ քրդերը, հատկապես 1925-ից հետո, բարեկամական հարաբերությունների մեջ են թուրքական իշխանությունների հետ:

Իրականում, քննարկումների դրական ելքը, անշուշտ մեզանից զատ, պետք է, որ կարևոր լիներ մշյալ կողմերին. ԱՄՆ-ին՝ հաստատելու նոր աշխարհի կառուցման իր ազատական, դեմոկրատական կողմնորոշումը. ինչպես արտա-հայտվեց ամերիկացի սենատորներից մեկը. «**Ես կողմ եմ քվեարկում Հայոց ցեղասպանությունը դատապարտող բանաձևին այն համոզումով, որ այդպես վաղվա աշխարհը ավելի լավ է լինելու:**» Թուրքերին՝ ձերբազատվելու վերջապես հանցագործ անցյալից: Քրդերին՝ բացելու քրդական պետություն ստեղծելու հարցը:

ԱՄՆ Սենատի որոշումը, սակայն, իրավական ուժ չու-նի¹:

Վերադառնա՞նք պարբերականում ներկայացված նյութերին, որոնք ցույց են տալիս, որ Հայոց ցեղասպանությունը՝

Տեսական ձևակերպում է ստացել արևմուտքում՝ ռուբախների ու նմանների կողմից:

Այն խրախուսել, ուղղորդել և կազմակերպել են արևմտյան մի շարք գերտերությունների ինչպես քաղաքական, այնպես էլ գաղտնի ծառայությունների գործիչներ և աշխատակիցներ:

Դրա հետևանքների մասնակի վերացման՝ Սևրի խաղաղության կոնֆերանսի որոշումների իրականացումը, արգելափակել են նույն ուժերը:

Որի հետևանքում առաջացած իրողությունը փորձել են «օրինականացնել» սկզբում 1921թ. Ռուս-թուրքական բարեկամության և եղբայրության, ապա 1923թ. Լոզանի պայմանագրով:

Ինչպես Հայոց ցեղասպանությունը կազմակերպելու, այնպես էլ հայկական պետության դեմ իրականացվող գործողությունները իրենց հատուկ տրամաբանությունն ունեն: Այդ տրամաբանությունը գործում է նաև մեր օրերում՝ ՀՀ-ի, ԼՂՀ-ի և Հայկական սփյուռքի գաղթօջախների դեմ:

Խորքում այդ տրամաբանությունը ոչ միայն հայատյաց, այլև մարդատյաց է, ընդդեմ՝ մարդկության:

Նշված բոլոր օրինակներում, նաև առաջիկայում, այդ տրամաբանությամբ առաջնորդվող բոլոր անձինք և գործողությունները ենթակա են քրեական պատասխանատվության:

Պարբերականում ներկայացված Հռչակագրերն ու Կոնվենցիաները ապացուցում են, որ՝

- ա) Հայկական հարցի լուծումը իրավունքի ոլորտում է,
- բ) օրակարգում Հայկական հարցի լուծման հրատապ անհրաժեշտությունը կա, որպեսզի ապահովվի տարածաշրջանի կայուն անվտանգությունն ու խաղաղ համակեցությունը, բնականոն զարգացումը,
- գ) որպեսզի իրականանա հայ-թուրքական, հայ-ադրբե-

ջանական իրական երկխոսություն,

դ) որպեսզի վերացվեն արհեստականորեն ստեղծված «լարվածության օջախները» Հայկական լեռնաշխարհում և կովկասյան տարածաշրջանում,

ե) քրդերն էլ պետք է պետություն ունենան, սակայն իրենց բնօրրանում, որպեսզի չդառնան գործիք Ռալֆ Պիտերսի նախատեսած նոր լարվածության հինգ օջախներում,

զ) որպեսզի ապագայում իսպառ բացառվի ցեղասպանության իրականացում մեկ այլ ժողովուրդի հանդեպ,

է) որպեսզի Հայկական հարցի ամբողջական լուծման օրինակով, այլ տարածաշրջաններում ևս վերացվեն «լարվածության օջախները» և ոչ թե ստեղծվեն նորերը:

ը) Մարդկությունը այլ ընտրություն չունի. իր տունն ու տեղը կարգավորելու համար պարտավոր է օգտագործել ՄԱԿ-ի ընձեռած իրավական ու կազմակերպչական բոլոր հնարավորություններն ու մեխանիզմները, միջազգային իրավական ու օրենսդրական նորմերի և Հռչակագրերի ոգուն ու տառին համաձայն:

Գտնում ենք, որ խնդիր ունենք մեր ներուժն ու մարտավարությունը վերադասավորելու ժամանակի պահանջներին համապատասխան.

- պայքարի առաջին գծում պետք է լինեն իրավական, ²
- երկրորդում՝ քաղաքական, դիվանագիտական, քաղաքակրթական,
- երրորդում՝ ազգային - պետական և միջազգային անվտանգության խնդիրները:
- Հենց այս տրամաբանությամբ էլ պետք է դասավորվեն՝
- իրավաբանն ու իրավագետը,
- քաղաքագետը, դիվանագետը, մտավորականը,
- ազգային - պետական գործիչը, ազատամարտիկն ու զինվորը:

«Խաղաղությունը կլինի անտանելի, եթե այն կառուցվի փոխզիջումներով», - բացատրում էր Վուդրո Վիլսոնը 1919-ին Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսին՝ զգուշացնելով, - «Հակառակ դեպքում՝ առնվազն քառորդ դար հետո, կունենանք էլ ավելի ահավոր, երկրորդ համաշխարհային պատերազմ»:

Մինսկի խումբը սնանկ համարելով միջազգային իրավունքի հայտնի նորմերով ԼՂՀ-ի ժողովրդի ազատ, անկախ և ինքնիշխան ապրելու վճռականության 16-ամյա փաստացի և իրավական իրողությունը, համառորեն առաջարկում է խաղաղությունը կառուցել հենց միայն փոխզիջումների միջոցով: Ասել է թե՛ նախապատրաստում է «անտանելի խաղաղություն», նաև դրան հաջորդող «նոր պատերազմ»: Բաց է մնում մեկ հարց. ստանձնո՞ւմ է արդյոք իր պատասխանատվությունը դրանում:

Իսկ ինչպե՞ս է փորձելու «չնկատել» ու «շրջանցել» Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին Հռչակագիրը, որը ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեան ընդունեց վերջերս, մասնավորապես՝ 3-րդ և 8-րդ Հոդվածները:

ՄԱԿ, Գլխավոր Ասամբլեա, 14 սեպտեմբեր, 2007թ. Հռչակագիր Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին

Հոդված 3. Բնիկ ժողովուրդները ունեն ինքնորոշման իրավունք: Այդ իրավունքի ուժով նրանք ազատորեն հաստատում են իրենց քաղաքական կարգավիճակը և ազատորեն իրագործում են իրենց տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը:

Հոդված 8.

1. Բնիկ ժողովուրդները և նրանց պատկանող անձինք իրավունք ունեն չենթարկվելու հարկադիր ուժացման, ինչպես և իրենց մշակույթի ոչնչացմանն ուղղված ազդեցություն,

2. Պետությունները ապահովում են կանխարգելման և իրավական պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմներ **ընդդեմ՝**

a) յուրաքանչյուր գործողության, որ նպատակ է հետապնդում, կամ արդյունք է հանդիսանում զրկելու իրենց ամբողջականությունից՝ որպես ինքնաբավ ժողովուրդներ, կամ իրենց մշակութային արժեքների, կամ էթնիկ ինքնության,

b) յուրաքանչյուր գործողության, որ նպատակ է հետապնդում, կամ արդյունք է հանդիսանում նրանց իրենց հողերից, տարածքներից կամ ռեսուրսներից զրկելու,

c) պարտադրող բոլոր ձևերով բնակչության ստիպողական տեղահանման, որը նպատակ է հետապնդում, կամ արդյունք է հանդիսանում իրենց որևէ իրավունքների խախտման, կամ ոչնչացման,

d) յուրաքանչյուր ձևով ստիպողական ուժացման, կամ ինտեգրման,

e) ամեն ձևի քարոզչության, որ նպատակ ունի խրախուսել, կամ հրահրել ազգային կամ էթնիկական խտրականություն ուղղված նրանց դեմ:

(Ռուսերենից թարգմանությունը մերն է: Կից ներկայացնում ենք բնօրինակը - խմբ.)

Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов

Генеральная Ассамблея

Статья 3

Коренные народы имеют право на самоопределение. В силу этого права они свободно устанавливают свой политический статус и свободно осуществляют свое экономическое, социальное и культурное развитие.

Статья 8

1. Коренные народы и принадлежащие к ним лица имеют право не подвергаться принудительной ассимиляции или воздействию в целях уничтожения их культуры.

2. Государства обеспечивают эффективные механизмы предупреждения и правовой защиты в отношении:

a) любого действия, имеющего своей целью или результатом лишение их целостности как самобытных народов или их культурных ценностей, или этнической самобытности;

b) любого действия, имеющего своей целью или результатом лишение их своих земель, территории или ресурсов;

c) принудительного перемещения населения в любой форме, имеющего своей целью или результатом нарушение или подрыв любого их права;

d) принудительной ассимиляции или интеграции в любой форме;

e) пропаганды в любой форме, имеющей целью поощрение или разжигание расовой или этнической дискриминации, направленной против них.

Հ.Գ. - Արաբացու հետապնդած առաջին նպատակը շուտով իրագործվեց: «Հարցազրույցն» իր գործն արեց: Անտանտի գերտերությունները և բոլշևիկյան Ռուսաստանը (Տրոցկու ջանքերով) տապալեցին Սևրի պայմանագիրը,

որին փոխարինելու դրվեց Լոզանի դաշնագիրը, որտեղ մասնակից կողմերը, ըստ էության, հավանություն տվեցին ցեղասպանության ճանապարհով տարածքներ գավթելու, այն միջազգայնորեն «օրինականացնելու»: Տրոցկու նախանշած «ազգերին զոհաբերելու լեմինյան սկզբունքին»:

Ինչ վերաբերում է **երկրորդ** նպատակին, հայերի հալածանքներն Արևելյան Հայաստանում և Հայկական սփյուռքի գաղթօջախներում շարունակելու ծրագրին, ապա ինչպես հայտնի է, այն՝ մասնակի «հաջողություններով» հանդերձ, ամբողջական առումով տապալվեց թե՛ Արևելյան Հայաստանում, թե՛ Սփյուռքում: Սակայն ծրագրի՝ «**Հայերը, չպետք է ունենան Հայաստանը**» բաժինը առ այսօր համարվում է օրակարգային: Այդ է վկայում 1988-ից առ ասօր ՀՀ-ի և ԱՀՀ-ի նկատմամբ իրագործվող քաղաքականությունը: Դա, ի դեպ, 1988-94թթ. խայտառակ պարտություն կրեց, քանզի չհաջողվեց Լեռնային Ղարաբաղը մի քանի ամսում հանազրկել: Չհաջողվեց չեզոքացնել ազատ, անկախ և ինքնիշխան Հայաստանի Հանրապետության հնարավոր իրողությունը: Փառք Աստծո, նախատեսված աղետի փոխարեն այսօր ունենք անկախության գործընթացը միասին անցած և լինելիության պատերազմը հաղթած երկու ինքնիշխան պետություն:

Երրորդ նպատակի իրագործման հիմնաքարը դրվեց 1957-ին, որպես եվրոպական երկրներին ու ժողովուրդներին (համաձայն Ա. Դալեսի ծրագրի) խաբելու և մոլորեցնելու ճանապարհով, աներևույթ կենտրոնից ղեկավարվող բանականությունն ու սրբությունները կորցրած խամաճիկների վերածելու գործընթաց: Այն 2005-ին ժամանակավոր պարտություններ կրեց Ֆրանսիայում, Հոլանդիայում, 2003-ին՝ Հայաստանում, «նորացված» սահմանադրությունները համաժողովրդական հանրաքվեներում մերժելու արդյունքում: Սակայն Մեծ խաբեության կոմիսարները համառուն են: Ձանում են թե՛ Եվրոպայում և թե՛ հարևան երկրներում, թե՛ Միջին Արևելքում և թե՛ Աֆրիկայում: Այդ է վկայում նշյալ տարածաշրջանում ընթացքի մեջ դրված «Սոդոմ - Գոմորի» հեռանկարը անթաքույց քարոզող, արաբական աշխարհի ժողովուրդներին տեռորիզմին ու լոկալ հակամարտություններին զոհ մատուցող, անզլիացի Արաբացու «Առաջին զունավոր դոմինյոնին» փոխարինելու եկած ամերիկացի Ռալֆ Պիտերսի «Նոր Միջին Արևելքի» ռազմաքաղաքական «չինարարության» մարդատյաց գործընթացը:

Կգա օրը և կտեսնենք, որ Արաբացու երրորդ նպատակը նույնպես դատապարտված էր ձախողման:

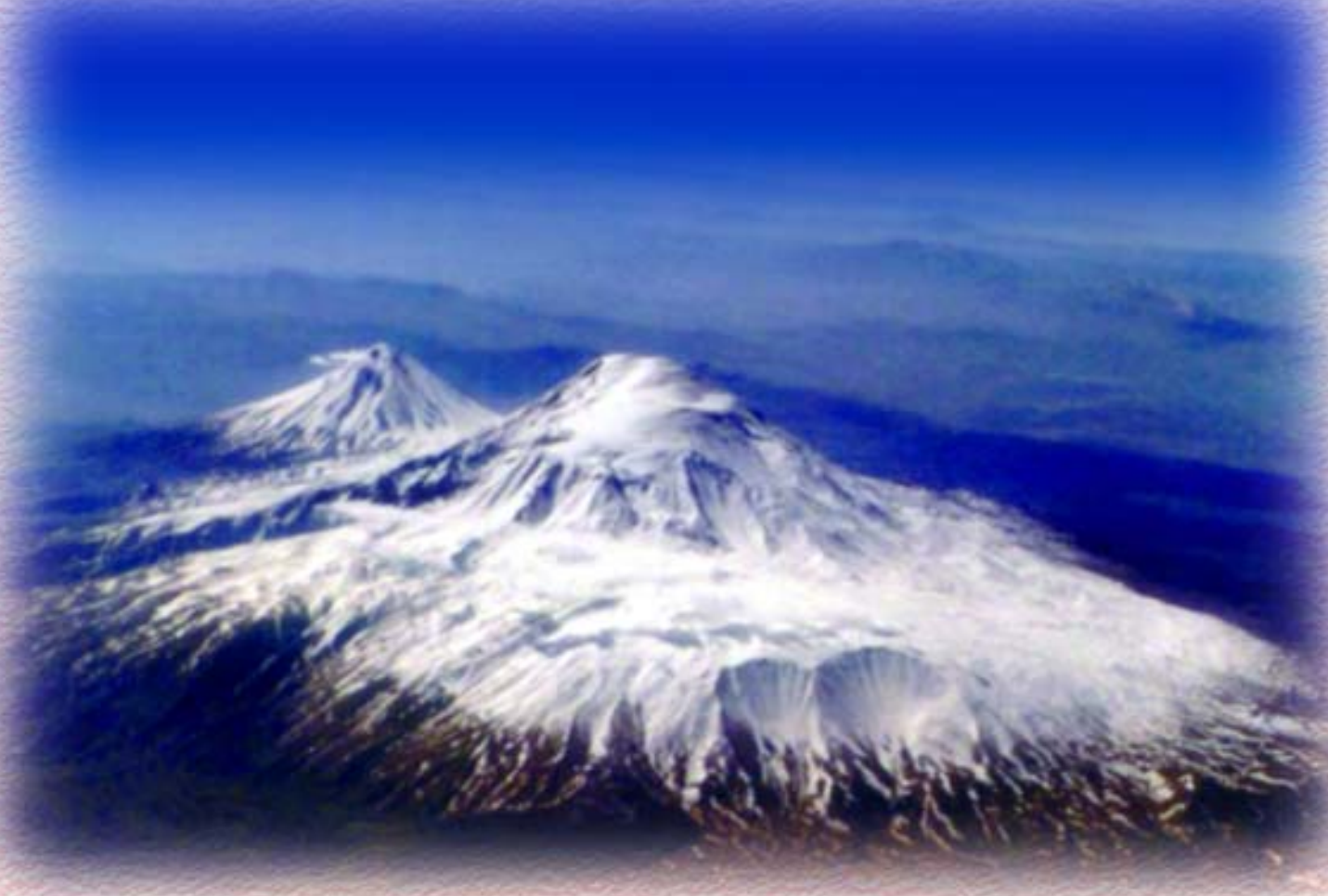
Ծանոթագրություն

1. Այս հանգամանքը մշտապես պետք է նկատի առնել՝ ապագա ծրագրերում առկա ներուժն ու հնարավորությունները օգտագործելիս: Եվ պետք է խուսափել խնդրի անհարկի շահարկումից, զգուշանալով հաղթանակ կոչել գործընթացի հետ կապված հաջողությունները:

2. Ժամանակն է ստեղծելու հայերի, հայության, հայ մշակույթի իրավական պաշտպանության կառույցներ: Յուրաքանչյուր հասարակական, հայրենակցական, քաղաքական կամ այլ տեսակի ուժ մեզանում կարող է ընտրել ու իրականացնել հայ անհատի, հայ համայնքի, հայոց հոգևոր ժառանգության, հայ արվեստի ու մշակույթի, Հայոց պատմության, հայկական սպորտի, Հայոց վաղընթացական իրավունքների... ոտնահարումների ոլորտներից մեկն ու մեկի իրավական պաշտպանությունը: Այդպես տեղի կունենա նաև աշխատանքի և պատասխանատվության իրատեսական բաշխում:

«Մենք զենքը... վայր չենք դնի քանի դեռ Թուրքիայի ճնշված ժողովուրդներն ազատություն չեն ստացել: Թուրքիան դաժանություններով գերազանցեց իր ուսուցիչներին և ապացուցեց Եվրոպայում իր գոյության իրավունքի կասկածելի լինելը, նա վերածվեց կայգեր հավատարիմ և արժանի ծառայի: Հայերի անարգ կոտորածը հարկադրում է մեզ այդ տղետ, մոլագար ոհմակին հանել Եվրոպայից: Հայաստանը պետք է ստանա այն, ինչի պատմական իրավունքն ունի: Նա ապրելու ավելի մեծ իրավունք ունի, քան Թուրքիան, որովհետև ի գործու է ինքն իրեն կառավարել:

Ուշ թե շուտ Թուրքիան կանգնելու է ռազմական դատարանի առաջ և հաշիվ է տալու. այն ժամանակ նրանից կպահանջվի թալանվածը վերադարձնել դրա իսկական տերերին»:

ՎՈՒԴԻՐՈ ՎԻԼՍՈՆ
Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ

«Մենք զենքը... վայր չենք դնի քանի դեռ Թուրքիայի ճնշված ժողովուրդներն ազատություն չեն ստացել: Թուրքիան դաժանություններով գերազանցեց իր ուսուցիչներին և ապացուցեց Եվրոպայում իր գոյության իրավունքի կասկածելի լինելը, նա վերածվեց կայգեր հավատարիմ և արժանի ծառայի: Հայերի անարգ կոտորածը հարկադրում է մեզ այդ տղետ, մոլազար ոհմակին հանել Եվրոպայից: Հայաստանը պետք է ստանա այն, ինչի պատմական իրավունքն ունի: Նա ապրելու ավելի մեծ իրավունք ունի, քան Թուրքիան, որովհետև ի գործ է ինքն իրեն կառավարել:

Ուշ թե շուտ Թուրքիան կանգնելու է ռազմական դատարանի առաջ և հաշիվ է տալու. այն ժամանակ նրանից կպահանջվի թալանվածը վերադարձնել դրա իսկական տերերին»:

ՎՈՒԴԻՐՈ ՎԻԼՍՈՆ
Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ

